

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Криворізький державний педагогічний університет»**

Філологічні студії

Науковий вісник Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 17

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
2018

УДК 811.161.2(082)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 22387-1228ПР від 31.10.2016 р.

Затверджено як друковане фахове видання України: галузі науки – філологічні
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1413 від 24.10.2017 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний редактор*)
- Білоконенко Л. А.**, доктор філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет
- Білоусенко П. І.**, доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
- Брацкі А. З.**, доктор гуманітарних наук, ад'юнкт, Гданський університет (*Польща*)
- Дмитренко В. І.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
- Калашник В. С.**, доктор філологічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Коваль В. І.**, доктор філологічних наук, професор, Гомельський державний університет імені Ф. Скорини (*Республіка Білорусь*)
- Ковпик С. І.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
- Мишеніна Т. М.**, доктор педагогічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет
- Олексенко В. П.**, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
- Полковський В. П.**, доктор філософії, професор, Альбертський університет (*Канада*)
- Поповський А. М.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
- Токарев Г. В.**, доктор філологічних наук, професор, Тульський державний педагогічний університет ім. Л. М. Толстого (*Російська Федерація*)
- Малюга Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)
- Шарманова Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Пристайко Т. С.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Скаб М. С.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 9 від 15.03.2018 р.).

Адреса редакції:

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086

+38 (0564) 71-42-47

kafedra_movy_kdpu@ukr.net

ISSN : 2305–3852

© КДПУ, 2018

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Григорович Ю. М. Репрезентація концепту <i>КОРУПЦІЯ</i> в українському афористичному корпусі.....	5
Демиденко Г. Г. Голосова поведінка українців і білорусів: особливості комунікативного мовчання (на матеріалі фразеології).....	16
Yelovska Yu. V. Linguistic and cultural aspects in animistic idioms defying personal character traits in English and Ukrainian.....	25
Іншакова І. О., Стахова К. Ю. Структурно-семантичні особливості лексики на позначення страв українського народу в кулінарних книгах.....	33
Купіна І. О. Психічний стан людини у фразеологічній репрезентації граничності.....	44
Купчинська З. О. Ойконіми на *-ьп Західного і Середнього Полісся: ареальний і хронологічний аспекти.....	54
Малюга Н. М. Про козаченьків і воріженьків: семантичні аспекти деривації.....	68
Підлубна О. М. Специфіка вживання англійської мови у фразеології радіообміну.....	90

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко).....	99
Бузько С. А. Поняття стилістичної маркованості мовних одиниць (загальнотеоретичний аспект).....	110
Городецька В. А. Порівняння як ознака художнього ідіолекту (на матеріалі поетичного мовлення В. Стуса).....	124
Колоїз Ж. В. Когнітивно-прагматичний потенціал аудіальних перцептивів у поетичному мовленні Василя Стуса.....	134
Костюк Н. Г. Лексична спадщина Д. Яворницького як об'єкт епістолярію вченого.....	154

Мішеніна Т. М., Качайло К. А. Стилiстичний ресурс односкладних речень у вiдтвореннi синестезійної природи художнього тла.....	161
Онищенко Г. А. Безсполучникове складне речення в образному контурi української народної загадки.....	172
Пасічна О. В. Лiнгвостилістичні особливості офіційно-ділових текстів.....	181
Сметана І. І. Мовні засоби репрезентації рослинного свiту в поезії В. Свiдзінського.....	192
Стрюк Л. Б., Ткачук К. С. Громадянська лірика Івана Франка, її художні особливості.....	202
Цюп'як І. К. Лексичні домінанти в повістi Миколи Хвильового «Санаторійна зона».....	222
Чумак О. Л. Мовна агресія в епістолярному тексті Григорія Гусейнова.....	231

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Козак Л. В. Переклад як вид мовленнєвої діяльності.....	239
Ракшанова Г. Ф., Назаренко І. Л. Формування фахової термінологічної компетентності у студентів.....	249
Файнман І. Б., Токарь Є. Б. Компоненти навчання англійської лексики в авіаційному ВНЗ.....	260
Фурт Д. В. Способи перекладу термінів українською мовою з англійської.....	272

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

УДК 811.161.2

Ю. М. Григорович

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *КОРУПЦІЯ* В УКРАЇНСЬКОМУ АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ

Григорович Ю. М. Репрезентація концепту *КОРУПЦІЯ* в українському афористичному корпусі.

Статтю присвячено дослідженню концепту *КОРУПЦІЯ* в українському афористичному просторі. З'ясовано семантичні особливості концепту *КОРУПЦІЯ*. Досліджено ознаки концепту за словниковими дефініціями, проаналізовані афоризми, що містять ім'я концепту в тексті. Семантичне наповнення досліджуваного концепту, вербалізованого в афористичних висловленнях, представлено крізь призму ядерних та периферійних елементів. Акцентовано на метафоризації для досягнення стилістичного ефекту.

Ключові слова: афоризм, політичний афоризм, концепт, метафора, ядерні семи, периферійні семи.

Григорович Ю. М. Репрезентация концепта *КОРУПЦИЯ* в украинском афористическом корпусе.

Статья посвящается исследованию концепта *КОРУПЦИЯ* в украинском афористическом корпусе. Внимание акцентируется на семантических особенностях концепта *КОРУПЦИЯ*. Исследуется специфика концепта по словарным дефинициям, анализируются афоризмы, которые содержат имя концепта в тексте. Семантическое наполнение исследуемого концепта, вербализованного в афористических выражениях, представляется сквозь призму ядерных и периферийных элементов. Отделенное внимание сосредотачивается на метафоризации с целью достижения стилистического эффекта.

Ключевые слова: афоризм, политический афоризм, концепт, метафора, ядерные семи, периферийные семи.

Grygorovych Yu. M. The Representation of the *CORRUPTION* Concept in the Ukrainian Aphorisms Stock.

The article deals with the linguistic and mental *CORRUPTION* concept represented in the Ukrainian aphorisms stock. The relevance of the problem is caused by the necessity of detailed study of the concept *CORRUPTION* in the Ukrainian concept sphere that provides accounting of its components. The aphorisms illustrate

philosophical issues, sometimes have political content, often interpret moral and ethical issues or concern everyday situations. Each aphorism is a concise source of original thought, built with the help of word games and paradoxes, puns, comparisons, antithesis, oxymoron, graduation, etc. The paper studies the concept as the content side of the verbal sign, which is the concept belonging to the mental, spiritual or vital material sphere of human existence, developed and embodied by social experience of people. The verbalization of the concept in political aphorisms was explored on the basis of publicistic aphorisms. Political aphorisms considered as statements of politicians, public figures and artists. The paper reveals the concept semantics content of this notion with nuclear and peripheral components. Attention is drawn to the fact that nuclear components of concept CORRUPTION are “corruption”, “bribery”, “theft”; peripheral components are “power”, “struggle for power”, “crime”, “fight against corruption”, “nepotism” and so on.

The article is also focused on new knowledge of CORRUPTION concept conceptualization. We investigate one of the most popular methods of creating stylistic effect – metaphorization. Illustrated aphorisms encourage the understanding of universal moral values and national priorities.

Key words: aphorism, political aphorism, concept, metaphor, nuclear seme, peripheral seme.

Афористика, як відомо, висвітлює філософські питання, іноді має гостро політичний зміст, часто трактує морально-етичні проблеми або стосується побутових ситуацій. Кожен афоризм – це джерело лаконічної оригінальної думки, побудованої за допомогою гри слів: парадоксів, каламбурів, порівняння, антитези, оксюмору, градації і т. ін. Паремії загалом й афоризми зокрема фіксують константи свідомості та культури, значущі для всіх носіїв тієї чи тієї мови, визначають систему оцінок навколишнього світу, є одиницями, що уможливають виокремлення й аналіз основних концептів.

Загальний напрямок діяльності держави висвітлюють політичні афоризми – висловлення політиків, громадських діячів і митців. «Доля України – ось той магнітний стрижень, довкола якого ташуються інтелектуальні ошурки крилатих виразів» [2, с. 3], – так підкреслює значущість саме політичних афоризмів письменник В. Корнієнко.

Уявлення про світ політики реалізується у свідомості нації або окремої людини в системі концептів *ВЛАДА*, *ДЕРЖАВА*, *НАЦІЯ*, *ЗАКОН*, *ПОЛІТИКА*, *ДЕМОКРАТІЯ*, *НАРОД*, *ВИБОРИ*, *ЕЛЕКТОРАТ*, *КРИМІНАЛ*, *КОРУПЦІЯ*, *ВІЙНА* та ін. За твердженням В. Карасика, «центральні концепти, що утворюють основу суспільних інститутів, мають велику генеративну силу в тому плані, що навколо них концентрується велике смислове поле, для опису якого необхідно скласти досить об'ємний словник» [3, с. 6].

Увагу лінгвістів привертають передовсім основні концепти, що найтісніше пов'язані з культурою народу і найяскравіше відбивають специфіку його колективної свідомості. Тому, власне, ті чи ті концепти ставали об'єктом зацікавлення як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, як-от : Н. Бажалкіна, О. Єдер, Ж. Колоїз, К. Патрушева, О. Шейгал, Г. Яроцька та ін. Так, наприклад, концепт *ПОЛІТИКА* студіювала М. Васильєва на матеріалі сучасного англомовного масмедійного дискурсу; концепт *ДЕРЖАВА* – Ж. Колоїз; концепт *ЄВРОПА* – Я. Прихода; концепт *ВОРОГ* у політичному дискурсі американських президентів – А. Худолій і т. ін.

Тема корупції є однією з найбільш обговорюваних у світі. Про її поширення та необхідності боротьби з цим явищем говорять політики й експерти, підприємці та представники громадянського суспільства. Активно дискутується питання корупції й у науковому співтоваристві. Поряд із юристами й економістами до дослідження корупції, її причин і наслідків усе частіше звертаються соціологи, філософи, політологи, антропологи. Мовознавство торкається теми корупції принагідно, вивчаючи її крізь призму концептології.

Концепт *КОРУПЦІЯ* свого часу вже потрапляв у поле зору лінгвістів, а саме: Л. Альошина досліджувала концепт *КОРУПЦІЯ* крізь призму російської політичної метафори; Ю. Воронцова порушувала питання прагматичного смислу концепту *КОРУПЦІЯ*;

О. Середіна вивчала вербальні асоціації як інструмент дослідження концепту *КОРУПЦІЯ* в італійській лінгвокультурі; О. Сосипатрова розглядала прецедентність як спосіб осмислення феномена корупції в російських засобах масової інформації; О. Чернова маніфестувала ідеологічну складову концепту *КОРУПЦІЯ* в текстах партії «Єдина Росія».

Тема *КОРУПЦІЇ* донині залишалася поза увагою українських мовознавців, що, зокрема, визначає актуальність пропонованої статті. Мета праці полягає в дослідженні семантичних особливостей концепту *КОРУПЦІЯ* в сучасній українській афористиці. Задля досягнення мети розв'язували такі завдання: 1) з'ясувати семантичні особливості концепту *КОРУПЦІЯ*; 2) виокремити ознаки концепту за словниковими дефініціями; 3) проаналізувати афоризми, що містять ім'я концепту в тексті.

У лінгвістиці термін «концепт» трактують у межах двох наукових напрямів: лінгвокогнітивного та лінгвокультурного. Обидва вони виходять із розуміння концепту як основної одиниці структурованого знання, когнітивної сутності, що дає змогу пов'язати певний смисл із одиницею мови, яка вербалізує цей смисл у дискурсі. Лінгвокогнітивний підхід акцентує індивідуальне в концепті, розглядаючи його як одиницю ментальних чи психічних ресурсів свідомості. Лінгвокультурний підхід зосереджує увагу на соціокультурній складовій концепту, називаючи його основною одиницею культури, що конденсується в суспільній свідомості. Ці потрактування конкретизують одне одного, вони допомагають глибше розглянути концепти з різних боків.

Різні науковці апелюють до різних підходів. У нашій роботі будемо дотримуватися думки Н. Шведової, згідно з якою концепт – це «змістовна сторона словесного знака, за якою стоїть поняття, що належить до розумової, духовної або життєво важливою матеріальної сфери існування людини, відпрацьоване і закріплене

суспільним досвідом народу, що має в його житті історичні корені, соціально й суб'єктивно осмислені і через ступінь такого осмислення співвідноситься з іншими поняттями» [7, с. 603].

Розглянемо смислову структуру лексики *КОРУПЦІЯ*. Зіставлення даних словників [1; 5; 9] засвідчує, що репрезентації поняття *КОРУПЦІЯ* в повсякденній та науковій свідомості не мають істотних відмінностей. Слово «корупція» походить від лат. «corruptio – підкуп». Звідси, відповідно, і його пояснення «підкупність і продажність серед державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців і службовців державного апарату» [5, с. 350].

На аналогічне потрактування натрапляємо й у сучасних лексикографічних доробках. Так, великий тлумачний словник сучасної української мови подає кілька визначень поняття *КОРУПЦІЯ*, а саме: корупція – це «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг; корупція – це пряме використання посадовою особою свого службового становища задля особистого збагачення; корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [1, с. 457].

Якщо тлумачний словник вказує на те, що суб'єктом корупції є будь-яка посадова особа, то словник іноземних слів акцентує на тому, що сферою корупції є саме політика.

У юридичних студіях корупція витлумачується як «діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи задля того, що суперечить обов'язкам і правам інших осіб» [9, с. 47]. Семантичне наповнення лексики *КОРУПЦІЯ* зі словника: корупціонер, підкуп, крадіжка, хабарництво, продажність посадових осіб. Зрозуміло, що при такому трактуванні корупції як «отримання переваг для себе і для інших», корупцією виявляється і непотизм, фаворитизм, блат, кумівство,

лобізм.

Концепт *КОРУПЦІЯ*, що актуалізується в політичній афористиці, відображає об'єктивну картину світу, знання, наявні в колективній та індивідуальній свідомості. *Корупція* є ядерною семою відповідного концепту, що займає здебільшого в реченні місце підмета, додатка чи означення, наприклад: *Корупція – це вторинний розпродаж влади за готівку* (В. Шамша); *Корупція врятує нас, адже вона протистоїть проникненню західного капіталу* (Р. Коваль); *Якщо корупція – норма життя, то багато хто з наших політиків щоденно дає по 15 річних норм!* (О. Перлюк); *У кожній службовій запопадливості проглядає гримаса корупції* (В. Голобородько); *Уряду весь час доводиться відкладати боротьбу з корупцією, бо гроші, які він виділяє на цю справу, кудись діваються* (С. Скоробагатько); *Фільми про корупцію показують не для розваги, а для обміну досвідом* (С. Скоробагатько) тощо.

Досить часто натрапляємо в афористичному корпусі на лексему *корупціонер*, що акцентує на людині, яка бере участь у корупційних махінаціях, наприклад: *Європа не гумова, таку кількість бандитів, корупціонерів, аферистів, наркоманів їй не вмістити* (О. Перлюк); *Панове корупціонери, лицеміри, бандити, аферисти, до боротьби за щастя народу – будьте напоготові!* (О. Перлюк); *Так, корупція є, зате нема корупціонерів* (О. Перлюк); *Скільки можна перелічувати прізвища корупціонерів? Чи не простіше назвати хоч одного чистого представника минулої влади?* (О. Перлюк); *За те судді й отримують гроші, що не судять аферистів, корупціонерів, злодіїв* (О. Перлюк). У розглянутому фактичному матеріалі лексеми *корупціонер*, *бандит*, *аферист* і *злодій* сприймаються як синоніми.

Ядерна лексема породжує асоціативні зв'язок *КОРУПЦІЯ – ДЕМОКРАТІЯ: Перевага демократії – більшості народу немає можливості красти* (В. Голобородько); *Справжня демократія – це коли в країні кілька генпрокурорів, десятків грабіжників-*

олігархів, тисячі корупціонерів та жодного винного (О. Перлюк); *Говорять: демократія, щоб не сказати: корупція, бардак, кумівство* (О. Перлюк); *Корупція, рейдерство, злидні, розгул злочинності – і все це в ім'я демократії!* (О. Перлюк). Афоризми демонструють парадоксальність та специфічність української демократії. Якщо розглянути визначення демократії як форми політичної організації суспільства, що характеризується участю народу в управлінні державними справами, то в афористичних висловленнях вектор зміщується, з'являється нове розуміння демократії як безвладдя, що виступає синонімом корупції.

Однією з ядерних сем, що допомагають глибше зрозуміти відповідний концепт, є *хабарництво*, де *хабар* – «гроші або речі, що даються посадовій особі як підкуп, як плата за злочинні дії» [5, с. 733–734]. Наприклад: *Хабарництво зменшиться, якщо збільшити розмір хабарів у багато разів – щоб аж багаті збідніли* (В. Голобородько); *Безправні не крадуть і хабарів не беруть. Це «справа» вільних і незалежних* (В. Голобородько); *Ніщо так не принижує посадову особу, як запропонований їй маленький хабар* (С. Скоробагатько). Подекуди актуалізується в межах афористичного корпусу й лексема *хабарник*, наприклад: *Якщо один хабарник доніс на другого хабарника, то це вже можна назвати конкуренцією у ринкових відносинах* (В. Куровський). Оригінальне авторське світобачення асоціює хабарництво з певними сферами соціального життя держави: *Якби не владці, судді й лікарі, давно повимирали б хабарі* (В. Простопчук). У визначенні корупції та хабарництва наявна й сема *підкуп*, що характеризують основну дію корупційної схеми: *Міністрими, депутатами, головами держадміністрацій не народжуються, ці посади купуються* (О. Перлюк); *На кожного депутата є свій покупець* (О. Перлюк).

Мета корупції – отримання прибутку, звідси, вірогідно, опозиція *КОРУПЦІЯ – ПРИБУТОК*, наприклад: *І брудні гроші для корупціонера чистий прибуток* (Л. Куліш-Зіньків). Прибуток

замінюється іншими словосполученнями на позначення грошей:
*І в нас є тепер державна мова – мова **доларів США*** (В. Шамша).

Концептуалізація **КОРУПЦІЇ** відбувається в семантичному наповненні периферійної зони: **КОРУПЦІЯ – КРАДІЖКА**: *Такий мудрий народ, а зрозуміти, чому біля державного керма мають бути **кращі**-мільйонери, ніяк не може* (О. Перлюк); *У нас не все втрачено, у нас все **розкрадено*** (Ф. Боднар); *Партія об'єднаних **розкрадачів** народного добра* (В. Шамша).

Особливістю політичних афоризмів є те, що деякі периферійні семи виражені імпліцитно: непотизм, фаворитизм, блат, лобізм і т. ін., наприклад:

КОРУПЦІЯ – НЕПОТИЗМ (від лат. nepotism – нащадок; улаштування родичів на прибуткові посади [5, с. 464]): *Чесний чиновник від держави собі нічого не бере, а все віддає своїм дітям* (В. Ігнатенко); *Ніщо так не збільшує кількість чиновників, як їхні діти, що підрастають* (С. Скоробагатько); *Партійний блок сімейного типу* (О. Перлюк); *Від улюблених чад правителів вже і в державі чадно!* (Г. Яблонський);

КОРУПЦІЯ – ФАВОРИТИЗМ (від лат. favor – схильність; фаворит – улюбленець високопоставленої особи, який має деякі вигоди від покровительства [5, с. 704]): *Часом посади передаються ставевим шляхом* (С. Скоробагатько);

КОРУПЦІЯ – КУМІВСТВО: *Уми виїжджають за кордон, бо керують куми* (В. Ігнатенко); *Кумо-олігархічна республіка* (О. Перлюк);

КОРУПЦІЯ – БЛАТ (зв'язки, що використовують для приватних інтересів): *Навіщо багатіям ділитися з бідними? Вони краще поділяться з чиновниками, прокурорами, податківцями!* (О. Перлюк);

КОРУПЦІЯ – ЛОБІЗМ (від англ. lobby – кулуари; система впливу на членів законодавчих органів задля ухвалення або неухвалення того чи того законопроекту [5, с. 388]): *На пальці пересічного кнопкодава тисне вказівний перст олігарха*

(Б. Ревчун); *Ціна зрадництва щодня підвищується* (Ю. Рибников); *Нардепи – штучний товар, тому їх можна купувати й поштучно* (В. Голобородько); *Олігарху вигідніше не купувати депутатів, а брати їх у лізинг* (Б. Ревчун); *Олігархам усіх не купити! Щоправда, на конституційну більшість у них вистачить* (Б. Ревчун); *Ну навіщо олігархові якісь Божі заповіді, коли він навіть закони купляє пакетами?* (В. Шамша).

Представлені афористичні висловлення акцентують на тому, що у владних структурах процвітає отримання вигоди, неправомірне використання службового положення задля особистого збагачення та надання благ родичам і друзям.

Науковці зафіксували семантичний та психологічний зв'язок концептів *КОРУПЦІЯ* та *ВЛАДА*. Психолінгвістичне дослідження Г. Яроцької й О. Єдер демонструє, що у свідомості українців влада асоціюється з *корупцією, обманом, насиллям, жорстокістю, брехнею, зрадою, крадіжкою*.

Концепт *КОРУПЦІЯ* входить у концептосферу *ВЛАДА* в українському лінгоментальному просторі [8].

У повсякденному розумінні корупція – це злиття влади злочинного світу, використання особистих відносин для розв'язання службових проблем. В афористичній площині спостерігається й актуалізація семантичного наповнення: *КОРУПЦІЯ – ЗЛОЧИН*, наприклад: *Раніше керувати державою могла кожна куховарка, тепер – кожен злодій* (С. Коломієць); *Красти – злочин, багато красти – бізнес, грабувати весь народ – це вже політика* (С. Коломієць). Слово *злочин* замінюється лексемою *мафія* («таємна, здебільшого бандитська, організація, яка шляхом терору й залякування втручається в політичне життя країни» [5, с. 515]), як-от: *Коротка владна біографія – Мафія* (В. Простопчук); *Мафія досягла величезних успіхів у розкраданні держави* (Ю. Рибников).

Семантичне наповнення периферійних зон відбувається за рахунок асоціативних та інтерпретаційних полів: *КОРУПЦІЯ* –

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ: Спочатку рахуємо долари, потім голоси виборців! (О. Перлюк); *Фальсифікаціям – осуд, фальсифікаторам – ордени!* (О. Перлюк); *Таке враження, що народ на всіх виборах голосує за дерибан, корупцію, розгул злочинності* (О. Перлюк).

Проблема корупції – симптом фундаментальних процесів, що розгортаються в українському суспільстві. За таких умов втрачають свої функції такі фундаментальні принципи, як справедливість, закон тощо. Фактичний матеріал яскраво ілюструє як процес *БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ* відбувається в Україні: *У боротьбі з корупцією – як в аматорському спорті: головне не перемога, а участь* (С. Скоробагатько); *Головне в боротьбі з корупцією – не перекрити кисень бізнесу своїх родичів* (О. Перлюк); *Легше скласти, погодити, ухвалити та затвердити 25 тисяч програм по боротьбі з корупцією, ніж поламати одну корупційну схему* (О. Перлюк); *Хіба боротьба з корупцією ведеться там, де водяться гроші?!* (Ф. Боднар); *Жити стало веселіше: з еліти потішаються, з законів сміються, з боротьби з корупцією та злочинністю – помирають від сміху* (О. Перлюк); *Кукурікали про боротьбу з корупцією... курям на сміх* (Л. Забара). Автори афоризмів у різний спосіб маніфестують одну й ту саму думку: корупція процвітає саме в органах боротьби з нею: *Цілком логічний висновок: якщо порятунок потопельників – справа рук самих потопельників, то боротьба з корупцією – справа рук самих корупціонерів* (С. Скоробагатько); *Подолати корупцію найцирише обіцяють корупціонери* (Ф. Боднар); *Йї боротьба з корупцією поповнює ряди корупціонерів* (О. Домницький); *Найбільші хабарі дають борцям з корупцією* (Б. Ревчун). Звідси, відповідно, процес боротьби з корупцією в Україні має декларативний характер і влада не зацікавлена в позитивному результаті.

Для надання більшого емоційного забарвлення афористи активно послуговуються метафоричними перенесеннями. Сполучення на зразок *державне корито*, що виникло внаслідок метафоризації, трапляється в афористичних висловленнях доволі

часто й асоціюється з корупцією. Пор.: *Усі хочуть служити вірою та правдою своєму народові, забуваючи при цьому, що державне корито не гумове* (О. Перлюк); *Для тих, хто має доступ до державного корита, держава – це святе!* (О. Перлюк); *Народ побачив натовп біля державного корита* (Л. Забара); *Скільки вовка не годуй з державного бюджету, а апетит до народного добра у сіроманця тільки зростає* (Б. Підпригора).

Яскраве функціонально-стилістичне забарвлення має словосполучення *чисті руки*, наприклад: *Найчистіші руки в тих, хто витирає об закони ноги* (О. Перлюк); *Операція «Чисті руки»: рука руку миє* (Б. Ревчун). Цікавим з позиції стилістики є функціонування лексеми *гроші* та їх метафоричне вираження в афоризмах, що висвітлюють концепт *КОРУПЦІЯ*: *Чи вважати тих, хто бере хабарі тільки капустою, козлами?* (В. Ігнатенко). Унаслідок використання метонімії для номінації грошових одиниць з'являються нові асоціативні зв'язки: *Це скільки ж треба мати в гаманці «грушевських», щоб потрапити на Грушевського!* (Б. Ревчун).

Отже, українськомовний афористичний корпус репрезентує досить широкий семантичний спектр концепту *КОРУПЦІЯ*, до ядерної зони якого можна зарахувати лексеми *корупціонер, підкуп, крадіжка, хабарництво*. До периферійної зони слід, вочевидь, зараховувати одиниці на зразок *влада, боротьба за владу, злочин, боротьба з корупцією, кумівство, блат, фаворитизм, лобізм* тощо. Афористична репрезентація відповідної реалії засвідчує індивідуально-авторське потрактування, що містить певні метафори: *державне корито, чисті руки, капуста, «грушевські»*. Проілюстровані афоризми спонукають до осмислення загальнолюдських моральних цінностей і національних пріоритетів. А концепт *КОРУПЦІЯ* потребує ґрунтовного осмислення. Афоризми, що висвітлюють концепт *КОРУПЦІЯ* є цікавими з погляду прагматики, що вважаємо перспективою подальших наукових пошуків.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2003. – 1440 с.
2. Доценко Р. І. Світлі думки проти ночі. Афоризми і щось близьке до них / Р. І. Доценко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 296 с.
3. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 5–19.
4. Колоїз Ж. В. Лінгвоментальна репрезентація концепту *ДЕРЖАВА* в українському афористичному корпусі / Ж. В. Колоїз // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – Кривий Ріг : КДПУ, 2016. – № 6. – С. 164 – 173.
5. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Л. І. Нечволод. – Харків : Торсінг плюс, 2011. – 768 с.
6. Чорновол-Ткаченко О. О. Аналіз понятійного складника лінгвокультурного концепту POWER / ВЛАДА / О. О. Чорновол-Ткаченко // Новітня філологія. – Миколаїв : Вид-во ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 53 – 59.
7. Шведова Н. Ю. Русский язык : Избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 639 с.
8. Яроцька Г. С. Єдер О. С. Психолінгвістичні характеристики асоціативно-вербальної мережі лексем «ВЛАДА» та «ВЛАСТЬ» / Г. С. Яроцька, О. С. Єдер // Мова. – Одеса : Астропринт, 2014. – № 26. – С. 42 – 46.
9. Garner B. A. Black's Law Dictionary / B. A. Garner. – Abridged Version, West, 2010. – 1418 p. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://thelawdictionary.org/corruption/>

Стаття надійшла до редакції 21.02.2018 р.

УДК 008:[811.161.1'373.7+811.161.3'373.7]

Г. Г. Демиденко

**ГОЛОСОВА ПОВЕДІНКА УКРАЇНЦІВ І БІЛОРУСІВ:
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО МОВЧАННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ)**

Демиденко Г. Г. Голосова поведінка українців і білорусів: особливості комунікативного мовчання (на матеріалі фразеології).

У статті розглянуто явище комунікативного мовчання як специфічного компонента невербальної поведінки загалом. Визначено, що семантичне навантаження мовчання ідентифікується в конкретних ситуаціях, у яких

прослідковується комунікативна компетенція особи в соціумі. Загальні моделі голосової поведінки пов'язані з національно-культурними традиціями й стереотипами в певному мовному колективі. Фраземи на позначення мовчання фіксують надбання соціально-культурного досвіду українців і білорусів, процес зміни комунікативних ролей мовців. Звернено увагу на фразеологізацію процесу припинення мовної взаємодії, зважаючи на анатомо-фізіологічні можливості мовного апарату людини. Простежено асоціативні зв'язки проаналізованих стійких виразів з явищами припинення життя – могилою, труною, як ознакою абсолютного мовчання і тиші. Зіставний аналіз українських і білоруських фразеологізмів-виразників мовчання засвідчує паралелізм їхньої семантики та форми; їх простір репрезентовано соматизмами: язик, рот, губи / уста, горло, зуби.

Ключові слова: фонаційний фразеологізм, комунікативне мовчання, силенціальний ефект, метафоризація, невербальна комунікація, соматизм.

Демиденко А. Г. Голосовое поведение украинцев и белорусов: особенности коммуникативного молчания (на материале фразеологии).

В статье рассматривается понятие коммуникативного молчания как специфический компонент невербального поведения в целом. Определяется тот факт, что семантическая насыщенность молчания идентифицируется в конкретных ситуациях, с помощью которых прослеживается коммуникативная компетенция человека в социуме. Общие модели голосового поведения связаны с национально-культурными традициями и стереотипами в языковом коллективе. Фраземы, обозначающие молчание, фиксируют приобретение социально-культурного опыта украинцами и белорусами, процесс изменения коммуникативных ролей носителей языка. Обращается внимание на фразеологизацию процесса прекращения речевого взаимодействия ввиду анатомо-физиологических возможностей речевого аппарата человека. Прослеживаются ассоциативные связи проанализированных устойчивых выражений с явлением прекращения жизни – могилой, гробом, как характеристикой абсолютного молчания и тишины. Сопоставительный анализ украинских и белорусских фразеологизмов, называющих молчание, показывает параллелизм их семантики и формы; их значения раскрываются с помощью соматизмов: язык, рот, губы / уста, горло, зубы.

Ключевые слова: фонационный фразеологизм, коммуникативное молчание, силенциальный эффект, метафоризация, невербальная коммуникация, соматизм.

Demydenko G. H. The vocal behavior of Ukrainians and Belarusians: peculiarities of communicative silence (on the basis of phraseology units).

This paper is an attempt to consider the phenomenon of communicative silence as a specific component of non-verbal behavior in general. Multidimensional and multifunctional nature of silence gives scientist the reason to investigate this

phenomenon in terms of linguistics, paralinguistics, psychology, cultural studies etc. It is stated that the semantic meaning of silence is revealed in specific situations, which represent the communicative competence of a person in a society. The general models of vocal behavior depend on the national and cultural traditions and in the same time they are closely related to the stereotypes presented in a certain language group. The laws of communication, non-verbal components of interpersonal interaction, paralinguistic units, which are communicatively significant and have a certain emotional color, have their reflection in the phraseology items of the Ukrainian and Belarusian languages. The idiomatic phrases representing the silence strategy contain the achievements of the socio-cultural experience of Ukrainians and Belarusians, as well as the process of changing the speakers' communicative roles.

This paper focuses on the semantics of the analyzed set expressions connected with the phenomenon of communicative silence. Their meaning demonstrates the position of the speaker in a communicative act, points to his/her psychological peculiarities, the national character. It should be noted that such silence strategy to some extent indicates the communicative inconsistency that arises as a result of non-fulfillment of the expected step-reaction. Also attention is paid to the phraseology units' formation in the process of breaking linguistic interaction, in the aspect of anatomical and physiological possibilities of the person's speech apparatus. Such intellectual actions involve the transfer of the knowledge relevant part about "the silence of the speaker" to the object of naming, which relates to various characteristics of human life: closing of the mouth, manipulation with the tongue, physical violence for silence. This research analyzes associative connections of the set expressions with the phenomena of the ending of life (a grave, a coffin), as a sign of absolute silence. A comparative analysis of Ukrainian and Belarusian silence idiomatic expressions represents the parallelism of their semantics and forms, which is shown by somatisms: a tongue, a mouth, a throat, lips and teeth. It is manifested that the movement of these organs and actions with them create a metaphorical basis for revealing human vocal behavior, especially the creation of a silence effect.

Key words: phonetic phraseology unit, communicative silence, silence effect, metaphorization, non-verbal communication, somatism.

Вивчення фразеологічного фонду української мови є традиційним для сучасних лінгвістичних студій, а повноцінне дослідження неможливе без вивчення окремих семантичних груп. Формування уявлення про процес пізнання дійсності певної національною спільнотою, про способи взаємодії між членами соціуму, про національну ідентичність можливе у зв'язку із виявленням культурно-національної специфіки лінгвоодиниць,

здебільшого в порівняльно-зіставному та інтроспективному планах. З позицій такого підходу етнокультурну домінанту варто визначати в аспекті заставлення фразеологічних одиниць (далі – ФО) різних мов, надаючи культурний коментар до тих чи тих виявів національно-культурного світобачення.

Із загальнофразеологічного масиву вирізняються своєю конотацією сталі вислови, які репрезентують комунікативну компетентність / некомпетентність мовців, визначають закони спілкування, невербальні компоненти міжособистісної взаємодії, паралінгвальні засоби, які є комунікативно значущими і мають певне емоційне забарвлення. Пропонована розвідка продовжує попередні публікації автора, присвячені дослідженню інтонаційно-голосового образу українців і білорусів як цілісного національного явища. Метою цієї наукової праці є виявлення голосової поведінки українців і білорусів, зважаючи на соціально-культурний досвід у номінації мовчання як силенціального ефекту. Комунікативне мовчання в останні роки є предметом уваги сучасних учених з позиції невербальної комунікації (М. Гавриш, О. Кобяков, М. Яремко та ін.), конфліктного (Н. Войцехівська) й англomовного дискурсу (Т. Анохіна, В. Куліш, С. Швачко та ін.). Процес фразеологізації мовчання розглянуто в пареміологічному дискурсі (Т. Осіпова), а також в семантичному діапазоні сталих зворотів (Г. Демиденко, Н. Клименко).

Окремих коментарів потребує процесу екстеріоризації мовчання на фразеологічному рівні, урахувуючи індивідуально-психологічні та соціально-культурні аспекти лінгвоносіїв. Як зазначає Т. Анохіна, силенціальний ефект корелює із психічним і ментальним станом людини, її негативними та позитивними емоціями. Людське мовчання є дискурсивно детермінованим, воно асоціює з інтенціями комунікантів, їх поведінкою. Семантичне навантаження силенціального ефекту есплікується в опозиції мовлення – мовчання, де мовчання – значущий субститут мовлення [1, с. 133].

У роботі ми обстоюємо позицію дослідників, які схильні вважати мовчання комунікативно важливим елементом міжособистісної взаємодії. Як свідчить спостереження над мовним матеріалом, фраземи на позначення мовчання фіксують стереотипні моделі поведінки українців і білорусів, процес зміни комунікативних ролей мовців у процесі спілкування, уявлення про риси характеру, психічний та емоційний стан. Насамперед варто звернути увагу на ФО, у структурі яких наявний дієслівний компонент «мовчати», як-от порівняльні конструкції: укр. *мовчати як риба* [8, с. 597]; *мовчати як сфінкс* [8, с. 702]; *як могила мовчить* [8, с. 400]; білор. *як магіла маўчыць* [5, с. 332]; *маўчыць як рыба* [5, с. 332]; *маўчыць як сцяна* [5, с. 332]. Генетично давніми є уявлення східних слов'ян про могилу як символ смерті, завершення земного буття, а відповідно припинення будь-яких фізичних і психічних дій, переривання звуків людської мови. Український етнос вичленував з навколишньої дійсності й інші смислові домінанти, які відклалися в семантично вмотивованих лексемах: *риба* уособлює «млявість, безхарактерність» [3, с. 498], а відтак і мовчазність людини в певних ситуаціях, коли виголошення інформації, звукова мова загалом є недоречною чи забороненою. Натомість фантастичний образ-символ *сфінкс* у порівняльному звороті є чужорідним українській культурі, для утворення семантичної структури вислову здійснено накладання семи «таємниче, незрозуміле» на сталий вираз. У світовій культурній традиції сфінкс символізує вічне мовчання, спокій.

Подекуди процес замінено номінацією стану – мовчання / мовчанка / мовчак, наприклад, укр. *обходити мовчанням* [8, с. 458]; *дерти мовчача* [8, с. 194]; *гробова (могильна, мертва) мовчанка* [8, с. 400]; *грати (гратися) в мовчанку* [8, с. 166]; білор. *гульня ў маўчанку* [10, с. 99]; *гуляць у маўчанку* [10, с. 99] та ін. Аналіз лексикографічних праць вказує на особливість побутування названих фразем, їх використання в невимушеному спілкуванні, у зневажливому контексті вживається

вислів *дерти мовчача* – «не протестуватися, не заперечувати; мовчати» [8, с. 194]. До явища абсолютної тиші апелює ФО *гробова (могильна, мертва) мовчанка* [8, с. 400], у якому варіативні прикметникові одиниці реалізують такі кваліфікаційні ознаки, як смерть, загибель, могила. Пор.: *як могила мовчить* [8, с. 400]; *зарити в могилу* – «змусити мовчати кого-небудь» [9, с. 335].

Реалізують певну комунікативну програму вирази, пов'язані з ігровими діями, як-от: укр. *грати (гратися) в мовчанку* – «ухилитися від розмови, виступу; відмовчуватися, не розмовляти» [8, с. 166]; білор. *гуляць у маўчанку* [10, с. 99]. Інший білоруський зворот *гульня ў маўчанку*, на думку І. Лепешева, утворений на ґрунті дієслівного фразеологізму *гуляць у маўчанку* [10, с. 99], властивий усім східнослов'янським мовам й означає «ухіляцца ад розмовы». Внутрішня форма ФО пов'язана з особливістю різних ігор, у яких кожен намагається не говорити що-небудь першим, бо інакше втратить змогу продовжувати гру і муситиме сплатити штраф [10, с. 104].

Кількісно найбільш представленими є сталі звороти на позначення мовчання з лексемами-соматизмами. Вони називають ті органи людського мовленнєвого апарату, які виконують активні дії задля припинення процесу мовлення. У цій групі висловів закономірно найвищу продуктивність становлять ФО з компонентом *язик*, а саме: укр. *язик кудись потягло* [9, с. 548]; *вкоротити язик* [8, с. 735]; *проковтнути язика* [8, с. 575]; білор. *прыкусваць язык* [5, с. 358]; *прышчаміць язык* [5, с. 367]; *наступіць сабе на язык* [5, с. 121]; <як (быццам)> *язык праглынуў* [5, с. 88]; *як язык праглынуў* [5, с. 88]. Білоруська фразеографічна праця фіксує вислів *праглынуць язык* – «перастаць гаварыць, змоўкнуць» [5, с. 332] з емоційно-експресивним відтінком жартівливості, іронічності, натомість в українському словнику стилістичні ремарки відсутні. Натрапляємо й на фраземи, у яких наявна лексема на позначення пасивного органу, потрібного для зупинки

мовлення. Наприклад: укр. *язик в горло зотягло* – «хто-небудь довго мовчить» [9, с. 548]; *придержувати язик за зубами* – «утримуватися від висловлювання; змовчати» [8, с. 559].

Показовою, але кількісно менш значною, виявилася група ФО з компонентом *рот*. У наукових доробках В. Жайворонка йдеться, що рот є «межею зовнішнього й внутрішнього світів; символом мовлення» [3, с. 510], а отже, закритий рот – символ мовчання. Наприклад: укр. *і рота не розтуляти* [8, с. 616]; *завалити рота* [9, с. 431]; *завонялося (протухло) в роті* [9, с. 431]; *набрати води в рот* [8, с. 415]; білор. *як вады ў рот набраўшы; <як> вады ў рот набраў* [4, с. 331]; *навесіць <сабе> замок на рот* [5, с. 169]. Окремого коментування потребує вислів з наявними стилістичними варіантами лексем у структурі – *затуляти (замикати, закривати, затикати) рота (рота, уста, пельку)* [8, с. 253]. Такі слова-замінники видозмінюють властиві емоційно-експресивні відтінки у значенні фраземи й надують їй діаметрально протилежного стилістичного забарвлення: урочисте звучання ФО з іменником *уста* та грубе, вульгарне функціонування з компонентом *пелька*.

У кількісному вимірі найменшою є група висловів зі стрижневими соматизмами *губи / уста*, як-от: укр. *уста не розмикаються* [8, с. 737]; *не випустити ні пари з вуст* [8, с. 82]; білор. *навесіць замок на губы* [5, с. 169].

Згідно з результати нашого дослідження для зображення процесу мовчання слугують сталі звороти з компонентом *слово*, адже споконвіку людини вірила в магічну силу слова, його матеріалізацію [3, с. 551]. Відтак захисною дією на будь-який негативний вплив є утримання від мовлення як процесу. Наприклад: *і словом не обмовитися* [8, с. 454]; *і словом не перекинутися* [8, с. 494]; *і слова не почувш* [8, с. 553]; *без слів* [8, с. 663]; *не видавши слова* [8, с. 67]; *наче віднялася мова* [8, с. 399]. Останній сталий зворот вирізняється з-поміж наведених яскраво вираженим емоційним тлом, кваліфікуючи процес

мовчання у зв'язку із сильними переживаннями, а саме: «хтось від хвилювання, радості та ін. не може говорити; мовчить, замовк» [8, с. 399].

З подібними семантичними характеристиками функціонують вислови, структура яких позбавлена лексем *слово*, *мова*, натомість фіксуємо метафоричні переноси з емпіричного досвіду мовців на тваринний світ. Такі когнітивні процеси засвідчують співвіднесення звукової мови людини з комунікативно значущими звуками корів, наприклад, у ФО *і ні мичить* – «нічого не говорить, мовчить» [9, с. 330]. Подібні асоціативні зв'язки з орнітологічними спостереженнями українців простежуємо у вислові *ні чичирк* [8, с. 765], де *чичиркнути* означає «зашарудіти, зашелестіти; заворушитися // цвірінькнути (про птахів)» [7, с. 339]. Скажімо, донорська зоосфера звуків, що їх видає кіт та інші котяті метафоризується стосовно людей, як-от: укр. *ні мур-мур* зі значенням «1) нічого не говорити, мовчати; нічим себе не виявляти; ніяк не реагувати на щось; 2) не розбиратися в чомусь, не знати зовсім, не вміти чогось» [8, с. 412]; білор. *ні (ані) мур-мур* – «абсолютна нічога не гаварыць, не расказваць каму-н.» [8, с. 67]. Наведені приклади ілюструють відмінність семантичного наповнення фразем у досліджуваних мовах, зважаючи на розширення значення від мовленнєвих актів (а саме їх відсутності) до фізичної чи розумової неспроможності виконати певну дію.

До інших звукових ефектів мають стосунок вислів *ні звуку* на позначення «абсолютної тиші, мовчання» [8, с. 260], а також полісемантична фразема *ані гу-гу*, що означає «1) нічого не говорити, мовчати; нічого не могли сказати; не виявляти себе, таїтися; 2) нічого не робити, не братися до роботи; не виконувати чогось конче потрібного, не йти кудись; 3) нічого не знати; не здогадуватися про щось» [8, с. 172]. З-поміж аналізованих лінгвоодиниць фіксуємо ФО, що номінують фізіологічні процеси не пов'язані з діяльністю мовного апарату людини. Наприклад: *кліпати очима* [8, с. 301]; *ковтати пілюлі* [8, с. 302]; *облизати*

макогона (*макогін, м'яло*) [8, с. 452]. Зауважимо, що вислів *облизати макогона* (*макогін, м'яло*) вживається має іронічне забарвлення й значить «заснати невдачі; мовчки знести невдачу, глузування» [8, с. 452], кваліфікуючи здебільшого особистісні риси мовця, аніж комунікативно значущий акт.

В аспекті виявлення такої риси характеру як мовчазливість заслуговують на увагу й вислови на зразок: *замкнутися* (*закритися*) *в собі* [8, с. 248]; *як таву ковтнув* [10, с. 303]; *тільки в гробу лежати з ким* [9, с. 158]; *як кип'ячем обпарено* [8, с. 455]; *як до землі прибитий* [8, с. 557]; [*як*] *кілок проковтнув*; *як заворожений* [8, с. 240]; *у лісі жити* [8, с. 307]. У наведених прикладах простежуємо взаємозв'язок мовчання із задумою, зосередженістю, сумом, подивом, відлюдькуватістю, що, очевидно, свідчить про таку ментальну комунікативну роль мовчання, як заглибитися у власні думки, переживання, які уможлиблюють самопізнання й самовдосконалення.

В українській і білоруській мовнокультурних традиціях відображено уявлення про мовчання як особливий невербальний засіб взаємодії. Фрази на позначення мовчання передають широкий спектр інтенцій співрозмовників, свідчать про комунікативний досвід гармонізації чи дегармонізації спілкування. Перспектива дослідження полягає в розгляді й аналізі сталих зворотів, що називають інші фонаційні явища в системі парамови українців і білорусів задля всебічного опису інтонаційно-голосового образу представників двох лінгвоспільнот.

Література

1. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі : [монографія] / Т. О. Анохіна. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 160 с.
2. Демиденко Г. Г. Фонаційні фразеологізми як характеристика манери висловлюватися (особливості фонації, голосу, інтонації) / Г. Г. Демиденко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного пед. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 5 / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко та ін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – С. 18–24.

3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2-х т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1. – 672 с.
5. Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2-х т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2. – 704 с.
6. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація в пареміях : прагматика мовчання / Т. Ф. Осіпова // *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. I : 2013, Adam Mickiewicz University Press, Poznań. – С. 138–142.
7. Словник української мови : в 11-и т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 669 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – [6-е вид., перероб. й доп.]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. – 552 с.
10. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мн. : БелЭн, 2004. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018 р.

УДК 811.111'373.7:811.161.2'373.7

Yu. V. Yelovska

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS IN ANIMISTIC IDIOMS DEFYING PERSONAL CHARACTER TRAITS IN ENGLISH AND UKRAINIAN

Словська Ю. В. Лінгвокультурний аспект вивчення фразеологізмів на позначення рис характеру людини в англійській та українській мовах.

У статті розкрито лінгвокультурний компонент вивчення фразеологізмів на позначення рис характеру людини в англійській та українській мовах. Проаналізовано особливості пошуку еквівалентних сполучень у процесі перекладу фразеологічних відповідників у різних мовах на прикладі сполучень із зоокомпонентом. Проілюстровано, що фразеологізми мають національно-специфічні ознаки, притаманні кожній мові окремо і є відображенням національно-культурної самобутності.

Ключові слова: фразеологізм, національно-культурна специфіка, лінгвокультура, риси характеру, зоонім.

Еловская Ю. В. Лингвокультурный аспект изучения фразеологизмов, обозначающих черты характера человека в английском и украинском языках.

В статье раскрывается роль лингвокультурного компонента в изучении фразеологизмов, обозначающих черты характера человека в английском и украинском языках. Анализируются особенности поиска эквивалентных сочетаний в процессе перевода фразеологических единиц в разных языках на примере конструкций с зоокомпонентом. Иллюстративно доказано, что фразеологическим единицам свойственны национально-специфические признаки, характерные конкретному языку, которые отражают национально-культурную самобытность.

Ключевые слова: фразеологизм, национально-культурная специфика, лингвокультура, черты характера, зооним.

Yelovska Yu. V. Linguistic and cultural aspects in animistic idioms defying personal character traits in English and Ukrainian.

The problem of studying national and ethnic-cultural components is an actual trend in contemporary linguistic studies, since linguistic elements manifest distinct national marking. The idea of language and culture interconnection belongs primarily to William von Humboldt. The language units can be treated as the specific treasury that preserves national identity of a certain language community. O. Potebnya expressed his own original vision of idioms, which he considered as a small version of the “whole world”. Having symbolic correlation with cultural signs, experience and behaviour stereotypes idioms represent universal ideas common to different language systems. Nevertheless there are also peculiar images belonging only to certain language groups and its interpretation demands deeper language and cultural code analysis.

This research mainly focuses on studying idioms expressing the traits of character and behavioral habits through the animistic phraseological structures while bilingual teaching of English and Ukrainian in particular. The diversity of idioms with animistic components in their structure is rather various and can be hardly illustrated in one research. That is why the main attention of this study is paid to idioms with animistic components representing the following images: domestic animals and insects.

The first group includes set expressions, which are distinguished according to the presence in their structure such words as *a dog, a sheep, a hen*. Illustration analysis shows that these animistic components are represented in both languages. Furthermore some idiomatic constructions demonstrate similar meaning and structure. The second group comprises comparatively smaller number of samples. It contains idioms defying rather emotional state of a person and his / her behavior rather personal character trait itself. The analysis of English and Ukrainian illustrations demonstrates the low correspondence of samples in both languages. Despite the fact that the world vision in both nations contains similar ideas about emotional state of a person and his / her behavior, its linguistic representation is totally different.

The results of practical analysis vividly confirm the idea of national and cultural marking revealed in set expressions for both languages. It also shows the necessity of profound investigating national and cultural symbols while studying language phraseological and paremian heritage. These observations might help in highlighting more complicated world perception characteristics in English and Ukrainian.

Key words: set expression, national and cultural peculiarities, language community, traits of character, animistic component.

Any language appears to represent the mentality of one particular ethnic group. It becomes a powerful source of spiritual code and the reflection of everything that exists in a certain culture. The problem of studying national and ethnic-cultural components is an actual trend in contemporary linguistic studies, since linguistic elements manifest distinct national marking.

The idea of language and culture interconnection belongs primarily to William von Humboldt. According to the philosopher language illustrates culture, as well as expresses the individuality of a speaker. Supporting these statements S. Gurbanska claims that language functions as a specific indicator of an ethnic group, aimed to organize it [1, p. 34]. Taking into account these ideas one can come to conclusion that language units can be treated as the specific treasury that preserves national identity of a certain language community. More specified forms and constructions such as unique idiomatic expressions (further idioms) that contain peculiar senses and cultural codes allow the researcher to reveal national identity and ethnic marking of a certain language group or nation. O. Potebnya expressed his own original vision of idioms, which he considered as a small version of the “whole world”. In other words, an idiom could be defined as a shortened piece of reality fixed in words having its unique symbolic meaning, covering complex notions, communicative situations etc [3].

Hence we can assume that idioms, set expressions and proverbs are essential in studying the peculiarities of national character in a certain language community and personal character traits in particular. This research focuses on cultural and national connotations of paremian

and phraseological units, as well as investigating their meaning in the cultural interpretation and national worldview. The aim of the study is to disclose the specific ways of introducing personal character traits common to a certain language group (English and Ukrainian); especially revealed in the idioms with animistic components.

Uncovering cultural codes hidden in set expression of a certain language community is one of the difficult tasks that arises in front of the researcher. Even more complicated problems appear while investigating cross-cultural language units, especially in terms of intercultural communication. The most common difficulties in bilingual teaching are connected with the correctness and appropriateness of idiom usage in speaking. Having symbolic correlation with cultural signs, experience and behaviour stereotypes idioms represent universal ideas common to different language systems. Nevertheless there are also peculiar images belonging only to certain language groups and its interpretation demands deeper language and cultural code analysis.

As mentioned by J. Lagodenko various languages demonstrate through the idiomatic units not only the different cultural notions and reality items but mostly specific world visions typical for a certain language community. Though there are no doubts that some ideas come crossed in many cultures [2, p. 248–252].

This research mainly focuses on studying idioms expressing the traits of character and behavioral habits through the animistic phraseological structures while bilingual teaching of English and Ukrainian in particular. J. Szerszunowicz has already noted that the key point in analyzing and comparing the set expressions of two or more languages is connected with searching their accurate equivalents. She differentiates correspondingly four main stages that comprise: 1) idiom identification in the source and target languages; 2) analyzing its meaning and composing a paraphrase in the source language; 3) translating the made up paraphrase; 4) finding the corresponding substitute in the target language [4, p. 301–305].

We assume that this technique can be used in case with totally

common universal notions represented in both languages. Let us move on the national character traits peculiar to the English and Ukrainian language communities. No doubt that every nation has in its heritage idioms cherishing positive personality characteristics and condemning the opposite ones. Ethnic and national identity can be traced through the images and symbols which embody this or that meaning.

In many languages, personal character traits are demonstrated through the animistic images. The basis of zoomorphic idiom vocabulary is formed by attributed animistic qualities produced by the creative folk thinking. It should be noted that the same animals can receive both similar or different associations in the conscience of various language communities, taking correspondingly different evaluation and importance in the national world view.

The diversity of idioms with animistic components in their structure is rather various and can be hardly illustrated in one research. That is why the main attention of this study is paid to idioms with animistic components representing the following images: domestic animals and insects.

The first group includes set expressions, which are distinguished according to the presence in their structure such words as *a dog*, *a sheep*, *a hen*. Illustration analysis shows that these animistic components are represented in both languages. Furthermore some idiomatic constructions demonstrate similar meaning and structure. Let us consider some of them.

For instance, phraseological units with a *dog*-component demonstrate alike connotations. Perhaps it can be explained by mutual understanding and evaluation of both nations to this animal. Dogs are perceived as the first domesticated animals, and can refer to a wide variety of symbolic meanings, from loyalty (“man’s best friend”), to abuse (“treated like a dog”), exhaustion (“dog-tired”) or tenacity (“doggedness”).

It should be mentioned that the image of a dog in both nations reveals its double nature. On the one hand a dog is considered as the

symbol of a loyal friend and a true defender. On the other hand it embodies the evil, dangerous and traitor characteristics. However, both in English and Ukrainian we can hardly find enough samples of positive connotation. As for the negative one a great diversity of samples can be met. For example, the following samples demonstrate the full equivalence of meaning and structure and can be easily translated: a dangerous, sly and deceptive person: *sly dump dog* (1, p. 219) – *потайний собака* (3, p. 838); *a dirty dog* – *злий / скажений як собака* (5, p. 557); *Dog shall die a dog's death* (4, p. 363) – *Собаці собача смерть* (6, p. 326).

In the same time some positive meaning characterizing a person or his / her behaviour bears no resemblance in structure and can hardly be found. For instance, English idioms *a clever dog* (1, p. 220) identifying a very clever person or *a top dog* (1, p. 220) describing person's high social status have no similar equivalent in Ukrainian. As well as Ukrainian set expressions *вірний як пес* (5, p. 557), naming a loyal friend or *битий собака* (5, p. 838) characterizing an experienced man have no direct translation. Such cases are quite often in the translation procedure. Thus the necessity of deeper penetrating into the national peculiarities of word perceptions and national symbols is of high importance in terms of bilingual teaching. Furthermore it demands additional context for the accurate idiom decoding.

Almost full equivalent correspondence is demonstrated by the samples with the *sheep*-components. Both nations comprehend this animal as the bearer of light mind, stupidity and easy trust. These characteristics are revealed in the following phraseological units: *lost sheep* (1, p. 674) – *заблукана вівця* (3, p. 113); *black sheep* (1, p. 674) – *паршива вівця* (6, p. 283); *One scabbed sheep infects the whole rock sheep among wolves* (1, p. 675) – *Одна паршива овечка усю отару поганить. Паршива вівця все стадо спаскудить* (6, p. 283).

Quite short variety of similar idioms can be found with the *hen*-component in English and Ukrainian. Moreover, it should be noted that in English variants *a hen* is associated mostly with fussy behaviour. A

person who looks out for the welfare of others to a fussy, intrusive and overprotective degree is often called: *a mother hen* (2, p. 192) – *квочка* (3, p. 367). Absurdly fussy and overanxious behaviour is represented also by such idioms *like a hen with one chick (or chicken)* (2, p. 142) – *носиться як курка з яйцем* (3, p. 406). Analysis of Ukrainian phraseological units shows a greater diversity of samples describing various person's characteristics usually with sarcastic or humorous connotation which have no similar equivalents in English: a weak eyed-person: *сліна курка* (3, p. 406); a miserable, pathetic and weak-willed person: *мокра курка* (3, p. 406); a stupid narrow-minded person: *куряча голова / мозок* (3, p. 406); in a messy inaccurate way: *як курка лапою* (3, p. 406). Such peculiarity can be explained by special national world comprehending, constant nature observations and strong agriculture ties that influence greatly on Ukrainian mentality.

The second group comprises comparatively smaller number of samples. It contains idioms defying rather emotional state of a person and his / her behavior rather personal character traits itself. However, emotions and behavioral patterns are the system components that build up the person's character and can not be neglected. The analysis of English and Ukrainian illustrations demonstrates the low correspondence of samples in both languages. Despite the fact that the world vision in both nations contains similar ideas about emotional state of a person and his / her behavior, its linguistic representation is totally unlike.

For example, the illustrations with insect-components describing person's anxiety in English hardly correspond to Ukrainian translations. Furthermore insect symbols bear totally different meanings. An excited nervous person with an obsessive preoccupation with something is described by the following idioms: *ants in pants* (2, p. 7); *a bee in a bonnet* (2, p. 20); *butterflies in stomach* (2, p. 43).

The same insects in Ukrainian mentality represent totally different perspectives. For instance, ants are associated with hard work and welfare (5, p. 379). Set expressions with this component mostly

denote shivering or trembling signs caused by fearful state of a person: *мурашки бігають / повзуть* (3, p. 512.).

A bee is a special symbol in the Ukrainian worldview. The main characteristics connected with this symbol include welfare, hard and fare work. It is considered to be the “God’s bird” or the “God’s insect” (5, p. 30), and it has no negative connotations. The only slight resemblance that can be traced between two languages is the idiom *busy as a bee* (2, p. 38) – *заклопотана бджілка* (5, p. 42); which marks a very busy and hard-working person.

Butterfly-component is used in the idioms representing whether funny behaviour usually to emphasize childish attitude to things: *ловити білі метелики* (6, p. 283) or describing permanent loss of consciousness due to faint or drunken state: *метелики в очах замигтіли* (3, p. 484).

In our view, the results of practical analysis vividly confirm the idea of national and cultural marking revealed in set expressions of both languages. It also shows the necessity of profound investigating national and cultural symbols while studying language phraseological and paremian heritage. These observations might help in highlighting more complicated world perception characteristics in English and Ukrainian using the proposed translation technique. Further work will be concentrated on idiom grammar structuring and its correlation in different languages, as well as the peculiarities of clear or dimmed meaning motivation and symbol equivalence in these set expressions.

References

1. Гурбанська С. О. Лінгвістичний та культурний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів / С. О. Гурбанська // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного пед. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 8. – Кривий Ріг : ТОВ «ОКТАН-ПРИНТ», 2012. – С. 31–37.
2. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – 652 с.
3. Lagodenko J. Semantic Interpretation of Idioms: Cross-linguistic Approaches / J. Lagodenko // Research on Phraseology Across Continents. – Volume Two. – 2013. – P. 248–259.

4. Szerszunowicz J. Phraseological Gaps as a Translation Problem / J. Szerszunowicz // Research on Phraseology Across Continents. – Volume Two. – 2013. – P. 299–318.

Illustration sources

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 1984. – 944 с.

3. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / [под ред. А. Маргулис, А. Холодная]. – Джефферсон, Северная Каролина, Лондон : McFarland and Company, Inc., Publishers, 1974. – 487 с.

4. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

5. Українські прислів'я і приказки / Уклад. М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

6. Oxford Dictionary of Idioms / [ed. J. Siefring]. – New York : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2018 р.

УДК 811.161.2'276.6:641

І. О. Іншакова, К. Ю. Стахова

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ СТРАВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В КУЛІНАРНИХ КНИГАХ**

Іншакова І. О., Стахова К. Ю. Структурно-семантичні особливості лексики на позначення страв українського народу в кулінарних книгах.

У статті проаналізовано структурно-семантичні типи найменувань українських страв у кулінарних книгах, з'ясовано їх граматичні особливості. Акцентовано на граматичному аспекті, зокрема на однослівних / двослівних (елементарних) та аналітичних (неелементарних) структурах, що мають головний та залежний компоненти. Досліджено основні типи елементарних структур. За семантичними особливостями диференційовано: 1) лексику на позначення перших страв; 2) лексику на позначення других страв; 3) лексику на позначення страв з борошна та сиру; 4) лексику на позначення молочних страв; 5) лексику на позначення напоїв. Увагу зосереджено на перших двох типах.

Ключові слова: лексика на позначення страв, народна кулінарна номенклатура, структурно-семантичні особливості, лексема, семантика, мотивація, граматичний аспект.

Иншакова И. А., Стахова К. Ю. Структурно-семантические особенности лексики для обозначения блюд украинского народа в кулинарных книгах.

В статье анализируются структурно-семантические типы наименований украинских блюд в кулинарных книгах, определены их грамматические особенности. Акцентируется внимание на грамматическом аспекте, в частности на однословных / двухсловных (элементарных) и аналитических (неэлементарных) структурах, которые имеют главный и зависимый компоненты. Исследуются основные типы элементарных структур. За семантическими особенностями дифференцируются: 1) лексика для обозначения первых блюд; 2) лексика для обозначения вторых блюд; 3) лексика для обозначения блюд из муки и сыра; 4) лексика для обозначения молочных блюд; 5) лексика для обозначения напитков. Внимание сосредотачивается на первых двух типах.

Ключевые слова: лексика для обозначения блюд, народная кулинарная номенклатура, структурно-семантические особенности, лексема, семантика, мотивация, грамматический аспект.

Inshakova I. O., Stahova K. Yu. Structural-semantic features of vocabulary on the designation of dishes of the Ukrainian people in culinary books.

Thematic group of vocabulary on the designation of dishes is closely linked to the material culture of the people, which makes it possible to define it as a historical category and preserves information about the original folk culture, responds to socio-economic, cultural and historical changes in society. It is one of the oldest layers of Slavic vocabulary, which dates back to the Slavonic period, or even the Prido-European period. This allows us to investigate the patterns of formation and development of this group of vocabulary, to identify structural and semantic features, and others.

The processes of occurrence of food, dishes and drinks, their formation and development, functioning in certain historical periods, their names were and are the subject of research of scientists of various branches of knowledge, in particular ethnologists, historians, sociologists, linguists, etc. Such intelligence is important for gastronomy: linguistic and culturological analysis form part of this “culinary” science.

Equally important is the “culinary terminology” in scientific literature, in particular in recipes. A comparative analysis of culinary books, recipes books makes it possible to distinguish between common and excellent nominations that have structural and semantic peculiarities, their history of occurrence, and undergo certain changes.

The book of recipes by S. Klinovetsky, one of the first Ukrainian culinary books, fully reveals the vocabulary group on the designation of dishes. According to the structural type, culinary terminology is represented by two groups: elementary (one /

two-component) phrases and non-elemental (complex) three / four-component phrases. Among them, the most common are: noun-noun and noun-adjective (adjectival) phrases. The semantic nature of the nominations is motivated by the main component of the dish, the qualitative characteristic of the dishes (color, shape, texture, size, taste), the way of cooking, the purpose of another product / dish and ethnonim, which denotes the Ukrainian social color. At present, it is relevant to study the subject-thematic group of vocabulary on the designation of dishes and beverages, which is an element of the material and spiritual culture of the people.

Key words: vocabulary on the designation of dishes, folk culinary nomenclature, structural-semantic features, lexeme, semantics, motivation, grammatical aspect.

Народна кулінарна номенклатура є досить важливою у складі лексичної системи. Їжа є елементом не лише матеріальної, а й духовної культури народу. Процеси суспільства впливають на культуру народу, де вагоме місце посідає культура харчування, яка також зазнає певних змін. Ці зміни приводять до архаїзації лексики досліджуваних груп, до появи нових назв.

Нині науковці більш активно досліджують тематичне групування, аналіз окремих лексичних груп слів, встановлення різних типів взаємовідношень між значеннями.

Лексика на позначення страв є невід'ємним складником мовної картини світу. Значну роль у дослідженні цієї групи лексики має культурологічний аспект, який засвідчує збереження традицій народу, що складають його самобутність та відрізняють від інших етносів. Саме тому дослідження відповідної лексики актуалізується не лише в галузі кулінарії, а й в царинах етнології й етнографії.

Назви їжі та напоїв були предметом мовознавчих студій у синхронії й діахронії на матеріалі різних мов (праці Л. Анохіної, Г. Вешторт, В. Губаревої, С. Дмитрієвої, Н. Ільїнської, Т. Карасьової, З. Козиревої, О. Крижко, О. Малоземліної, В. Невоїт, Н. Никитенко, Л. Ура та ін.). Низка науковців аналізує лексику на позначення страв та напоїв з позицій діалектології. Наприклад, лексику на говірковому матеріалі розглядали Ф. Бабій, З. Бичко, М. Волошинова, Г. Врублевська, Й. Дзендзелівський,

А. Майборода, М. Тимченко, С. Яценко та ін. Системний аналіз народної кулінарної номенклатури здійснили Є. Турчин (на матеріалі східнополіських говірок), З. Ганудель (на матеріалі українських говірок Східної Словаччини), Е. Гоца (на матеріалі закарпатських говірок).

Дослідження цієї групи лексики виявлено в художніх та наукових текстах, зокрема, у працях О. Остроушко «Структурні типи назв страв у «Практичній кухні» Ольги Франко», С. Яценка «Гуцульські назви продуктів харчування страв і напоїв у романі Петра Шекерика-Доникова «Дідо Іванчик». Науковці розглядали лексеми з різних аспектів, зазначали мотивацію лексем, їх роль та функціонування в текстах.

Актуальність нашого дослідження виявляється в тому, що група лексики на позначення страв досі не має чіткого розмежування, структурного вираження в науковій літературі. У зв'язку з цим є необхідність проаналізувати структурно-семантичні особливості лексем, що повно розкривають групу лексики на позначення страв на сторінках однієї з перших українських кулінарних книг.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати структурно-семантичні та граматичні особливості лексики на позначення страв українського народу. Матеріалом дослідження слугують номінації на позначення перших і других страв кулінарної термінології. Проаналізовано близько 90 номінацій. Джерельною базою послуговували кулінарні книги З. Клиновецької «Страви й напитки на Україні» / З. Клиновецька. – Київ : Час, 1991. – 215 с.; «Українські страви» (Третє видання). – К. : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1960. – 454 с.

Невід'ємну частину лексичного складу кожного народу становлять назви їжі та напоїв. Немає чіткого розмежування категорій кулінарної номенклатури, але в українського народу усталено функціонують: 1) назви перших / других страв; 2) назви десертних страв (солодкі страви / напої та ін.).

Аналізуючи групу лексики на позначення страв, слід звертати увагу на лексико-семантичний та граматичний аспекти. Лексико-семантичний аспект дослідження виявляється в найменуваннях, об'єднаних спільною семантичною ознакою, у диференціації різних мотивувальних ознак, які лежать в основі найменувань: спільний продукт, форма, якість, смак, вигляд, спосіб приготування й призначення / використання страви чи продукту. Деякі з назв є нормою літературної мови, частина, як народно-розмовні, – спільні для окремих говірок.

Граматичний аспект побудований на основі структурного методу. У зв'язку з цим лексика на позначення страв представлена двома групами: однослівними / двослівними (елементарними) та аналітичними (неелементарними), що мають головний та залежний компоненти. Односкладні структури – це відіменникові чи віддієслівні словосполучення. Основними типами двоскладних (елементарних) структур є такі: іменниково-прикметникові (дісприкметникові), іменниково-іменникові, іменниково-прислівникові.

Згідно з позицією З. Клиновецької, до лексики на позначення страв та напоїв відносимо:

- 1) лексику на позначення перших страв;
- 2) лексику на позначення других страв;
- 3) лексику на позначення страв з борошна та сиру;
- 4) лексику на позначення молочних страв;
- 5) лексику на позначення напоїв.

Предметно-тематична група лексики на позначення страв має складну структуру, що дає змогу виокремити такі різновиди:

- 1) лексика на позначення перших страв;
- 2) лексика на позначення других страв: а) каші та бабки; б) підлива та городина;
- 3) лексика на позначення страв з борошна та сиру: а) хліб, булки, пиріжки; б) паски; в) солодке тісто;
- 4) лексика на позначення молочних страв;

5) лексика на позначення напоїв.

Зібраний фактичний матеріал найменувань перших і других страв диференційовано за тематичними підгрупами. Кожне найменування можна досліджувати як на діяхронному, так і на синхронному рівнях.

Функціонування давніх лексем на позначення страв, що вийшли з ужитку, та сучасних найповніше розкриває кулінарна книга З. Клиновецької «Страви й напитки на Україні». Окрім того, використано й матеріал із книги «Українські страви» (1960 р.), де подаються відомості з історії української кухні, лексеми на позначення страв української народної кухні, рецептура яких розроблена на основі поєднання відновленої рецептури із найпоширеніших тепер у Київській, Закарпатській, Львівській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській областях.

Лексика на позначення перших страв має свою специфіку. З. Клиновецька виокремлює п'ятдесят сім перших страв, із яких найбільш виразними постають українські борщі та супи (юшки).

У текстах староукраїнської мови назву *борщ* уперше зафіксовано в 1598 році як демінутив: *борщикъ (боръсчикъ)*: «*тые хлопи з одное мисочки поливку албо борщикъ хлечют*» (3, III, с. 38). Слово вживалося на позначення рослини, але з часом змінилося: «юшка із буряка та капусти». Зараз маємо лексему «*борщ*». Кулінарні книги подають низку борщів, що мають свої відмінності. Зважаючи на називання страви та її значення, лексему «*борщ*» можна класифікувати за такими ознаками:

– за стрижневим компонентом – *борщ буряковий з грибами, борщ з карасями, борщ з чорносливом, борщ з квашеними яблуками, борщ з м'ясними галушками* (4, с. 444);

– за способом приготування – 1) варіння + смаження – *борщ з потрухами* (1, с. 3); *борщ чернігівський* (1, с. 2); *борщ кубанський* (1, с. 2); *борщ пісний з вушками* (1, с. 3); 2) варіння + випікання – *борщ без м'яса* (1, с. 3); 3) варіння + тушкування – *борщ волинський* (1, с. 2); *борщ кийвський з куркою* (1, с. 2–3); 4) варіння

– *борщ зелений* (1, с. 3). Зафіксовані інфінітивні форми: *зварити, покришити, підсмажити, заправити, всипати, протерти, вкидати, ліпить, спекти, затовкти, забілити, кипіти, улить*;

– за етнонімом – *борщ український* «рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ» (2, I, с. 222); *борщ кийвський* «борщ із яловичиною, із тушкованих буряків, з томатом та кислими яблуками» (4, с. 90); *борщ полтавський* «борщ з гусятиною чи курятиною, із додаванням галушок» (4, с. 90); *борщ чернігівський* «борщ з м'ясом, буряком, квасолею, яблуками та помідорами» (4, с. 92);

– за кольором – *червоний борщ* «борщ із червоних буряків» (5, с. 91); *зелений борщ* «борщ зі шавлю» (5, с. 91); *рожевий борщ* «борщ із буряків та з помідорами» (5, с. 91); *помаранчевий борщ* «борщ з томатною пастою та свіжою капустою» (4, с. 89); *білий борщ* «борщ із капусти» (5, с. 91); *чорний борщ* «борщ із червоних буряків та з кров'ю забитого кабана» (5, с. 91).

Отже, створенню цієї класифікації сприяла розгалужена семантика лексеми «борщ». Назви страви мотивовані стрижневим компонентом, способом приготування, етнонімом та кольором, що повно розкриває семантику лексеми «борщ».

Здавна лексема *юха* (від псл. **јиха*) позначала будь-який навар – м'ясний, рибний, рослинний. У давньоукраїнській мові функціонувала лексема *уха* з початковим *у* та первинною семантикою, вона зафіксована на позначення відвару із сухих фруктів, який нині має назву *компот*. У сучасній українській мові форма *юшка* стала нормою й позначає м'ясний, картопляний, рибний та інші супи, а також рідину в будь-якій приготовленій їжі (2, XI, с. 617–618).

Лексема «юшка» в кулінарній книзі З. Клиновецької – складене найменування. Наприклад, із 17 найменувань 12 – двокомпонентні (складаються із двох слів) та мотивовані:

– стрижневим компонентом страви: овочі – *юшка* з

квасолею, юшка з картоплею (1, с. 7); *м'ясо* – *юшка з куркою* (1, с. 7); *рослина* – *юшка з пастернаком* (1, с. 7), *юшка з корінням* (1, с. 6);

– етнонімом: назва місцевості – *юшка кийвська* (4, с. 110); передає «український соціальний колорит» – *юшка гетьманська* (1, с. 6).

Решта, 5 найменувань – багатокомпонентні найменування (складаються з 3 слів), що мають два компоненти страви, один із яких головний, а другий – залежний від нього: *юшка пионяна з куркою* (1, с. 7) (вид каші + м'ясо); *юшка яшна з кочерегою* (1, с. 7) (вид каші + овочі); *юшка молочна з рижом* (молоко + крупа) (1, с. 8). Найменування *юшка з квасолею або з пастернаком* (1, с. 7) залежить від основного компонента страви.

Основними типами двокомпонентних словосполучень є такі: іменниково-іменникові: *юшка з корінням; юшка з куркою* (Н. в. + О. в.) та іменниково-прикметникові: *юшка яшна з кочерегою* (Н. в. + О. в.). Загалом аналізована лексема являє собою двокомпонентну структуру, що мотивована основним компонентом страви та етнонімом.

Лексика на позначення других страв у кулінарній книзі З. Клиновецької виокремлена в 6 розділах: смаженина, риба, підливи, городина, каші та бабки, закуски, що нараховують близько 400 лексем. Розділ «Каші та бабки» нараховує 47 найменувань, з-поміж яких: 27 – каші, 20 – бабки.

Назва *каша* – праслов'янська: псл. *kaša* зіставляють з лит. *kōšti* «цідити» й реконструюють початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджена (густа) їжа». Найулюбленішою на всій території України була гречана каша, найменш популярними – манна та пшенична, оскільки пшеницю майже повністю переробляли на борошно. Однокомпонентні словосполучення, що називають різні види каш, мотивовані:

– формою та виглядом страви – лексема-омонім *черв'ячки* (1, с. 65) «гречана каша, протерта на решето, нагадує

безхребетних»; за видом / виглядом страви – лексема-омонім *тетеря* (1, с. 66) «густа гречана каша» – семантичне перенесення на основі подібності виду (тетеря – птах);

– розміром страви – *дзьобавка* (1, с. 66) «дрібна пшенична каша»; *росівниця* (1, с. 66), *лизанка* (1, с. 66) «дрібна кукурудзяна каша-розмазня»;

– за смаком страви – *киселиця* (1, с. 66) «кукурудзяна каша з сушеними сливами, кисла на смак».

Багатокомпонентні словосполучення, що називають різні види каш, мотивовані:

– основним компонентом страви – двокомпонентне словосполучення *гречана каша* (1, с. 64); *манна каша* (1, с. 65); *рябко з м'яса* (1, с. 67); трикомпонентне словосполучення, де наявний головний та залежний компоненти страви *пшоняна каша з вершками* (1, с. 64); *яшна каша зі сметаною* (1, с. 65); *пшоно з сушеними сливами* (1, с. 65);

– призначенням (до іншого продукту, страви) – *гречана каша до молока* (1, с. 64); *риж до сметани* (1, с. 67) – іменниково-прийменникова конструкція: Р. в. + прийменник *до*.

За структурою однокомпонентні словосполучення – суфіксальні утворення від дієслівних основ: *дзьобавка*, *лизанка*; від основ, що вказують на властивості страви (смак): *киселиця*; двокомпонентні словосполучення – іменниково-прикметникові конструкції: *гречана каша*; іменниково-іменникові конструкції: *рябко з м'яса*; трикомпонентне словосполучення – складна конструкція, що складається з опорного компонента та залежних супідрядних іменників, прикметників: *яшна каша зі сметаною*; *пшоно з сушеними сливами*.

Слово *бабка* етимологи виводять з псл. **baba* «галушка, кругле печиво», пов'язане з основою псл. **bab* «надуватися, розбухати, бути кулястим»; назву *ба́бка* також фіксують як: *ба́бка* «великоднє печиво», *ба́бка* «солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, який випікають до Великодня». За

кулінарними книгами, лексема *бабка* умовно поділяється на м'ясну: *бабка з курки* (1, с. 23), *бабка-шарпанина* (1, с. 32), *бабка з кролика* (4, с. 170) та солодку: *бабка з маку* (1, с. 76); *бабка з пovidла* (1, с. 76), *бабка сирна запечена* (4, с. 287) тощо.

За структурою найбільшу кількість становлять двокомпонентні словосполучення (15 назв). За типом двоскладних структур: іменниково-іменникові: *бабка з булки* (1, с. 69); *бабка з рижу* (1, с. 69); іменниково-прикметникові (дієприкметникові) *бабка смаковита* (1, с. 68); *бабка гарбузова* (1, с. 67); *бабка сирна запечена* (4, с. 287).

Аналітичні назви мотивовані:

– основним компонентом страви – хліб: *бабка хлібна з вишнями* (1, с. 69); каша та крупа: *бабка з рижу* (1, с. 69); *бабка манна або пшоняна* (1, с. 71); овочі: *бабка гарбузова* (1, с. 67); *бабка з моркви* (1, с. 69); молоко: *бабка сирна* (1, с. 68); плоди дерев: *бабка з горіхів* (1, с. 70);

– якісною характеристикою страви (смак) – *бабка смаковита* (1, с. 68);

– способом приготування страви – *бабка сирна запечена* (4, с. 287);

– етнонімом – *бабка гуцульська* (1, с. 70);

– призначенням (до іншого продукту, страви) – *гречана бабка до вершків* (1, с. 71) – іменниково-прийменникова конструкція: Р. в. + прийменник до.

Отже, тематична група лексики на позначення страв тісно пов'язана з матеріальною культурою народу, що дає змогу визначити її як категорію історичну та зберігає відомості про споконвічну народну культуру, реагує на соціально-економічні й культурно-історичні зрушення в суспільстві. Вона є одним із найдавніших шарів слов'янської лексики, який сягає праслов'янського періоду, а то й праіндоевропейського. Це сприяє дослідженню закономірностей становлення й розвитку цієї групи лексики, виявленню структурно-семантичних особливостей та ін.

Не менш важливою є «кулінарна термінологія» в науковій літературі, зокрема, у книгах рецептів. Зіставний аналіз кулінарних книг дає змогу виокремити спільні та відмінні номінації, що мають структурно-семантичні особливості, свою історію виникнення та зазнають певних змін, що призводять до архаїзації лексики досліджуваної групи або навпаки, позначають нові поняття, які лише поодинокі зафіксовані в суспільстві.

Книга рецептів З. Клиновецької, що є однією з перших українських кулінарних книг, повно розкриває групу лексики на позначення страв. Проаналізовано більше 90 номінацій, із них більше 40 – лексика на позначення перших страв, майже 50 – лексика на позначення других страв.

За структурним типом кулінарна термінологія представлена двома групами: елементарними (одно / двокомпонентними) словосполученнями, що побудовані за такими схемами: іменник (назва продукту) + прикметник або дієприкметник; іменник (назва страви) + відіменний прикметник від назви основного або додаткового компонента; іменниково-прийменникова конструкція у таких відмінках: 1) орудний відмінок із прийменником *з* (*із*); 2) родовий відмінок із прийменником *з* (*із*); 3) родовий відмінок із прийменниками *до*, *для*; та неелементарними (складними) три / чотирикомпонентними словосполученнями. Серед них найбільш поширеними є: іменниково-іменникові та іменниково-прикметникові (дієприкметникові) словосполучення.

Семантична природа номінацій мотивована основним компонентом страви, їх якісною характеристикою (кольором, формою, текстурою, розміром, смаком), способом приготування, призначенням щодо іншого продукту та етнонімом, що позначає український соціальний колорит. Нині є актуальним вивчення предметно-тематичної групи лексики на позначення страв і напоїв, які є елементом матеріальної та духовної культури українського народу.

Література

1. Клиновецька З. Страви й напитки на Україні / З. Клиновецька. – К. : Час, 1991. – 215 с.
2. Словник української мови : в 11-и т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
3. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : в 12-и т. – Львів, 1994–2005. – Т. 1–12.
4. Українські страви. – К. : Державне вид-во технічної л-ри УРСР, 1960. – [3-є вид.]. – 454 с.
5. Яценко С. Староукраїнська спадщина в лексиці західнополіського діалекту / С. Яценко // Волинь філологічна : Текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. – Луцьк, 2012. – Вип. 9. – С. 90–102.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018 р.

УДК 811.161.2'373.7

І. О. Купіна

**ПСИХІЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ
РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГРАНИЧНОСТІ**

Купіна І. О. Психічний стан людини у фразеологічній репрезентації граничності.

У статті представлено результати дослідження фразеологічних одиниць (ФО) на позначення психічного стану людини в репрезентації граничності. Виявлено різні моделі стану людини, які об'єктивуються ФО. Наведено результати структурного-семантичного аналізу фразеологізмів, які свідчать про універсальність та розкривають специфічні риси вербалізації психічного стану людини, зосереджено увагу на особливостях маніфестації останнього одиницями фразеологічного рівня.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, психічний стан людини, репрезентація граничності, об'єктивіація, моделювання, структурно-семантичний аналіз.

Купина И. А. Психическое состояние человека во фразеологической репрезентации предельности.

В статье представлены результаты исследования фразеологических единиц (ФЕ) для обозначения психического состояния человека в репрезентации предельности. Выявлены различные модели состояния человека, которые

объективированы ФЕ. Приведены результаты структурного-семантического анализа фразеологизмов, которые свидетельствуют об универсальности и раскрывают специфические черты вербализации психического состояния человека, сосредоточено на особенностях манифестации последнего единицами фразеологического уровня.

Ключевые слова: фразеологические единицы, психическое состояние человека, репрезентация предельности, объективация, моделирование, структурно-семантический анализ.

Kupina I. A. Mental condition of human in the phraseological representation of the boundary.

The article presents the results of the researching of phraseological units (FU) on the designation of the mental condition of man in the representation of the boundary. Different models of the human condition, which are objectified by FU, are revealed. The results of structural-semantic analysis of phraseologisms, which testify to universality and reveal specific features of the verbalization of the mental state of man are shown, the focus is on the peculiarities of the manifestation of the last units of the phraseological level.

The shifting of attention to the paradigm of humanitarian knowledge towards anthropocentrism was marked by the formation of new research domains at the intersection of sciences studying people and the environment. In the phrase-semantic segment (FSS), the “limit of the mental state of man” has no absolute center, there is no phraseological unit that would call the mental state of a person in general, that is, would have a single component of meaning – an integral part. As part of the value of the FU there are at least two components – the component “ental condition in general” and component that specifies the nature of the condition. Mental state of man has basically two sources: firstly, it may be the result of past activity, and secondly, external factors or circumstances cause a certain emotional state, a feeling. Condition, in contrast to quality, is characterized by less firmness, the state is more likely to change, it depends not only on the internal signs of a person, but also on the external circumstances influencing it.

FSS “the limit of the mental state of man” form FU, which have a common meaning, which expresses despair, impotence, hopelessness, joy, success: *to strike a snag, willy-nilly, to be down in the dumps, to tread on air, etc.*

Phraseologisms verbalize the mental conditions of man by using the words of various sensations, their visualization (the identification of emotions, state, attitude is associated with the appearance of man, his eyes), various physiological reactions of the body, and physiological manifestations of mental states are associated with the phenomena of the external world, which become symbols of different psychic manifestations. It is indisputable that emotional factors are one of the sources of

semantic language development, and emotional components are not beyond the lexical meaning of the word, but are its components.

Key words: phraseological units, psychic condition of man, representation of boundaries, objectification, modeling, structural-semantic analysis.

Мова, відображаючи життя в усіх її проявах, володіє великим арсеналом засобів для вираження психічного стану людини, який є складним, поєднуючи кілька емоцій водночас. Зміщення уваги парадигми гуманітарних знань у бік антропоцентризму ознаменувалося формуванням на стику наук нових дослідницьких царин, що вивчають людину й довкілля. Так, одним із результатів антропоцентричної переорієнтації лінгвістичних досліджень є дослідження мовних засобів, за допомогою яких людина віддзеркалює емоційний стан і ставлення до довкілля. Емоції, концентрація уваги на мовленнєвій особистості людини з її системою уявлень про довкілля, знань і цінностей дають змогу розуміти мову як явище когнітивного порядку, що використовується в комунікативному процесі й має для цього необхідні одиниці й механізми.

Вибір для дослідження підсистеми фразеологізмів зі значенням психічних станів людини зумовлений кількома чинниками: по-перше, психічні стани як універсальна категорія дають необхідні підстави для порівняння їх репрезентації в різних мовах; по-друге, у фразеологічних одиницях концентрується національно-специфічний досвід проявів і відчуттів різних психічних станів.

Метою цієї розвідки є виявлення особливостей фразеологізмів на позначення фізичного стану людини в репрезентації граничності.

Дослідженню структурних, семантичних і стилістичних властивостей ФО, зокрема на позначення психічного стану людини, а також їхньому функціонуванню в мовленні присвячено низку монографічних і дисертаційних праць в українській мові (Г. Доброльожа, Ж. Колоїз, О. Левченко, А. Найда, П. Редін,

В. Ужченко, Н. Щербакова) та інших мовах (З. Божеєва, К. Васіліте, С. Гаджієва, В. Куленко, В. Михайлов, Р. Прохорова).

У фразеосемантичному сегменті (ФСС) «граничність психічного стану людини» немає абсолютного центра, немає фразеологічної одиниці, яка називала б психічний стан людини взагалі, тобто мала б єдиний компонент значення – інтегральну сему. У складі значення ФО наявні, як мінімум, два компоненти – компонент «психічний стан взагалі» і компонент, який конкретизує характер стану. Психічний стан людини має в основному два джерела: по-перше, він може бути результатом діяльності в минулому, а по-друге, зовнішні чинники або обставини викликають певний емоційний стан, почуття. Стан, на відміну від якості, характеризується меншою стійкістю, стан швидше змінюється, він залежить не стільки від внутрішніх ознак людини, скільки від зовнішніх обставин, що впливають на неї.

ФСС «граничність психічного стану людини» формують ФО, які мають загальне значення, що виражає відчай, безсилля, безвихідне становище, радість, успіх: *хоч караул кричи, хоч трісни, хоч в омут з головою, на сьомому небі* та ін. Мотиваційна база цих ФО матеріалізується в різних формах, залежно від ситуації, що є поштовхом для утворення неофразеологізмів. Модель, що знаходиться в основі наведених ФО, дуже продуктивна, і за аналогією із загальнонародними одиницями виникають оказіональні авторські одиниці.

Підґрунтям для визначення одного з блоків стали семи «граничність» і «найвищий ступінь інтенсивності стану людини». Це утворення становить синонімі-антонімічний блок, оскільки складається з опозиційних фразеосемантичних рядів (ФСР) з ідеограмами «відчай, безсилля, безвихідне становище людини» (*хоч караул кричи, хоч з мосту та в воду, хоч трісни*) – «надзвичайно радісний стан людини, хвилювання» (*на сьомому небі, як на крилах, сяяти щастям*). ФО розподіляються за цими рядами непропорційно. ФСР «відчай, безсилля, безвихідне

становище людини» є складною структурою:

1. «Стан людини, пов'язаний із вольовою діяльністю»: *утрачати владу над собою* – «ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися в складній ситуації» [ФСУМ, кн. 1, с. 137], *тримати себе в руках (лабетах)* – «стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним; володіти собою в незвичайній, складній ситуації, обмежувати кого-небудь у чомусь» [ФСУМ, кн. 2, с. 721], *занепадати духом* – «зневірятися в чомусь, втратити надію» [ФСУМ, кн. 1, с. 249], наприклад: *Він утрачав владу над собою, і це його дивувало – що відбувається... піддався кволості і вже почав був утрачати свідомість* (Із газети); – *Прошу не клопотатися: все піде найкраще, – запевнив Первоцвіт, який хоч і хвилювався, але умів тримати себе в руках* (М. Тарновський); *Гнат намагався розважити Назара дотепним словом, та той зовсім занепавав духом* (Т. Шевченко). Структурно-семантична модель (ССМ) 1 «дія + прономінатив + субстантив» = «дуже підвищений стан людини».

Влада – один із трьох головних складників держави (територія, народ, влада). Здавна всяка державна влада обґрунтовується або згори, ласкою Божою (влада теократична), або знизу, волею народу (влада демократична), або сама від себе, на основі насильства (влада самодержавна). *Утрачати владу над собою* – утрачати самовладання. *Тримати в руках* (кого, що) – мати владу над кимось, чимось. *Тримати себе в руках* – не втрачати владу над собою, своїми емоціями, почуттями, вчинками. *Утрачати владу над собою, тримати себе в руках* – дієслівні ФО.

2. «Надзвичайно важке становище»: *далі вже нікуди* – «уживається для вираження найбільшої міри вияву чого-небудь, крайньої межі» [ФСУМ, кн. 2, с. 436], *хоч вовком вий* – «уживається для вираження безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, досади» [ФСУМ, кн. 1, с. 71], наприклад: *Так він коло його впадає, так йому догоджає, що вже далі й нікуди* (Б. Грінченко); – *Хоч би, думаю, яка-небудь грішна душа на дорозі*

трапилась. Хоч вовком вий – нікого (В. Логвиненко).

Особливості мотивації зазначених ФО пов'язані з репрезентацією відчуття людиною безвихідного становища.

Вовк – хижак родини собачих, звичайно сірої масті, вовк як символ хижацтва, негатового голоду є породженням злої сили, творіння Сатани (тому є й народні замовляння від вовка). Про диявольську природу вовка мовиться в народних оповіданнях. Вовк виє по ночах із голоду, холоду та туги, звідси вираз *хоч вовком вий. Занепадати духом* – дієслівна ФО, *хоч вовком вий, далі вже нікуди* – адвербіальні ФО. Ряд представлений ССМ 1 «прислівник + прислівник + прислівник» = «дуже важкий емоційний стан людини», ССМ 2 «хоч + субстантив + дія» = «дуже важкий емоційний стан людини», ССМ 3 «дія + субстантив» = «дуже важкий емоційний стан людини».

3. «Стан надзвичайної тривоги, хвилювання»: *як на голках* – «у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, нетерпляче» [ФСУМ, кн. 1, с. 155], *сам себе не пам'ятає* – «перебуває в стані дуже сильного збудження, хвилювання; діє несвідомо» [ФСУМ, кн. 1, с. 730], наприклад: *Орися сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого друга* (Г. Гютюнник); *Хороші шутки, що й сам себе не тямлю та дрижаки їм* (Г. Квітка-Основ'яненко). Зазначений ряд містить ад'єктивні ФО, які побудовані так: ССМ 1 «як + прийменник + субстантив» = «надзвичайно нервове збудження», ССМ 2 «прономінатив + дія» = «надзвичайно нервове збудження».

Надзвичайно скрутне становище людини часто є мотиваційною базою для фразеологізмів. Образність цих одиниць заснована на порівнянні між зовнішнім становищем, місцезнаходженням людини та її внутрішнім станом. Асоціація за схожістю знаходиться в основі перенесення значення: у стані постійного надзвичайного хвилювання.

Внутрішня форма ФО пояснюється маніфестацією стану

тривоги людини за допомогою порівняння з відчуттям болю від неприємних на дотик предметів, що позначені компонентами цих фразеологізмів (*на голках*).

Життя характеризується сильним напруженням. Це напруження виражається в негативних емоціях, тому кількість ФО величезна. На відміну від значної кількості ФО з негативним емоційним станом людини, набагато менше є фразеологізмів, що означають позитивний емоційний стан людини. Це ФО з ідеограмою «надзвичайно радісний стан людини, хвилювання»: *на сьомому небі* – «дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий; у стані небувалого піднесення» [ФСУМ, кн. 1, с. 428], *як на крилах* – «у добром настрої, у стані піднесення» [ФСУМ, кн. 2, с. 313], наприклад: *Олег уже двічі балотувався в депутати і завжди обирався одностайно. Никодим Динька [батько] був на сьомому небі* (М. Зарудний); *Під шал оплесків сходила Вутанька – сяюча, розпашіла – з трибуни... Легко, мов на крилах, ішла поміж рядами* (О. Гончар). Моделі зазначеного ряду – ССМ 1 «прийменник + числівник + субстантив» = «надзвичайно емоційне піднесення», ССМ 2 «порівняльний сполучник + прийменник + субстантив» = «надзвичайно емоційне піднесення».

За уявленнями Аристотеля, небо складається із семи нерухомих кришталевих сфер, до яких прикріплені зірки та планети (про сім небес згадується також у різних місцях Корану; сам Коран був начебто принесений ангелом із сьомого неба). ФО *на сьомому небі* уживається на позначення найвищої міри радості, щастя, блаженства.

Крила – літальний орган птахів, комах і деяких ссавців (наприклад, кажанів); символ лету, а водночас духовного піднесення. Крила мають уособлені духовні сили-ангели.

Граничність психічного стану людини залежить і від внутрішньої форми ФО, що пов'язана з образністю. При утворенні ФО компоненти її значення набувають додаткових конотацій. Так, унаслідок метафоричного перенесення будь-якого образу на

людину, зокрема на її психічний стан (*хоч вовком вий, на сьомому небі, як на крилах*), виникають різні за емоційним сприйняттям асоціативно-образні уявлення. *Мов на крилах, на сьомому небі* – адвербіальні ФО, *піднісся духом* – дієслівна ФО.

Семи «граничність» і «морально-етична характеристика стану» організовують ФО у відповідний блок, що складається з ФСР з ідеограмами «в усьому, повністю, цілком»: *з голови до ніг* – «повністю, цілком» [ФСУМ, кн. 1, с. 158], *по самі вуха* – «дуже сильно, повністю, надзвичайно» [ФСУМ, кн. 1, с. 141], наприклад: *Глибокі зморшки лягли Сагайді на чолі. Він залишив рацію і, підійшовши до «варяга», деякий час мовчки оглядав його з голови до ніг* (О. Гончар); *З перших же днів закохався в неї, як сам признався собі, по самі вуха* (А. Головка). Характер граничності у фразеологічних одиницях виражається, з одного боку, семантичною ознакою, а з іншого – прийменниками *по, до*: ССМ 1 «прийменник + субстантив + прийменник + субстантив» = «цілком», ССМ 2 «прийменник + прономінатив + субстантив» = «повністю».

Фразеологізми на позначення психічного стану людини, актуалізуючи семи «граничність» і «раптове настання стану», об'єднуються у два ФСР:

1. «Стан граничного страху, жаху, переляку»: *аж волосся піднялося вгору* – «кому-небудь стало дуже страшно» [ФСУМ, кн. 1, с. 124], *кров застигла у жилах* – «кому-небудь стало дуже страшно, моторошно, тривожно» [ФСУМ, кн. 2, с. 315], *острах обіймає* – «стає неспокійно, дуже страшно комусь» [ФСУМ, кн. 2, с. 471], наприклад: *Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити* (Б. Грінченко); *У людей аж піднялося волосся угору, і всі, глибоко зітхнувши, – перехрестились* (Панас Мирний); *Модель здригнулась у повітрі й клюнула. Серце мов обірвалось, застигла на мить кров у жилах* (О. Донченко). Структурні типи ФО зазначеного ряду побудовані за моделлю речення.

2. «Стан граничного гніву, роздратування, обурення»: *вийти з себе* – «повністю втратити спокій, самовладання, терпіння» [ФСУМ, кн. 1, с. 92], *аж ударити об поли руками* – «виявити надзвичайно сильне здивування, обурення у зв'язку з чим-небудь» [ФСУМ, кн. 2, с. 732], наприклад: – *Нічого, – заспокоїв і дістав із шафи горілку. Випили по чарці, Варивон з опаскою дивився на пополотніле обличчя товариша, знав, що той кипить усередині і досить жодного слова, щоб вийшов із себе* (М. Стельмах); *Купець аж руками ударив об поли. – Невже не здогадаєшся? Таж я!... забивався в рукава й за пазуху, застилав непроглядною пеленою і небо, і весь білий світ* (В. Малик): ССМ 1 «субстантив + дія» = «дуже страшно», ССМ 2 «аж + дія + субстантив + прислівник» = «дуже страшно», ССМ 3 «дія + субстантив + прийменник + субстантив» = «повна втрата спокою», ССМ 4 «аж + дія + прийменник + субстантив + субстантив» = «надзвичайне здивування».

Аналіз ФО дав змогу виділити частково мотивовані ФО, загальне значення яких мотивоване значенням одного компонента, причому він або прямо вказує на значення всієї ФО – *упадати в гнів*, або містить у своїй структурі семантичну ознаку, яка лише натякає на загальне значення ФО – *занепадати духом*. Непрямо мотивованими є такі ФО, у яких значення пов'язане з розумінням внутрішньої форми, образної основи вираження, – *як з ланцюга зірвався*.

Емоційні категорії, які мають символічні позначення, як-от: *душа, серце*, осмислено як поняття, що вербалізуються в абстрактних сутностях і становлять окремих ФСР: *душа (серце) скніє* – «хто-небудь переживає, хвилюється за когось, тяжко страждає, охоплений почуттям жалю, туги» [ФСУМ, кн. 1, с. 228], *усіма фібрами серця* – «надзвичайно, дуже пристрасно» [ФСУМ, кн. 2, с. 739], *ятриться серце* – «хто-небудь дуже переживаючи, розтрапляє, посилює відчуття чогось болісного, важкого» [ФСУМ, кн. 2, с. 642], наприклад: *Хвора, серед самоти,*

уперше пізнала Солоха, що їй тяжко: душа скніла, серце нудилося (Панас Мирний). *А святий для нас хліб...художник написав так, наче він його ненавидить усіма фібрами душі і ніколи не їв* (П. Гуріненко). *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших ятриться душа, ніби рана* (О. Левада). ФО означають дуже сильне, крайнє виявлення почуттів, бажань та інших переживань людини: ССМ 1 «субстантив + дія» = «тяжке страждання», ССМ 2 «прономінатив + субстантив + субстантив» = «надзвичайно пристрасно», ССМ 3 «дія + субстантив» = «дуже болісне відчуття».

Компоненти *болить, ятриться, скніє* сприяють більшому експресивному наповненню ФО. Однак не можна ототожнювати серце та душу. «Серце є дещо більше незрозуміле, непроникне, таємне, приховане, ніж душа, ніж свідомість, ніж дух» [1, с. 65]. Однією з відмінностей душі та серця є така: «У давньому магічному жанрі немає місця християнській душі з її свободою волі, відповідальністю за вибір між добром і злом» [1, с. 28], «... але серце не має свободи вибору. У серці народжується почуття, у душі народжується гріх» [1, с. 30]. Протилежної думки дотримується Є. Яковенко, досліджуючи концепти *серце, душа, дух* у німецькій та англійській мовах: вияв волі, бажання не властивий душі. «Серце саме здатне приймати рішення, зазнавати бажання...» [1, с. 42]. «... Душа, подібно до деяких звичайних органів, може боліти, пор.: *«душа болить* – так описують специфічне фізичне відчуття, локалізоване у грудях» [1, с. 15].

Фразеологізми вербалізують психічні стани людини шляхом використання слів різноманітних відчуттів, їхньої візуалізації (виявлення емоцій, стану, ставлення пов'язується із зовнішнім виглядом людини, її поглядом), різноманітними фізіологічними реакціями організму, а фізіологічні вияви психічних станів асоціюються з явищами зовнішнього світу, які стають символами тих чи тих психічних виявів. Беззаперечним залишається той факт, що емоційні чинники є одними із джерел семантичного розвитку

мови, а емоційні компоненти перебувають не за межами лексичного значення слова, а є його складниками. Довгий час роль емоцій у мові недооцінювалася. Так, у лінгвістичній літературі й на сьогодні немає однозначної відповіді на питання про те, як емоційне життя людини розглядається в мові та її семантиці, чому в мовленні практично кожне слово може стати емотивним (емотивність – це емоційність у мовному середовищі), як пояснити, що нейтральні слова можуть утворювати емотивні словосполучення та єдності. ФО яскравіше й глибше характеризують емоційний стан людини, ніж лексичні одиниці, тому вони є семантичними центрами в тексті.

Література

1. Українська мова : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

2. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

3. Яковенко Л. Українські фразеологізми із семантикою появи, наявності та зникнення як виразники категорії буття / Л. Яковенко // Вісник Львівського ун-ту. – № 34. – Серія філологічна. – Львів, 2004. – С. 255.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2018 р.

УДК 811.161.2'373.2

З. О. Купчинська

ОЙКОНІМИ НА *-ЪН ЗАХІДНОГО І СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ: АРЕАЛЬНИЙ І ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Купчинська З. О. Ойконіми на *-ън Західного і Середнього Полісся: ареальний і хронологічний аспекти.

У статті йдеться про ареальний і хронологічний виміри ойконімів на *-ън Західного і Середнього Полісся. Просторово-часова характеристика географічних назв є частиною їхньої стратиграфії. Акцентовано, що ойконіми на *-ън генетично пов'язані з відносними прикметниками, після процесу субстантивациі в

українській ойконімії зафіксовано великий пласт географічних назв із цим суфіксом. Західне і Середнє Полісся – це регіон України, який представляє великий інтерес для ономастів, бо ця територія репрезентує значний масив архаїчних ойконімів, зокрема географічних назв на *-ьп, і є частиною загальноукраїнського і загальнослов'янського ареалів.

Ключові слова: стратиграфія, ареал, хронологія, архаїчний ойконім, ойконім на *-ьп.

Купчинская З. О. Ойконимы на *-ьп Западного и Среднего Полесья: ареальный и хронологический аспекты.

В статье идет речь об ареальном и хронологическом измерении ойконимов на *-ьп Западного и Среднего Полесья. Пространственно-временная характеристика географических названий является частью их стратиграфии. Акцентируется внимание на том, что ойконимы на *-ьп генетически связаны с относительными прилагательными, после процесса субстантивации в украинской ойконимии зафиксировано большой пласт географических названий с этим суффиксом. Западное и Среднее Полесье – это регион Украины, представляющий большой интерес для ономастов, потому что эта территория репрезентует значительный массив архаичных ойконимов, в частности географических названий *-ьп, и является частью всеукраинского и общеславянского ареалов.

Ключевые слова: стратиграфия, ареал, хронология, архаичный ойконим, ойконим на *-ьп.

Kupchynska Z. O. Oyonyms of West and Middle Polissia ending in *-ьп: areal and chronological aspects.

The article is devoted to areal and chronological aspects of learning of oyonyms of West and Middle Polissia ending in *-ьп. Spatial and temporal characteristic of geographic names is a part of their stratigraphy. Stratigraphic method is used in complex formant studies of Slavonic oyonymy, because it provides localization of geographic names, finding out the chronology of toponyms and its quantitative characteristics. Areal studies of geographic names of this type in diachrony allow considering deeply oyonymic space, to characterize it, to determine its peculiarities in different historical periods and this leads to conclusions about the dynamics of onyms. Chronological aspect of studying of oyonymic types is to fix each onym from the first mention in historical documents to nowadays.

It is accented that oyonyms ending in *-ьп are genetically connected with relative adjectives and it is fixed a great part of geographic names with this suffix after the process of substantivation in Ukrainian oyonymy. Word-forming basis of these oyonyms are appellative relative adjectives ending in *-ьп which constantly form new onyms nowadays (in present days – microtoponyms). Relative adjectives are tightly connected with nouns; they evidently were one of the most archaic types and are not so

widely represented in Ukrainian toponymy because time partly removed them from the map. However cycle is inherent in “fashion”. And that is why toponyms with the suffix *-ьн intensified again in XIX–XXI centuries. A lot of secondary names which were created indirectly arise in that period. Among toponymic archaisms there are few names ending in *-ьн; they are mainly creations of the newest epoch in Ukrainian history. Toponyms ending in *-ьн are fixed on All-Slavonic territory and they are “viable” in toponymy nowadays. Mechanism of formation of toponymy ending in *-ьн at the initial stage and in last centuries differs much: the first ones had a direct connection with a nature of geographic object; the second ones were formed according to appropriated formal scheme.

West and Middle Polissia is the region of Ukraine which is interesting for onomasts because this territory represents a significant massif of archaic toponyms, and geographic names ending in *-ьн in particular. These toponyms are part of All-Ukrainian and All-Slavonic areas.

Key words: stratigraphy, area, chronology, archaic toponym, toponym ending in *-ьн.

Ойконімні ареали та хронологію географічних назв розглядають у рамках стратиграфічних досліджень, які застосовують у мовознавстві відносно недавно. У праці «Stratygrafia toponimiczna» [8, с. 159]. С. Роспонд визначив поняття стратиграфії як «пошук структурно-топонімних нашарувань, залежних від часу і території». Цей метод опрацювання онімного матеріалу стає щораз популярнішим в українській ономастиці. Стратиграфічний метод використовувався в комплексних формантних дослідженнях української ойконімії, бо він передбачає локалізацію географічних назв, установлення хронології топонімів, кількісну характеристику. Починаючи з сімдесятих років ХХ ст., з’явилися праці, у яких висвітлюється стратиграфічний аспект українського ойконімікону [1; 4; 2; 6; 7; 5]. Просторово-часова характеристика ойконімного матеріалу супроводжується деякими об’єктивними труднощами, що пов’язані з фіксацією в історичних писемних пам’ятках географічних назв протягом десятих століть, оскільки не на всіх часових зрізах і не на всій території України в однаковій мірі представлені історичні джерела, які репрезентували б онімний

матеріал. Це зумовлює пряму залежність кількості виявлених назв від кількості пам'яток особливо на початковому етапі.

Онімний ареал – межі просторового онімного явища. Картографування географічних назв відповідного типу в діахронії дає змогу глибше розглянути ойконімний простір, охарактеризувати його, визначити особливості на різних історичних зрізах, а це сприяє появі висновків щодо динаміки онімів.

Хронологічний аспект вивчення ойконімних типів назв полягає у фіксації кожного оніма від першої згадки в історичних пам'ятках до сучасного етапу. У розвідці акцентуємо увагу лише на першофіксаціях. Географічні назви вибрано з історичних джерел, встановлено рік чи століття фіксації кожного ойконіма. Така хронологія відносна, бо спирається лише на фактаж пам'яток.

В основі назвотворення географічного об'єкта є переважно атрибут. Ойконіми на ***-ьп** генетично пов'язані з відносними прикметниками. Після процесу субстантивациї в українській ойконімії зафіксовано великий пласт географічних назв із цим формантом. Проте зауважимо, що серед ойконімних архаїзмів залишилося їх не так багато, вони в основному – продукт найновішої доби в українській історії. Топоніми на ***-ьп** засвідчені на всій слов'янській території і є досить «живучими» в топонімії. Словотвірною основою цих ойконімів є апелятивні відносні прикметники на ***-ьп**, які постійно формують нові оніми і тепер (на сучасному етапі – мікротопоніми). Оскільки відносні прикметники найтісніше пов'язані з іменниками, то, очевидно, вони були одними з найдавніших типів і не так широко репрезентовані в українській ойконімії, бо час їх частково стер із нашої карти. Однак «моді» притаманна циклічність. Тому ойконіми із формантами ***-ьп** активізувалися знову в ХІХ–ХХІ ст. У цей період з'являється велика кількість вторинних назв, що утворилися опосередковано, формально, тобто не так, як первинні, що безпосередньо характеризували поселення. «Формалізація»

топонімної функції цього суфікса вплинула на продуктивність назв цього типу. Механізм формування ойконімів на *-ьп на початковому етапі і в останні сторіччя значно відрізняється: перші мали безпосередній зв'язок із характером географічного об'єкта, а другі – утворювалися за певною формальною схемою, явно віддаленою від його ознаки. Це чітко виявляється на прикладі ойконімів, що утворилися від назв істот: давні оніми (*Журавно*, *Комарне*, *Рибно*) були безпосередньо пов'язані із характеристикою об'єкта, їх перші фіксації сягають XV–XVI ст., а це ще є додатковим аргументом на користь того, що апелятивний прикметник на *-ьп мав безпосередній зв'язок з онімом. Що стосується аналогічних назв, зафіксованих лише на сучасному етапі, то, вочевидь, ідеться про формальну схему номінації поселення [3, с. 33–63].

Західне і Середнє Полісся – це історико-етнографічний регіон, який цікавить дослідників різних галузей науки. Великий інтерес ця частина України представляє і для ономастів, адже саме на цій території зафіксовано значний масив архаїчних ойконімів, зокрема географічних назв на *-ьп. Це зумовлено не лише лінгвальними, але позалінгвальними чинниками, що заслуговує окремої розвідки.

До XIV ст. Західне і Середнє Полісся репрезентоване назвами, розміщення яких збігається з північно-західними межами земель Галицько-Волинського князівства. Вони здебільшого збереглися досі: *Березне* (Хм., 1220) (у дужках зазначено локалізацію та першу фіксацію ойконіма), *Дубно* (Рв., 1100), *Жадьнь* (Рв., Дубровицький, 1240), *Кодня* (Жт., 1301), *Колодяжне* (Жт., 1240), *Коростень* (Жт., 945), *Котельня Нова* (Жт., 1143), *Красне* (Рв., 1386), *Курне* (Жт., 1240), *Облазьна* (Жт., 1160), *Полонне* (Хм., 1061), *Рівне* (Рв., 1283), *Теремне* (Рв., 1322), *Топільне* (Вл., 1322), *Чемерне* (Рв., 1204).

У XV ст., порівняно з попередніми століттями, спостерігається загальне насичення і розростання обширу

ойконімів на *-ьп. У Західному та Середньому Поліссі помітне на цей час навіть формування кількох осередків: 1) Володимир-Волинський – Любомль – Камінь-Каширський; 2) Луцьк – Дубно – Рівне; 3) Березне – Сарни; 4) смуга в таких координатах: Ізяслав – Полонне – Житомир – Коростень. Загальна кількість назв у цьому сегменті ареалу представлена такими назвами: *Березна* (Рв., 1445), *Березна Велика* (Хм., 1470), *Бытно* (Ковель – Любитів, 1444), *Вербичне* (Вл., 1495), *Глинне* (Рв., 1499), *Glinne* (Турівський пов., 1451), *Гніздичне* (Тр., 1463), *Гніздичне* (Тр., 1463), *Городне* (Вл., 1450), *Grodno villa* (Любомль, 1447), *Dambno* (Любомль, 1447), *Derewnia* (Дрогобич – Самбір, 1499), *Дерно* (Вл., 1445), *Зимне* (Вл., 1450), *Ковно* (Волинь, 1486), *Когильне* (Вл., 1449), *Колодня* (Рв., II пол. XVст.), *Колодне* (Тр., 1463), *Kolodnoje* (Луцьк – Рівне, 1470), *Коритне* (Рв., 1472), *Крошня* (Жт., 1471), *Лопушне* (Тр., 1403), *Метельне* (Вл., 1433), *Могильне* (Жт., 1446), *Нуйно* (Вл., 1463), *Папоротне* (Др., 1444), *Песочное* (Мельницкая вол. – Ковельський пов., 1498), *Ратне* (Вл., 1433), *Ratno* (Холм, 1492), *Родризна* (Луцьк, 1452), *Свинна* (Ізяслав, 1420), *Stalno* (Холм, 1447), *Ступно* (Рв., 1428), *Сушилно* (Луцьк – Володимир – Ковель, 1444), *Тинне* (Рв., 1463), *Урвенна* (Рв., 1497), *Яблунне* (Рв., 1445).

Найбільше назв у XVI ст. зафіксовано в Західнополіській та Середньополіській частинах ареалу України: *Баранне* (Рв., 1589), *Березне* (Хм., 1583), *Березно* (Ратно, 1565), *Боровне* (Вл., 1545), *Бронне* (Рв., 1565), *Велбошно* (Острог, 1542), *Вельбовна* (Рв., 1534), *Вербень* (Рв., 1577), *Wzlazno* (Степань – Луцьк, 1577), *Глезне* (Жт., 1595), *Гнойно* (Вл., 1545), *Головне* (Вл., 1564), *Голубне* (Рв., 1595), *Голузня* (Волинь – Володимир, 1531), *Грушевне* (Вл., 1565), *Деражне* (Рв., 1577), *Докина* (Луцьк – Жуків, 1587), *Дошне* (Вл., 1587), *Дроздні* (Вл., 1521), *Дроздня* (Волинь – Ковель – Голоблі, 1521), *Дубечне* (Вл., 1537), *Дубна* (Вл., 1545), *Дубровно* (Острог, II пол. XVI ст.), *Жолобне* (Жт., 1587), *Жолобное* (Луцьк – р. Стир, 1577), *Żornowno* (Волинь – Збараж, 1522), *Журавно* (Луцьк, 1594), *Злазне* (Рв., 1507), *Зубильне* (Вл., 1532), *Iserna* (Кременець –

Маначин, 1583), *Каменное* (Рівне, 1545), *Kamienne* (Чорнобиль – Овруч, 1545), *Кобьльна* (Староконстантинів – Кременець – Ланівці, 1506), *Колодежна* (Вл., 1545), *Колодяжне* (Вл., 1537), *Колонна* (Володимир-Волинський, 1569), *Корутна Wola* (Острог, II пол. XVI ст.), *Коритне* (Хм., 1565), *Kotelnia* (Кременець, 1583), *Krasna Wola* (Ковель, 1543), *Красне Велике* (Луцьк, 1545), *Красное* (передмістя Луцька, 1508), *Красное Село* (Луцьк, 1563), *Кримне* (Вл., 1536), *Krosnoje* (Порицьк, 1583), *Липне* (Вл., 1577), *Липне* (Жт., кін. XVI ст.), *Липне* (Рв., 1577), *Лишня* (Рв., 1545), *Лопушне* (Тр., 1518), *Михновное* (дворище у Володимирському пов., 1502), *Могильне* (Вл., 1545), *Морочне* (Рв., 1511), *Мошна* (Володимир-Волинський, 1564), *Невольное* (Луцьк, 1568), *Овадне* (Вл., 1545), *Окольный городъ* (Луцьк, 1504), *Омельне* (Вл., 1570), *Підгородне* (Вл., 1510), *Підлужне* (Рв., 1577), *Пісочне* (Вл., 1533), *Плужне* (Хм., 1542), *Пнівне* (Вл., 1564), *Погрушовно* (Луцьк, 1562), *Полонне* (Рв., 1561), *Полонное Великое* (Кременець, 1587), *Полуничне* (Рв., 1570), *Попільня* (Жт., XVI ст.), *Постійне* (Рв., 1537), *Подтопольное* (Рожища – Луцьк, 1585), *Рівне* (Вл., 1510), *Рогізне* (Рв., 1545), *Рогозна* (Берестечко – Луцьк – Дубно, 1545), *Рокитне* (Жт., 1545), *Рокитне* (Хм., 1570), *Рудно* (Житомир, XVI ст.), *Сильне* (Вл., 1546), *Ситне* (Рв., 1545), *Сінне* (Рв., 1535), *Скородно* (Овруч – Київ, 1545), *Словечне* (Жт., 1566), *Сошичне* (Вл., 1537), *Сошне* (Хм., 1534), *Срібне* (Рв., 1557), *Стовпня* (Жт., XVI ст.), *Стольне* (Холм, сер. XVI ст.), *Трутня* (Ратно, 1565), *Холосне* (Жт., XVI ст.), *Холпня* (Луцьк – Волинь, 1554), *Чекно* (Рв., 1564), *Чернично* (Рівне – Волинь, 1571), *Шайно* (Ковельський пов., 1538), *Шибенне* (Староконстантинів – Кременець, 1563), *Шибенна* (Київський пов. – Коростишів – Чорнобиль – р. Тетерів, 1593), *Ягідне* (Вл., 1568).

У цій частині земель України вимальовуються такі осередки:
 1) Володимир-Волинський; 2) Любомль; 3) Ратне; 4) Ковель;
 5) Луцьк; 6) Дубно; 7) Радивилів – Кременець; 8) Рівне – Острог;
 9) Березне – Степань – Сарни – Зарічне; 10) басейн Норині і

Тетерева; 11) Житомир – Попільня – Брусилів.

У XVII ст. частина назв ареалу на *-ьп на Волині і Середньому Поліссі репрезентована ойконімами: *Верхівня* (Жт., 1600), *Вуйна* (Бердичів, 1662), *Жеребная* (Кременець – Костянтинів, 1601), *Завадно* (Володимир, 1664), *Кальне* (Житомирський пов., 1633), *Каменная Гора* (Луцьк, 1655), *Клітня* (Жт., 1618), *Красная* (Луцьк, 1601), *Кримне* (Рв., 1629), *Кропивня* (Жт., 1650), *Лішня* (Гр., 1662), *Лозичне* (Хм., 1604), *Лопушне* (Хм., 1603), *Могильня* (Жт., 1647), *Малинная* (Базалія – Кременець, 1601), *Мошна* (Житомир – Чорнобиль, 1683), *Немильня* (Жт., 1609), *Оранне* (Радомишль – Овруч – Чорнобиль, 1683), *Плесна* (К-П, 1648), *Подгородное* (Володимир, 1650), *Scieżarno* (Овруч, 1687), *Теремне* (Вл., 1621), *Тинне* (Рв., 1681), *Трипутня* (Рв., 1654), *Фосня Велика* (Жт., 1682), *Половне* (Луцьк – Житомир, 1618), *Radno* (Овруч, 1683), *Хворошня* (Житомир, 1662), *Хоровно* (Володимир – Волинь, 1649), *Черемошне* (Вл., 1662), *Черемошне* (Жт., 1602), *Шарне Старе* (Жт., 1651), *Ягідне* (Кременецький пов., 1635), *Ягідне* (Чуднів, 1645), *Хрубовная* (Полонне, 1601).

Загальний розподіл назв відбувається в межах таких координат: 1) смуга: Радивилів – Кременець – Дубно – Луцьк – Володимир-Волинський – Любомль – Ковель – Ратне – Камінь-Каширський; 2) Ізяслав – Шепетівка – Полонне – Острог – Рівне; 3) Березне – Сарни – Дубровиця – Зарічне; 4) Любар – Чуднів – Бердичів – Житомир; 5) Новоград-Волинський – Коростень – Словечна – Овруч – Чорнобиль.

У XVIII ст. Поліський (Західний і Середній) сегмент ареалу представляють також чимало нових назв: *Безпечна* (Жт., 1765), *Выгодная* (Житомир – Краснополь, 1765), *Вузня* (Житомир, 1791), *Гусинное* (Волинь – Дубно, 1765), *Дульное* (Луцьк, 1765), *Деражня Велика* (Жт., 1765), *Сльне* (Рв., 1760), *Жалобное* (Берездів – Луцьк, 1765), *Жульна* (Березниця – Луцьк, 1765), *Жульное* (Степань, 1765), *Зельна* (Березниця – Луцьк, 1765), *Зольня* (Жт., 1780), *Каменная* (Березнів – Луцьк, 1765), *Каменная Гута* (Камінь-

Каширський, 1765), *Каменный Бродъ* (Ловків – Житомир, 1765), *Красное* (Житомир, 1765), *Красное* (Клевань, 1765), *Красное* (Торговиця – Луцьк, 1765), *Кропивна* (Бердичів, 1765), *Кропивная Буда* (Коростишів – Житомир, 1765), *Кропивня* (Жт., Володарсько-Волинський, 1765), *Кропивня* (Жт., Коростишівський, 1765), *Кукільня* (Жт., 1765), *Ладна* (Краснополь – Житомир, 1765), *Ленчна* (Луцьк, 1765), *Лісна* (Хм., 1765), *Людная* (Житомир, 1765), *Мочульня* (Жт., 1765), *Нагірне* (Рв., 1765), *Нагорная* (Овруцький у., 1765), *Нагорное* (Киселин – Володимир, 1765), *Наслынная* (Любар – Житомир, 1765), *Озерне* (Вл., 1765), *Палухно* (Горохів – Луцьк, 1765), *Пасъчна* (Новоград-Волинський у., 1765), *Перемильное* (Звягель, 1765), *Побойна* (Житомир, 1765), *Подлужно* (Ровенський у., 1765), *Подомна* (Житомир, 1765), *Полонное Новое* (Кременець, 1765), *Полонное Старое* (Кременець, 1765), *Полюхне* (Вл., 1787), *Расно* (Житомирський у., 1765), *Рибне* (Острозький полк, 1775), *Рожична* (Хм., 1750), *Рокитне* (Рв., Костопільський, 1765), *Рокитне* (Рв., Рокитнівський, 1778), *Рясне* (Жт., 1771), *Соломна* (Рівне, 1765), *Студенна* (Ровно, 1765), *Сумижна* (Дубно, 1765), *Трипольне* (Луцьк – Рафалівка, 1765), *Фосня Мала* (Жт., 1778), *Червонное* (Житомирський, 1737), *Яйно* (Вл., 1775).

Вони розмістилися в таких координатах: 1) Кременець – Радивилів; 2) Дубно – Луцьк – Володимир-Волинський; 3) Старокостянтинів – Ізяслав – Острог – Рівне; 4) Славута – Полоне – Корець; 5) Ковель – Любомль – Шацьк – Ратне – Камінь-Каширський; 6) Костопіль – Березне – Рокитне – Сарни – Дубровиця; 7) Новоград-Волинський; 8) Любар – Бердичів – Житомир; 9) Словечна – Овруч – Коростень – Іванків.

Західне і Середнє Полісся у XIX ст. репрезентоване невеликою кількістю назв на *-ьп: *Вільне* (Рв., 1890), *Гвіздяря* (Жт., 1850), *Деражня Середня* (Жт., 1888), *Кремне* (Жт., 1865), *Нивна* (Жт., 1899), *Омільне* (Жт., 1800), *Рокитне* (Рв., 1888), *Садибне* (Жт., 1891), *Ситне Мале* (Рв., 1890), *Топільня* (Жт., 1870), *Храбузна* (Хм., 1860).

Середнє Полісся поповнилося у ХХ ст. такими новозасвідченими назвами: *Берное* (Новоград-Волинський у., 1911), *Богородичной церк.* (Новоград-Волинський у., 1911), *Бубно* (Жт., 1911), *Вересна* (Жт., 1911), *Вівня* (Жт., 1946), *Відерне* (Жт., 1923), *Гамарня* (Жт., 1917), *Гранітне* (Жт., 1987), *Гута-Осично* (Житомирський у., 1911), *Дружне* (Жт., 1964), *Залізня* (Жт., 1946), *Залужне* (Жт., 1946), *Колодне* (Овруцький у., 1911), *Клитня* (Овруцький у., 1911), *Колодежно* (Новоград-Волинський у., 1911), *Копельня* (Жт., 1946), *Красный Дворь* (Новоград-Волинський у., 1911), *Кропивня* (Жт., 1911), *Кропивна* (Житомирський у., 1911), *Крошня Друга* (Жт., 1946), *Крошня Нова* (Жт., 1946), *Курное* (Новоград-Волинський у., 1911), *Лісна Колона* (Жт., 1935), *Лісна Рудня* (Жт., 1920), *Лѣсная* (Овруцький у., 1911), *Лѣсная-Слободка* (Житомирський у., 1911), *Лѣсные* (Житомирський у., 1911), *Малая-Фосня* (Овруцький у., 1911), *Мирная* (Новоград-Волинський у., 1911), *Мирне* (Жт., Баранівський, 1946), *Мирне* (Жт., Червоноармійський, 1937), *Молодіжне* (Жт., 1989), *Муравня* (Жт., 1946), *Осичне* (Жт., 1946), *Островь-Стовпечно* (Овруцький у., 1911), *Папірня* (Жт., 1922), *Підгородне* (Жт., 1947), *Підлісне* (Жт., 1971), *Половинний* (Овруцький у., 1911), *Попільня* (Жт., 1946), *Пороховня* (Житомирський у., 1911), *Поташня* (Жт., 1946), *Прибережне* (Жт., 1965), *Пристанційне* (Жт., 1915), *Радгоспне* (Жт., 1925), *Радгоспний* (Жт., 1946), *Рогізна* (Жт., 1911), *Ситне* (Жт., 1962), *Спірне* (Жт., 1911), *Стовпичне* (Жт., 1946), *Ушично* (Житомирський у., 1911), *Фосня Велика Друга* (Жт., 1946), *Чаплинне* (Новоград-Волинський у., 1911), *Червоногранітне* (Жт., 1962), *Червонопрапорне* (Жт., 1962), *Черемушне* (Бердичів, 1917), *Шарно Нове* (Жт., 1911), *Шитня* (Новоград-Волинський у., 1911), *Яблульне* (Жт., 1911), *Явне* (Жт., 1911), *Ямное* (Овруцький у., 1911), *Яструбна* (Жт., 1917).

Вони досить рівномірно поширилися на території Житомирщини. Незначні скупчення спостерігаються в таких напрямках: 1) Коростень – Овруч; 2) Житомир – Новоград-

Волинський.

На західній території Полісся в цей період сформувалися осередки навколо міст: Володимир-Волинський, Ковель, Любомль, Камінь-Каширський, Зарічне, Сарни, Костопіль, Рівне, Дубно, Кременець, Ізяслав, Полонне. Ця частина ареалу загалом рівномірно насичена назвами: *Березна* (Вл., 1946), *Березна-Великая* (Ізяславський у., 1911), *Березне* (Вл., 1946), *Бронное* (Ровенський у., 1911), *Буйне* (Рв., 1946), *Вербичне Друге* (Вл., 1946), *Вербично* (Ковельський у., 1911), *Выгорное* (Ізяславський у., 1911), *Вижично* (Вл., 1911), *Выжично* (Ковельський у., 1911), *Височне* (Вл., 1946), *Височне* (Вл., Ратнівський, 1946), *В'язівне* (Вл., 1946), *Гірне* (Вл., 1946), *Гірне* (Рв., Висоцький, 1946), *Гірне* (Рв., Володимирецький, 1946), *Гірне* (Рв., Рокитнянський, 1946), *Гнійне* (Рв., 1911), *Голендерня* (Володимир-Волинський у., 1911), *Голубне* (Рв., 1911), *Горно* (Вл., 1946), *Гранична* (Рв., 1946), *Гранітне* (Рв., 1986), *Гранне* (Рв., 1911), *Грудня* (Рв., 1946), *Гурно* (Луцький у., 1911), *Дачне* (Вл., 1964), *Дашино* (Ковельський у., 1911), *Дерезне* (Рв., 1946), *Дидно* (Ковельський у., 1911), *Доленжно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Дохтирне* (Вл., 1946), *Дражно* (Ровенський у., 1911), *Дружне* (Рв., 1963), *Дубно* (Рв., Рокитнівський, Глиннівська сільрада, 1906), *Дубно* (Рв., Рокитнянський, 1946), *Завітне* (Вл., 1964), *Залізничне* (Вл., 1946), *Залужне* (Вл., 1946), *Заозерне* (Вл., 1963), *Західне Друге* (Вл., 1946), *Західне Перше* (Вл., 1946), *Зарічне* (Рв., 1958), *Заставне* (Вл., 1946), *Західний* (Рв., 1946), *Зубильно* (Луцький у., 1911), *Зульня* (Рв., Дубровицький, 1911), *Зульня* (Рв., Степанський, 1911), *Зурне* (Рв., 1911), *Исерна* (Кременецький у., 1911), *Караульна* (Вл., 1946), *Ковшинне* (Рв., 1946), *Колісня* (Рв., 1946), *Колодежное* (Острозький у., 1911), *Колодязне* (Рв., 1946), *Корытный Майдань* (Ізяславський у., 1911), *Корінне* (Рв., 1946), *Костельний* (Рв., 1946), *Красильно* (Дубенський у., 1911), *Красне* (Тр., 1946), *Красно* (Луцький у., 1911), *Красное* (Дубенський у., 1911), *Кремінне* (Рв., 1946), *Кремінне* (Рв., 1946), *Крестельне* (Рв., 1946), *Кримне* (Вл.,

Камінь-Каширський, 1911), *Кримне* (Вл., Шацький, 1946), *Криничне* (Вл., 1964), *Кропивна* (Хм., 1911), *Кунечно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Кустарная* (Острозький у., 1911), *Ладна* (Вл., 1946), *Ледне* (Рв., 1946), *Ледно* (Ровенський у., 1911), *Липня* (Рв., 1946), *Лишня* (Володимир-Волинський у., 1911), *Лишня* (Дубенський у., 1911), *Лишня* (Кременецький у., 1911), *Лишня* (Рв., 1946), *Лѣсная* (Острозький у., 1911), *Лісне* (Вл., 1946), *Лішня Нова* (Вл., 1946), *Лішня Стара* (Вл., 1946), *Лубне* (Рв., 1946), *Лютечне* (Вл., 1946), *Лютне* (Вл., 1911), *Мирне* (Вл., 1964), *Мідний* (Рв., 1946), *Морочно Велике* (Рв., 1946), *Морочно Мале* (Рв., 1946), *Набережне* (Рв., 1963), *Надрічне* (Вл., 1922), *Невинне* (Рв., 1946), *Ново-Полонне* (Полонський у., 1911), *Омельное* (Ровенський у., 1911), *Остне* (Рв., 1946), *Островно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Очеретне* (Тр., 1946), *Парня* (Вл., 1946), *Переможний* (Вл., 1946), *Пересічна* (Рв., 1946), *Песочная-Гута* (Кременецький, 1911), *Пильное* (Кременецький у., 1911), *Підгайне* (Рв., 1946), *Підлісне* (Рв., 1960), *Підлісне* (Тр., 1946), *Пірне* (Рв., 1946), *Пісочне* (Вл., 1911), *Пісочний* (Вл., 1911), *Плесная* (Ізяславський у., 1911), *Плотичне* (Рв., 1946), *Погородно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Подвірний* (Тр., 1946), *Поддерно* (Дубенський у., 1911), *Полонное* (Луцький у., 1911), *Полуночне* (Дубенський у., 1911), *Полюхно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Порохівня* (Рв., 1946), *Порохно* (Вл., 1946), *Поташарня* (Володимир-Волинський у., 1911), *Поташня* (Рв., 1903), *Привільне* (Рв., 1963), *Привітне* (Рв., 1981), *Прилісне* (Вл., 1964), *Пузня* (Ровенський у., 1911), *Пустельня* (Кременецький у., 1911), *Раздѣльная* (Володимир-Волинський у., 1911), *Ровно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Рогізне* (Вл., 1911), *Рогозно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Рогозно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Рогозно* (Ковельський у., 1911), *Рудне* (Вл., 1946), *Свидно* (Рв., 1946), *Ситне* (Луцький у., 1911), *Скорodne* (Рв., 1946), *Славне* (Вл., 1964), *Смольна* (Вл., 1946), *Спорно* (Ковельський у., 1911), *Степное* (Острозький у., 1911), *Студне* (Рв., 1946), *Стужно* (Ровенський у., 1911), *Суконне*

(Рв., 1946), *Сильне* (Вл., 1911), *Татынне* (Ровенський у., 1911), *Теремно Новое* (Луцький у., 1911), *Теремно-Старое* (Луцький у., 1911), *Топульно* (Луцький у., 1911), *Тупальные высел.* (Луцький у., 1911), *Тупольно* (Луцький у., 1911), *Тупольно* (Луцький у., 1911), *Фишино* (Луцький у., 1911), *Хвойна* (Вл., 1946), *Хвойна Попова* (Вл., 1946), *Холодне* (Гр., 1946), *Цмовна* (Ізяславський у., 1911), *Чередне* (Рв., 1946), *Черемошне* (Вл., 1946), *Черемошно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Черепичная* (Острозький у., 1911), *Черничне* (Вл., 1946), *Четвертня* (Вл., 1911), *Шитня* (Новоград-Волинський у., 1911), *Шкільний* (Рв., 1946), *Яблонне* (Ровенський у., 1911), *Яблунне* (Рв., 1946), *Явно* (Вл., 1946), *Ягодно* (Володимир-Волинський у., 1911), *Ягодно* (Ковельський у., 1911), *Ягодно* (Ровенський у., 1911), *Ямне* (Вл., 1911), *Ямне* (Рв., Висоцький, 1946), *Ямне* (Рв., Рафалівський, 1946), *Ямне* (Рв., Рокитнянський, 1946), *Ямни* (Рв., 1946), *Ямний* (Рв., 1946).

Західнополіський та Середньополіський сегменти загальноукраїнського ареалу в ХХІ ст. малочисельні: *Березна Воля* (Вл., 2011), *Деражня Велика* (Жт., 2011), *Дослідне* (Жт., 2011), *Заводне* (Жт., 2011), *Закомірня* (Жт., 2011), *Закриничне* (Хм., 2011), *Заможне* (Жт., 2011), *Запоківне* (Вл., 2011), *Зеленолужне* (Вл., 2011), *Зірне* (Рв., 2011), *Котельня Стара* (Жт., 2011), *Лобна* (Вл., 2011), *Мирне* (Жт., 2011), *Мирне* (Рв., 2011), *Мирне* (Хм., 2011), *Молодіжне* (Рв., 2011), *Озерне* (Жт., Житомирський, 2011), *Озерне* (Жт., Любарський, 2011), *Омельне* (Вл., 2011), *Підгірне* (Вл., 2011), *Під'язівні* (Вл., 2011), *Привітне* (Вл., 2011), *Привітне* (Жт., 2011), *Придорожне* (Рв., 2011), *Прикордонне* (Рв., 2011), *Радісне* (Жт., 2011), *Радужне* (Рв., 2011), *Різня* (Жт., 2011), *Роздольне* (Жт., 2011), *Сонячне* (Жт., 2011), *Станційне* (Жт., 2011), *Черемошна Воля* (Вл., 2011).

Ойконімія на **-ьп* представлена на території Західного і Середнього Полісся досить широко, ця територія є частиною загальноукраїнського і загальнослов'янського ареалів. Твірними основами географічних назв на **-ьп* були і є відносні

прикметники. Якісна різниця між ойконімами на ***-ьп** раннього та середнього періодів і ХХ–ХХІ ст. полягає в тому, що прикметники з цими суфіксами на початковому етапі формування назв на ***-ьп** засвідчували безпосередній зв'язок із характеристикою місцевості, однак поступово ойконіми почали утворюватися за аналогією. Таке масове явище спостерігаємо в ХХ–ХХІ ст. Інша причина надпродуктивності ойконімів на ***-ьп** у найпізніший період – прикметники із цими суфіксами в останні два століття стрімко розвивалися, тому ця «активність» поширилася і на сферу онімів, порушуючи при цьому первинну мотивацію в процесі номінації географічного об'єкта.

Література

1. Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. Г. Бучко. – Львів, 1972. – 22 с.
2. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, Х–ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.1 «Українська мова» / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
3. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України : [монографія] / З. О. Купчинська. – Львів : НТШ, 2016. – 1278 с.
4. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на -ичі / О. А. Купчинський. – К. : Наукова думка, 1981. – 251 с.
5. Михайличенко Н. Є. Структурно-семантичні типи українських ойконімів із формантами -ець, -иця : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Є. Михайличенко. – Львів, 2011. – 20 с.
6. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-јь(*-ја, *-је) у Х–ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Н. Радьо. – Івано-Франківськ, 2004. – 18 с.
7. Царалунга І. Б. Українські топоніми на -ани(-яни) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Б. Царалунга. – Львів, 2006. – 20 с.
8. Rospond S. Stratygrafia toponimiczna / S. Rospond // Z polskich studiów slawistycznych. – Warszawa, 1958. – S. 159–186.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

811.161.2'373.611

Н. М. Малюга

ПРО КОЗАЧЕНЬКІВ І ВОРІЖЕНЬКІВ: СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРИВАЦІЇ

Малюга Н. М. Про козаченьків і воріженьків: семантичні аспекти деривації.

У статті йдеться про словотвірні засоби вираження демінутивності у фольклорних текстах, проаналізовано стилістично марковані одиниці з суфіксами демінутивності в українських народних піснях і думах. Здійснено лексико-семантичну диференціацію іменників із значенням об'єктивної зменшеності. Досліджено особливості функціонування безеквівалентних демінутивів, утворених від основ негативної семантики. Задля правильного тлумачення функції морфеми з модифікаційним демінутивним значенням рекомендовано вдаватися до прийому контекстного аналізу.

Ключові слова: демінутивність, демінутив, безеквівалентний демінутив, суб'єктивна оцінка, словотворчий модифікаційний суфікс, тематична група.

Малюга Н. Н. О «козаченьках» и «воріженьках»: семантические аспекты деривации.

В статье говорится о словообразовательных средствах выражения диминутивности в фольклорных текстах, проанализированы стилистически окрашенные единицы с суффиксами диминутивности в украинских народных песнях и думах. Произведена лексико-семантическая дифференциация имен существительных со значением объективной уменьшительности. Исследованы особенности функционирования безэквивалентных диминутивов, образованных от основ негативной семантики. Для правильного понимания функции морфемы с модификационным диминутивным значением рекомендуется использовать прием контекстного анализа.

Ключевые слова: диминутивность, диминутив, безэквивалентный диминутив, субъективная оценка, словообразовательный модификационный суффикс, тематическая группа.

Maliuga N. M. About “kozachenki” and “vorizhenki”: semantical aspect of the derivation.

The article deals with word-formative ways of the diminutive expression in folkloric texts, functioning of units with stylistic marking with diminutive suffixes in Ukrainian folk songs is under analysis. The functioning of the objective diminutive

subcategory together with lexical and semantical differentiation of nouns with objective diminutive meaning are ascertained.

The author draws conclusions about Ukrainian folk songs: there is a great deal of noun's diminutions that denote animated creations, natural objects and facts, abstract notions that have connections with spiritual people's life; diminutive suffixes of adjectives, adverbs and verbs can express subjective assessment where the sema of the real diminution is leveled almost or totally.

Features of the functioning these diminutions without equivalentes (that are derived from basises with negative semantics) in Ukrainian folk songs are researched. The most popular methods for gain the derogatory assessment is the contrast of diminutive suffix' semantics and initial basis, the comparison or the contradistinction of lexemes with diminutive and caressing suffixes or without last ones. The researcher must take a method of context analysis for the right interpretation of the morpheme's function with diminutive meaning.

The presence of this phenomenon in Ukrainian folkloric texts is determined by psychological peculiarities of Ukrainians. The recess in the national history, the comprehension of folk traditions, ethical and aesthetic norms, the spiritual experience of the nation where aesthetic ideals are fixed, and these ideals originate from folk ideas, the historical ethnos' existence and natural actuals, these are very advisable for understanding the process of national self-knowledge. The folklore fixes ideas (that have national determination) about the universe and the human existence, so this research will facilitate for detection of Ukrainians' value orientations.

Key words: diminutively, diminution, diminution without equivalent, subjective assessment, derivative modificative suffix, thematic group.

Українська мова, як і кожна мова, адекватно обслуговує етнічну культуру, зумовлює межі й спосіб розуміння національною спільнотою власного світу, набуває сили в слові, де поєднується об'єктивно-предметна та суб'єктивна смислова співвіднесеність, є інструментом впливу, а також засобом категоризації досвіду. Народна творчість фіксує національно зумовлені ціннісні уявлення про світ і людське буття, саме тому дослідження фольклорних текстів сприятиме виявленню ціннісних орієнтирів українського етносу.

Проблема розуміння, сприйняття мови як системи, що моделює світ у свідомості окремої людини, етносу, субетносу, його соціальних груп, не є новою. Дослідити мову можна лише в

органічному зв'язку з вивченням культури, побуту, звичаїв її носіїв, їхнього психічного складу. Водночас етнічна мова «формує образ реального світу, яким його бачать її носії» [2, с. 57], тому вона стає зростаюче цінною як гід у науковому вивченні культури: розробка культурних взірців цивілізації фіксується мовою, стан якої, у свою чергу, відображає рівень цивілізації.

Усі мови адекватно обслуговують свою культуру. За твердженням В. Жайворонка, автора досліджень з української етнолінгвістики, «індивідуальні (часткові) емоції переростають у колективну (загальномовну) експресію, що характеризується різною шкалою оцінності <...> Нашарування національно-культурних цінностей призводить до нашарування символічних рівнів менталітету» [2, с. 52].

Питанню вираження відтінків суб'єктивної оцінки засобами словотвору, використанню демінутивів із позитивним і негативним емотивним забарвленням у різних стилях української мови присвячено праці вітчизняних дослідників Л. Дідківської, Н. Клименко, І. Ковалика, Т. Космеди, М. Кравченко, В. Олексенка, Л. Родніної, Н. Рудої, В. Сікорської, Г. Сагач, В. Статєєвої, О. Федоренко, Б. Шарпило та ін.

Мета нашого дослідження полягає в комплексному аналізі функціонування одиниць із суфіксами демінутивності в українських народних піснях і думах.

Словотворення як систему важко співвіднести безпосередньо з історією народу та його культурою – таке безпосереднє співвідношення, здебільшого, пов'язане з лексичним наповненням словотвірних моделей [1, с. 60].

Російський дериватолог В. Виноградова досліджує аксіологічні проблеми процесів словотворення сучасної російської мови. На її думку, зменшувальні суфікси «часто вживають працівники «сфери обслуговування», що є вираженням своєрідного розуміння етикету», крім того, «зменшено-пестливі утворення можуть бути використані й у спілкуванні з

керівництвом – вони передають запобігання, перебільшену ввічливість», до того ж «позитивні герої звичайно самі не вживають і не схвалюють використання таких зменшуваних утворень» [1, с. 61].

Натомість в українській мові, зокрема в народнопоетичній творчості, складники категорії демінутивності мають інше навантаження: її виразники, крім свого основного завдання позначати поняття малості, виконують також функцію вираження оцінно-емоційного ставлення до об'єктів чи явищ дійсності. Зменшувально-пестливі суфікси як репрезентанти категорії демінутивності є одним із засобів-актуалізаторів національної специфіки української мови, відтак цілком закономірно, що зменшено-пестливі утворення в мовленнєвій практиці українців функціонують як інвентар одиниць, за допомогою якого здійснюється поетизації світу.

Як свідчить опрацьований ілюстративний матеріал, в українських народних піснях і думках серед іменників велика кількість демінутивів на позначення істот, природних об'єктів та явищ, абстрактних понять, пов'язаних із духовним життям людей. Природно, що «під час поділу лексико-семантичного розряду іменників із значенням об'єктивної зменшеності на групи і підгрупи слід враховувати їхню співвіднесеність з назвами тих реалій, за якими в свідомості людини закріпилося певне значення» [3, с. 146]. Розглянемо тематичні групи одиниць із демінутивними суфіксами.

1. Назви спорідненості, свояцтва, родинних стосунків (*родинонька, батенько, батінько, татонько, матінка, матуся, матусенька, матуненька, матенька, матінонька, матюленька, матюночка, ненічко, ненька, сестронька, сестриця, тещенько, тещенька, свекорко, свекронько, швагерок, швагронько, свістенька, зятенько, невістонька, чоловіченько, муженьок, дружиночка, подруженько, паронька, дітоньки, дитинонька, синонько, доненька, донечка, бабусенька, побратимки*):

– *Ой орлоньку, соколоньку,
Дай же моїй неньці знати,
Не так неньці, як матеньці
І всій моїй родиноньці* (УНП, с. 647);
*Служіть службоньку за Івасенька,
І за Івасенька, і за батенька,
І за матінку, і за братенька,
І за сестроньку, і за весь его дім* (УНП, с. 129);
– *Маю ж я надієньку в бозі
І свекронька при дорозі <...>* (УНП, с. 220);
*Ой ти, тещеньку, пива навари,
А ти, тещенько, хліба напечи,
А ти швагерку, коника сідлай,
А ти, свістеньку, хусточки виший,
А ти, попоньку, хорошо звінчай,
А ти, дяченько, хорошо співай,
А ти, дівонько, ходи за мною* (УНП, с. 72);
*Ой хоч буде славонька,
Таки буде паронька* (УНП, с. 615);
– *Ой чом, муженьку, не пиєш,
Чом травоньки не зажиєш?* (УНП, с. 489);
– *Гой слухайте ж, побратимки, буду ж вам казати:
Котрий любить вірне дівку, най не йде до хати*
(НПБ, с. 156).

Фольклорні тексти ілюструють сегментацію позамовної дійсності залежно від традиційно створених стосунків у родині. У ній знаходять своє вираження родо-видові відношення, які в літературній мові не диференційовані. Поряд із демінутивами з продуктивними суфіксами **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-ок-**, **-очк-**, **-інк-**, **-иц'-**, **-ус'-**, **-усеньк-** знаходять свій вияв окаціоналізми з суфіксами **-ічк-**, **-іньк-**, **-іноньк-**, **-уненьк-**, **-юненьк-**, **-юночк-**. Зокрема, розлогий ряд ненормативних похідних в українських народних піснях спостерігаємо від твірних *мати* / *ненья*, що пояснюємо

особливим ставленням українців до жінки-матері – берегині роду. Пор.: *матінка* (УНП, с. 525), *матуся* (УНП, с. 617), *матусенька* (УНП, с. 646) та *матенька* (УНП, с. 647), *матінонька* (УНП, с. 385), *матуненька* (УНП, с. 471), *матюенька* (УНП, с. 339), *матюночка* (УНП, с. 508); *ненька* (УНП, с. 646) та *ненічко* (УНП, с. 493). Строкатість оформлення модифікаційних структур з конотативним значенням віддзеркалює ставлення до матері, розуміння її функції в сім'ї рости й виховувати дітей із турботою та любов'ю. Уважаємо, що демінутивність доречно розглядати з позиції прагматики й антропоцентризму.

2. Назви осіб за доміантною ознакою, властивістю (*бабонька, молодичка, сироточка, чоловіченько, дівонька, дівчатко, дівчинонька, нелюбонько, рівнонька, нерівнонька, сусідонька, удівонька, чарівниченька, королівночка, жіночки-коровайнички, п'яниченько, гільтяєнько, голотонька, воріженьки*):

– *Підеш ти, мій нелюбонько,*

Будеш дивив на вінонько,

Не знімай же ти вінонька,

Бо ти вдовец, а я дівонька,

Я твоя нерівнонька (УНП, с. 90);

– *Молодая дівчинонько, неслава на тебе,*

Кажуть люде, що ночеє гільтяєнько у тебе (УНП, с. 432);

Вдовин синок – вдовиченько коника сідлає <...> (УНП, с. 655);

Не дай мене за п'яниченька,

Бо спаде мні краса з личенька <...> (УНП, с. 507);

Із нашої голотоньки насміхається:

«За що ж тая голотонька

Напивається?» (УНД, с. 126).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-очк-**, **-ичк-**. Звертаємо увагу на значну частку похідних, утворених від одиниць-носіїв негативної семантики (*воріженьки, гільтяєнько, голотонька, нелюбонько, нерівнонька, п'яниченько*). До основ іменників-істот, що називають осіб,

поведінка яких підлягає суспільному осуду, які мають моральні недоліки, приєднуються демінутивні суфікси. Спостерігаємо значеннєву / стилістичну несумісність твірних морфем. Словотвірна норма в такому разі накладає семантичні або стилістичні обмеження у сполучуваності морфем.

Однак «українське колективне несвідоме – наскрізь позитивне, українці вирізняються емоційністю, чутливістю та ліризмом» [7, с. 10], а це, своєю чергою, спричинило активне функціонування в українській мові безеквівалентних демінутивів, утворених від основ негативної семантики. Особливості психологічного складу українців, що вирізняються емоційно-почуттєвим характером, «кордоцентричністю», визначають значною мірою наявність у мові досліджуваного нами феномена.

3. Назви осіб за видом діяльності (*лікарчик, столярчик, попонько, попаденька, дяченько, бурлаченько, чумаченько, козаченько, рибаченько, злотничок-ремісничок, дудашничок, супельничок, шевчик, книжничок, читальничок, стороженька, челядонька, ворóженька, ворóжечка*):

Шукай, мати, лікарчика,

Молодого столярчика,

Хай ми, мамко, хату втеше,

Ще й змалює та й упише,

Ще й без дверець, без віконець,

Бо вже ж мому життю кінець (НПБ, с. 126);

Ось тобі, попоньку, за тоє звінчанє

І тобі, дяченько, за тоє співанє (УНП, с. 72);

Десь узялися два бурлаченьки,

Два бурлаченьки, третій козаченько! (УНП, с. 473);

Попаденька жито жне <...>] (УНП, с. 629);

Другу оддав, другу оддав

За дудашничка, за супельничка;

Третю оддав, третю оддав

За шевчика, за чобітника;

Четверту оддав, четверту оддав

За книжничка, за читальничка (УНП, с. 583);

Поїхав Івасенько до вороженьки,

Щоб відгадала дивненький сон (УНП, с. 520).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-ечк-**, **-к-**, **-ик-**, **-чик-**, **-чок-**.

4. Назви осіб за походженням, країною, належністю до певного народу (*ляшенько, ляшок, полячок, русочка, татаренько, татарчатко*):

– Ей, відсунься, миленька,

Нехай заб'ю татаренька (УНП, с. 681);

Люлю, люлю, татарчатко,

А по дочці та внучатку! (УНД, с. 121);

Якби пішла за ляшенька,

Ходила би, як пташенька,

Я ляшенька з душі люблю,

За русином літа гублю (УНП, с. 632);

Всі поляки, які йшли,

По три коні мали,

Хвалилися поляченьки,

Що в'ни звоювали (УНД, с. 130);

Ой світив місяц на сіножаті,

Хвалився полячок русочку взяти (УНП, с. 632).

Група похідних кількісно обмежена (суфікси **-еньк-**, **-ок-**, **-очк-**, **-ат/к-**). Крім назви, використаної задля самоідентифікації етносу (*русочка*), представлені офіційні та неофіційні етноніми на позначення народів, яких територіальне сусідство з українцями, історія воєн та конфліктів зробили «воріженьками». У явищах словотворення знаходять своє віддзеркалення поняття морально-етичного характеру. Чітко розподілити за кожним суфіксом ті чи ті потенційно можливі смислові відтінки позитивної чи негативної оцінки неможливо, адже реалізація кожного з них здебільшого залежить від значення основи та контексту [5, с. 42].

5. Соматичні назви (*головонька, личко, личенько, оченьки, сердечко, плічко, ручки, рученьки, пальчики, ноженьки, кіска, слізка, слезоньки*):

*Сивий коник в ноженьках,
Чорний ворон в головоньках <...>]* (УНП, с. 646);
*Не плач, мати, та й не тужи,
Порубаний та й не дуже,
Гой лиш ручки в дрібні штучки,
А пальчики в кавальчики* (НПБ, с. 126);
*По плічку кіска,
По личку слізка,
В ручках хустонька
Тонка, біленька,
Сльозок повненька* (УНП, 195);
*Поміє їх матюненька
Білими рученьками,
Дрібними слезоньками* (УНП, с. 339).

Для творення аналізованої групи демінутивів продуктивними є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-ик-**, **-ечк-**.

6. Назви свійських тварин і диких звірів; свійських і диких птахів (*кониченько, коничок, волонько, ягнятчко, ягничка, ягнушечка, телушечка, худобонька, хортенько, хортиченько, лосенько, оленько, турятонько, пташенька, пташатонька, утінонька, качатонька, зозуленька, голубонько, голубонька, ластівонька, соловейко, соловієнько, перепелонько, перепілонька, перепеличенька, снігурець, снігуронько, орлонько, соколونько, павонька, тетерочка*):

*Кониченько іде, стадечко жене,
Хортиченько іде, лосеньку суне,
Соколонько летит, утіноньку мчит* (УНП, с. 131);
– А ви мене, пташатонька, не жалуйте (УНП, с. 194);
Ходило, блудило гнідоє турятонько по бороньку <...>
(УНП, с. 195);

*Нехай тобі соловейко, мені зозуленька,
Нехай тобі там легенько, мені веселенько (УНП, с. 445);
Пішло я оленьки аж до своєї неньки,
Нехай мене відвідають, коли є живенькі (УНП, с. 507);
Прилітає соловієнько –
Перепеличененьки любее серденько <...>] (УНП, с. 588);
Тепер же нам три радості:
Піч бичка привела,
А бовдур телушечку,
Припічок ягнушечку <...> (УНП, с. 596);
Мої качатонька тобі шкоди не зробили –
Наїлися дрібною рясю, води ся напили (УНП, с. 634).*

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-очк-**, **-ець-**. Досить частотними є випадки ступенювання демінутивності – поєднання (нанизування) суфіксів суб'єктивної оцінки, зокрема **-ич-†-ок-** / **-к-**, **-ич-†-еньк-**, **-ат-†-оньк-**, **-ат-†-очк-**, **-уш-†-ечк-** (*коничок, ягничка, кониченько, хортиченько, турятонько, пташатонька, качатонька, ягняточко, ягнушечка, телушечка*). Низка дериватів (*волонько, хортенько, лосенько, оленько, турятонько, соловієнько, снігуронько, орлонько* та ін.), зафіксованих в українських народних піснях, є надбанням народнопоетичної мови, поза фольклорними текстами вони не функціонують.

7. Назви рослин, їх частин і природних явищ (*вербонька, липонька, тополенька, дубонько, рокитонька, грушечка, вишенонька, гілленько, листонько, билинонька, малинонька, виноградонько, василенько, маковочка, маченько, рутонька, барвінонько, конопелька, кропивонька, ожиночка, опенечки, водонька, морозонько, вітронько, росонька*):

*Ой не стій, не стій, вербонько, над водою,
Гірка ж бо водонька, під тобою –
Ні єї пити, ні їсти варити,
Тільки нею нелюбоньків труїти (УНП, с. 92);*

Говорила липонька до свого листонька <...> (УНП, с. 199);

Ой на горі опенечки, –

Сватай мене теперечки <...> (УНП, с. 457);

Батенько каже: «Хороша моя доненька,

Як у полі билинонька, у саду малинонька» (УНП, с. 273);

Мовив же їй господонько:

– Не хвалься, тополенько,

Напущу я напустонька –

Лютого морозонька

І буйного вітронька, –

Твій листонько обмерзне,

А гілленько вітер обломле (УНП, с. 201–202).

Для творення аналізованої групи демінутивів продуктивними є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-очк-**, **-ечк-**. Суб'єктивна оцінка, закладена в назві реалії разом із значенням зменшеності, може нейтралізуватися семантикою одиниць інших структурно-граматичних класів, зокрема прикметника (*гірка водонька, лютого морозонька, буйного вітронька*), дієслова (*нелюбоньків труїти*). Дослідивши функціонування підкатегорії об'єктивної зменшеності як складової словотвірної категорії супровідно-предикатного характеру, В. Олексенко доходить висновку: «Контекст впливає на окремі компоненти лексичного значення слова, активізуючи один і нейтралізуючи інший, підкреслюючи його поняттєвий зміст чи виділяючи емоційно-оцінне забарвлення» [3, с. 152].

8. Назви відкритих об'єктів простору (*лісонько, селонько, поленько, полонинка, горонька, гаєченько, боронько, долинонька, долиночка, озеречко, болотечко, водоньки* (водойми – Н. М.), *береженько, сторонка, доріжечка, шляшок, чужинонька, риночок*):

Коничок збував, в лісонько погнав (УНП, с. 137);

Пустив коника в густе селонько,

А сокола до Дунаєнька,

А хортенька в чистеє поленько (УНП, с. 131–132);

*Чи ти, садоньку-зимострадоньку, люту зимоньку чуєш,
Що ти, садоньку-зимострадоньку, листонько утримуєш?*
(УНП, с. 329);

Ані гороньки, ні долиноньки –

Все зайняли водоньки,

Нігде старості статечному коника попасти (УНП, с. 214);

Нехай тобі доріжечка, мені шляшок битий,

Верись, вернись, серце моє, вже буду любити (УНП, с. 445).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-к-**, **-ок-**, **-очк-**, **-ечк-**.

9. Топонімічні назви (*Дунаєчко, Дунаїнько, Дунайчик, Литвонька, Українонька*):

В тихім Дунаїньку,

По крутім береженьку

Купалися два бобри (УНП, с. 214);

Та як брала, та як брала, так стелила,

До тихого Дунайчику говорила <...> (НПБ, с. 70);

Плаває човничок по Дунаєчку (УНП, с. 151);

Повій вітре-вітроньку,

З України в Литвоньку <...>] (УНП, с. 439);

Пошлю павоньку на Україноньку

По свою родиноньку <...> (УНП, с. 204).

Група похідних кількісно обмежена (суфікси **-оньк-**, **-іньк-**, **-ечк-**, **-чик-**). Попри сказане, похідні від оніма Дунай (словотвірна парадигма: *Дунаєчко, Дунайчик, Дунаїнько*) є досить частотними в мові фольклору загалом. Уживання демінутивного суфікса **-оньк-** у похідному *Литвонька* детерміноване домінуванням поетичної складової у словотворенні українців.

10. Назви приміщень, жител та їх частин (*воротенька, воротечки, ворітечка, ворітця, дворенько, дворець, подвіренько, стаєнька, мешканнячко, світлонька, світленька, віконце, печенько-перегаренько, коморонька, церковонька, церковця, престолоньки, корчомка, корчмонька*):

*Одна ж бабонька – чарівниченька, що корови чарує,
Друга ж бабонька – чарівниченька, що мешканєчко псує*
<...> (НПБ, с. 83);

*Заточив подвіренько кованими возами,
Заставив стаєньку вороними кониками,
Засадив світлоньку молодими боярами,
Завісив комороньку лисами і соболями* (УНП, с. 230);

Широкий воротенька, тяжко їх заперти <...> (УНП, с. 636);

Єдній гості – за воротечки,

Другий гості – кіньми під сіні,

Третій гості – в новій світлоньці (УНП, с. 151–152);

Жовтий воски до церковоньки,

До церковоньки на престолоньки,

На престолоньки на всеношній,

[На всеношній], на хвалу божу (УНП, с. 123).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-ечк-**, **-ачк-**, **-к-**, **-ц-**, **-ець-**. Похідні представлені варіативними формами *воротенька / ворітечки / ворітечка / ворітця, дворенько / дворець, світлонька / світленька, церковонька / церковця, корчомка / корчмонька*.

11. Назви понять часу і календаря (*суботонька, неділенька, неділонька, ніченька, ноченька, годиначка, сьогоднінька, зимонька*):

– *З суботоньки на неділеньку*

Снився мені сон дивненький <...> (УНП, с. 191);

Чом же ти не приїхав, коли тобі мовила, –

Цілу ноченьку свіченька горіла (УНП, с. 414).

Для творення аналізованої групи демінутивів продуктивними є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-очк-**. У досліджених текстах українських народних пісень спостерігаємо функціонування варіативних форм, зокрема: *неділенька / неділонька, ніченька / ноченька*. Лише перше слово в обох наведених парах є нормативним, друге ілюструє недотримання закономірностей сполучуваності морфем.

12. Назви їжі та питва, процесів харчування (*пивце, хлібець, короваєнко, медець, медоньки, качанячко, капустиця, горілонька, сніданєчко, вечеронька*):

Пивце випивши, ось тобі, тестенько!

Хлібець з ївши, ось тобі теценько! (УНП, с. 72);

– А ми медець вип'ємо,

Таки бабоньки не дамо (УНП, с. 71);

Зародь же, боже, густий меди, жовтий воски,

Густий медоньки до горілоньки <...> (УНП, с. 123);

– Ой печенько-перегаренько,

Спечи нам короваєнко (УНП, с. 174);

І качанячко, і капустиця,

Учепвся дід до баби та й не пуститься (УНП, с. 626);

Ой сядь, моя ж донечко, сніданєчко їсти (УНП, с. 491);

– Чи ж тобі жаль вівса, сіна,

Чи ж тобі жаль меду, вина,

Чи ситої вечероньки,

Чи білої постілоньки? (НПБ, с. 80).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-ечк-**, **-ачк-**, **-ц-**, **-ець-**, **-иц-**.

13. Назви одягу і взуття, матеріалів, прикрас (*хусточка, хустонька, черевиченьки, китаєнка, китаєчка, тканонько, вінонько, рукавонько, перстеньок*):

Хусточку взявши, ось і тобі, свістеньку! (УНП, с. 72);

– Дивітеся, чоловіченьки,

Які в мене черевиченьки <...> (УНП, с. 81);

Там дівчина умивалася,

Червоною китаєнкою утиралася,

Повісила китаєчку на морі,

Помостила мосточки перстеньовії <...> (УНП, с. 88–89);

– Марисю, серце моє, где ж твої пишині строї,

Суботній вінонько, а неділешній тканонько? (УНП, с. 340).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси

-оньк-, -еньк-, -ок-, -очк-, -ечк-. Крім словотворчих суфіксів, конкретизатором значення реальної зменшеності є контекст, «однак контекстуальна ситуація може реалізувати лише те значення, яке міститься в самому полісемантичному полі і знаходить своє відображення в змістовій і виражальній єдності» [3, с. 153].

14. Назви господарських предметів, хатнього начиння (*ліжечко, постільонька, скринечка, відеречко, відерце, коновонька, сіделечко, чаронька, кубочок, свіченька, ряденечко, покритенько, завиненько*):

Вийшла матінка з коновонької по воду <...> (УНП, с. 382);

Котилося відеречко

Через бистре озеречко –

Соснове відерце, дубовеє денце, –

Не цураймося, серце! (УНП, с. 471);

Ой ляж собі на ліжечку, проспися,

Піди собі до скринечки, уберися

І до саду-винограду проходиться (УНП, с. 505);

Вже ж мні дадут в чужій сторонці білеє завитенько,

Вічнеє покритенько (УНП, с. 340).

У продукуванні похідних цієї групи активними є суфікси **-оньк-, -ечк-, -ок-, -ц-**.

15. Назви об'єктивованих процесів і дій (*зажиночки, обжиночки, походоньки, уклоньки, зальотоньки, гулянінько, роботонька, лічбонька, заслуженька, рятуенько, невольенька, обмовонька, порадонька, відправонька, пригодонька, пригодочка, хлопоточок*):

В полі зажиночки,

А у пана обжиночки (УНП, с. 116);

То ж я заслужила за тихії походоньки

І за низькій уклоньки (УНП, с. 178);

Як я загадаю торішні зальотоньки –

Ні ми спання, ні ми роботоньки (УНП, с. 403);

Кликала рятуеньку <...> (УНП, с. 189);

*Возьму тебе, Марисенько,
З той великої неволеньки,
З людської обмовоньки (УНП, с. 334);
От візьму ж я хіба сироточку,
Що зазнала в світі хлопоточку! (УНП, с. 91).*

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-іньк-**, **-очк-**, **-очок-**. Дослідниця Г. Сагач відзначає тенденцію в приєднанні демінутивних суфіксів української мови до іменникових основ із семою предметності: «Семантика похідних основ, як правило, має конкретне і конкретно-предметне значення. Проте можна виділити і незначну кількість іменників з емоційними суфіксами, що мають абстрактну семантику. Приєднання емоційних суфіксів до таких іменників створює особливу виразність, часто з ефектом негативної оцінки» [6, с. 9–10].

16. Назви абстрактних понять морально-етичного характеру, продуктів розумової діяльності (*сваволенька, славонька, неславонька, доганонька, цнотонька, правдонька, віронька, доленька, бідочка, красонька, новинонька, мисленька, розмовонька, словечко, надіснька*):

*Буду гулять поденеду, доленьки шукати (УНД, с. 117);
– То ж тобі, синоньку, сваволенька робит (УНП, с. 455);
Добрей мати дитина
Хоч поночи ходила,
При собі цнотоньку носила (УНП, с. 377);
– Скажу тобі новиноньку смутну, невеселу:
А вже ж твою дівчиноньку до шлюбу ведено (УНП, с. 448);
Біда, мати, біда, мати,
Біда з бідочкою,
Іде мати на лан жати
Разом із дочкою (УНД, с. 189);
Напишу я дрібні листи
Білими рученьками,
Одішлю до родиноньки
Своїми мисленьками (УНП, с. 163).*

Для творення цієї групи демінутивів використано суфікси **-оньк-**, **-еньк-**, **-очк-**, **-ечк-**.

17. Назви загальновідомих військових понять і зброї (війнонька, шабелечка):

– *Ми самі собі козаки,
Ми на війноньку не поїдемо
Дівчаток войовати* (УНП, с. 590);
*А я тебе, мій Нечаю,
Не убезпечаю:
Держи собі шабелечку
Та під опанчею!* (УНД, с. 131).

Група похідних кількісно обмежена (суфікси **-оньк -**, **-ечк-**).

18. Назви широковідомих понять і предметів культури (шлюбонько, застілечко, копієчка, кобзонька):

*Сидить, сидить на конику і в кобзоньку грає,
Струна в струну промовляє, дівчини питає <...>* (УНП, с. 417);
*Ходить чумак по риночку і хусточку свою має,
Що погляне до череса, то і копієчки немає* (УНП, с. 665);
*Ой батько сина хороше споряджає –
З застілечка пшениченьким хлібом <...>* (УНП, с. 218).

Група похідних кількісно обмежена (суфікси **-оньк -**, **-ечк-**).

Досліджені фольклорні тексти підтверджують думку В. Виноградової, що «...оцінки навколишнього світу, виражені в словотвірних елементах мови разом із їхнім лексичним наповненням, можуть багато сказати про ставлення суспільства в його різноманітних соціальних різновидах до соціальних явищ <...> та їх історичних змін, про ставлення суспільства до засобів вираження й позначення цього світу, за умови врахування поліфункціональності подібних оцінок та залежності їх від учасників мовленнєвого акту й умов його здійснення» [1, с. 66].

Аналіз ілюстративного матеріалу (суцільна вибірка) дає змогу дійти висновку, що в українських народних піснях та думках високу частотність виявляють безеквівалентні демінутиви, утворені від

основ негативної семантики (див. тематичні групи 2, 4, 15, 16, 17; напр.: *воріженьки, вороженьки, ворожечки, війнонька, недоленька, невольенька, туженька, обмовонька, горенько, могилочка, нагаєчка*):

Гой зацвіла калиночка в лузі,

Чогось моя головочка в тузі,

Ані їсти, ані пити,

Ані з милим говорити

Через тяжкі ворожечки!.. (НПБ, с. 77);

Не тіштеся, вороженьки, не тіштеся з того, –

Коли буде божя воля, то я буду його (УНП, с. 436);

Ішов милий за ліс, чорни оченьки заніс

І слідоньки забрав – серцю туженьки задав (УНП, с. 480);

Дала мене моя мати, за кого я хтіла,

Шумить, шумить нагайонька коло мого тіла (УНП, с. 483);

Заслужив собі королівночку –

В чистім полі могилочку (УНП, с.646).

З одного боку, можна погодитися з думкою про те, що така лексика свідчить про певну пасивність світосприйняття українців. Як стверджує Н. Руда, а ми схилиємося до її думки, таке творення демінутивів від основ негативної семантики в українській мові є свого роду евфемізацією, що, можливо, іде ще з тих давніх часів, коли люди намагалися «задобрити» темні сили природи [4]. Дослідниця національного характеру українців В. Храмова пише, що психоповедінкові архетипи виникають уже на перших етапах формування етносу. У подальшому, у ході історичного процесу, вони, безумовно, модифікуються. Проте через зв'язок часів зберігається певний психоповедінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі [7, с. 8].

Негативні конотації зумовлюються семантикою твірного слова чи ситуацією мовлення. Діапазон пейоративного забарвлення лексем із демінутивними компонентами досить широкий (іронія, фамільярність, несхвалення, осуд, зневага, презирство). Наприклад:

Вийшла до неї Андрусева мати:

– *Моя ж ти невістонько, що ж учинила,
Що ти мого синонька світика збавила?* (УНП, с. 556);
*Рости, синку,
Козачеству на славу,
Вороженькам в розправу* (УНП, с. 535).

Найпоширенішими прийомами посилення зневажливої оцінки визнаємо контраст семантики демінутивного суфікса і твірної основи; порівняння або протиставлення лексем із зменшено-пестливими суфіксами та без них (демінутивні утворення в такому разі набувають пейоративного забарвлення, підкреслюють щось незначне, несуттєве). Крім того, задля правильного тлумачення функції морфеми з модифікаційним демінутивним значенням дослідникові слід вдаватися до прийому контекстного аналізу. Так, експресивно-пейоративний ефект посилюється, якщо зменшено-пестливі форми виконують функцію звертання в конструкціях, що містять лексеми на позначення негативних рис людини, зокрема жорстокості, байдужості.

Демінутивні суфікси інших частин мови виражають об'єктивну малість у поєднанні з суб'єктивною оцінкою:

*Гей, і кінь же біля його
Постріляний та порубаний,
І ратища поламани,
І в ладівниці – ні 'днісенького набою,
І піхви – без шаблі булатної...* (УНД, с. 71).

Найчисельнішу групу становлять назви кольору, смаку, розміру та інших властивостей предметів (*молоденький, старенький, старесенький, ріденький, ріднесенький, раденький, невеличенький, повненький, тяженький, миленький, славнесенький, вірнесенький, веселенький, смутненький, дивненький, живенький, німенький, п'яненький, біленький, білесенький, сивенький, вороненький, пшениченький, студенонький, рівненький*):

*Стіна німенька, постіль біленька,
Зжалься мене, моцний боже, що я молоденька* (УНП, с. 528);

– *Дворе ж мій, дворе, то я ж тобі тяженька* –
Не так тому дворенькові, як своєму батенькові (УНП, с. 191);

– *Ой ти, Марійко молоденька,*
Вчорась била веселенька,
А сьогодніка смутненька (УНП, с. 306);

Ой полем, полем рівненьким
Іде староста п'яненський (УНП, с. 228).

У цій групі демінутивів структурним компонентом є суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-оньк-**, що мають високу продуктивність. Прикметники з суфіксом **-еньк-** та його варіантами можуть означати ставлення до суб'єкта від ледь насмішкуватого до явно зневажливого (*староста п'яненський*).

Примітно, що в історичних піснях демінутивні суфікси а) можуть додаватися до основ ступеньованих прикметників:

У полі овес рясен,
А наш дружка красен,
Якби був ряснійшечкий,
То би був краснійшечкий (УНП, с. 240);

б) бути структурним компонентом коротких форм:

Знати Марисю по єї ходу,
Що великого роду:
Двор немаленьок,
Роду повненьок <...> (УНП, с. 261).

Крім того, демінутивні суфікси прикметників, прислівників, дієслів можуть виражати суб'єктивну оцінку, де сема реальної зменшеності майже чи повністю нівельована. Такі утворення або супроводжуються експресивними конотаціями, або утворюють експресивні квазідемінутиви, зумовлені ситуацією мовлення (напр.: *їстоньки, питоньки, спатоньки, спатеньки; заразісінько, жалосненько, чутненько, тяженько, височенько, далеченько, низюсінько, близюсінько, смутненько, ревненько, навиченьки*):

Ворожка знає, правди не скаже,
З ким моя Маруся спатоньки ляже <...> (УНП, с. 83);

Моя Марійка

Спатеньки хоче (УНП, с. 362);

Дают єму їстоньки все калачи,

Дают єму питоньки все горілки, –

Час тобі, Івасьо, до дівки (УНП, с. 362);

– Мій батенько, мій рідненький, дала-м єго заковати,

Навіченьки сховати (УНП, с. 340);

То ж плаче жалосненько, щоб батенькові чутненько, –

За музиками не чутно, за боярами не видно (УНП, с. 327);

Як же тяженько тим лебедям без Дунаю плавати,

Так мені тяжко, що не маю ні з ким розмовляти (УНП, с. 479);

Повісила ж она височенько,

А сама стала далеченько <...>

Повісила ж їх низюсінько,

Сама стала близюсінько <...> (УНП, с. 90);

– Сидит смутненько,

Плаче ревненько <...> (УНП, с. 195).

Як свідчить проаналізований ілюстративний матеріал, у народній пісенній творчості пестливих форм набувають не лише назви живих істот (зокрема й персоніфікованих), а й узагалі назви будь-яких реалій. Порівняймо варіанти пісні:

А) *Сивий голубоньку, сидиши на дубоньку,*

Кличе мати: «Йди, сину, з корчми додомоньку;

Через свою сваволеньку

Тратиши свою худобоньку» (УНП, с. 458) та

Б) *Да летів, летів соколонько, да й сів на дубочку;*

Схилив, склонив головочку низько додолоньку.

Кличе мати свого сина з корчми додомоньку:

– Да йди, сину, додомоньку, проп'єш худобоньку (УНП, с. 458).

Не всі суфікси мають і однакові функціональні властивості у вираженні значення об'єктивної малості та суб'єктивної оцінки. Значення власне реальної зменшеності реалізують лише демінутивні суфікси іменників. Важливу роль у реалізації кожним

суфіксом зменшувального або відповідного оцінно-емоційного значення відіграє основа, до якої приєднується демінутивний формант [5, с. 42]. Крім того, «виявлення реальної зменшеності оцінних лексем ускладнюється ще й тим, що деякі суфікси, які служать для утворення похідних з демінутивним значенням, поєднуючись навіть з тією самою основою, залежно від мовного оточення можуть виражати об'єктивну зменшеність то в чистому вигляді, то в поєднанні із суб'єктивною оцінкою» [3, с. 152].

Отже, категорія демінутивності в українській мові має складну семантичну структуру. У фольклорних текстах знаходить вияв розгалужена система суфіксального демінутивного словотворення, а функціонування безеквівалентних демінутивів є унікальним мовним явищем.

Сема зменшеності тісно пов'язана з семою емоційного забарвлення. Закладена в значенні демінутивів суб'єктивна оцінка, здатність виражати особисте ставлення мовця, у нашому випадку – типового мовця, є проявом конотативного компонента семантичної структури слова. Відтак демінутивність доречно розглядати з точки зору прагматики й антропоцентризму. Зменшено-пестливі утворення постають засобом поетизації світу. Для розуміння процесу національного самопізнання плідним є вивчення духовного досвіду нації, у якому закріплені ідеали прекрасного, що йдуть від фольклорних уявлень, історичного буття нації і природних реалій.

Література

1. Виноградова В. Н. Словообразование и аксиология / В. Н. Виноградова // Відображення історії та культури народу в словотворенні : Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів / Упоряд. та наук. ред. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2010. – С. 60–66.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 48–63.
3. Олексенко В. Лексико-семантична диференціація іменників із значенням об'єктивної зменшеності / В. Олексенко // Лінгвістика : Зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 1. – С. 146–153.

4. Руда Н. В. Категорія демінутивності в українській мові : етнопсихолінгвістичний аспект [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2

5. Руда Н. Категорія демінутивності в українській мові (формально-семантичний аспект) / Н. Руда // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Серія Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2013. – № 24. – С. 41–43.

6. Сагач Г. М. Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду: -ок, -ик, -чик, -ець, -очок, -ечок, -ичок / Г. М. Сагач // Мовознавчі студії / відп. ред. Г. М. Колесник ; АН СРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 7–11.

7. Храмова В. До проблеми української ментальності : Замість передмови / В. Храмова // Українська душа : зб. наук. пр. – Київ : Фенікс, 1992. – С. 3–35.

Список умовних скорочень джерел

НПБ – Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича / упорядк. і склали примітки О. І. Дей та О. С. Романець ; вст. стаття О. С. Романця. – К. : Музична Україна, 1968. – 222 с.

УНД – Українські народні думи та історичні пісні : зб. [для серед. та ст. шк. віку] / упоряд., приміт. О. М. Таланчук ; Передм. Б. П. Кирдана ; Худож. К. О. Музика. – К. : Веселка, 1990. – 239 с.

УНП – Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упоряд., текстологічна інтерпретація і коментарі О. І. Дея. – К. : Наукова думка, 1974. – 781 с.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2018 р.

УДК 378.147.091.31: 629.7.07(73)

О. М. Підлубна

СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ РАДІООБМІНУ

Підлубна О. М. Специфіка вживання англійської мови у фразеології радіообміну.

У статті розглянуто особливості професійної спілкування в авіаційній галузі та роль організації англомовної комунікації під час радіообміну. Визначено, що англійська мова стала невід'ємним чинником для забезпечення ефективності міжнародної взаємодії й безпеки під час авіаційних перевезень. Представлено основні причини непорозуміння між пілотом і диспетчером,

розглянуто характеристики радіообміну цивільної авіації, які визначають мовні особливості кодування інформації в його межах, а саме: лаконічність, ясність, однозначність. Розглянуто лінгвістичні фактори, які впливають на ведення радіообміну: прогнозованість, переключення мовних кодів, паралінгвістичні фактори порушення радіообміну та лексична неоднозначність.

Ключові слова: загальна англійська мова, фразеологія, радіообмін, прогнозованість, переключення мовних кодів, паралінгвістичні фактори порушення радіообміну, лексична неоднозначність.

Подлубная О. Н. Специфика употребления английского языка в фразеологии радиообмена.

В статье рассматриваются особенности профессиональной общения в авиационной отрасли и роль организации англоязычной коммуникации во время радиообмена. Определяется, что английский язык стал неотъемлемым фактором для обеспечения эффективности международного взаимодействия и безопасности во время авиационных перевозок. Представлены основные причины непонимания между пилотом и диспетчером, рассмотрены характеристики радиообмена гражданской авиации, которые определяют языковые особенности кодирования информации в его пределах, а именно: лаконичность, ясность, однозначность. Исследуются лингвистические факторы, влияющие на ведение радиообмена: прогнозы, переключение языковых кодов, паралингвистические факторы нарушения радиообмена и лексическая неоднозначность.

Ключевые слова: общий английский язык, фразеология, радиообмен, прогнозы, переключение языковых кодов, паралингвистические факторы нарушения радиообмена, лексическая неоднозначность.

Pidlubna O. M. Specific Character of Using English in Phraseology of Radio Communication.

The article deals with the features of professional communication in the aviation industry and the role of the organization of English language communication during radiotelephony. English is the language for all pilots and air traffic controllers who wish to operate in any international aviation environment. The International Civil Aviation Organization, called ICAO, determines the English language requirements. It has been determined that English has become an integral factor in ensuring the effectiveness of international cooperation and security during air transport. The main factors of misunderstanding between the pilot and the air traffic controller are underlined, the radiotelephony characteristics of civil aviation are identified corresponding to the main principles of aviation communication of encoding information within its limits, namely: concision, clarity, non-ambiguity.

English has been chosen as the official language of flight in the United States and continues to be the recommended lingua franca for international use. In some cases,

a lack of English proficiency in pilots or controllers has led to disastrous and even fatal catastrophes. While miscommunications between flight crews and air traffic control personnel may have been only one aspect of these incidents and accidents, the lack of ability for all parties involved to understand crucial directions via a common English may have been the most important contributing factor leading to these tragedies. Without agreed upon standards for English proficiency and common phraseology, the aviation industry continues to be at risk for future language-related accidents. Air traffic communications often deviate from standard phraseology in emergency situations towards a more conversational style. English proficiency beyond the basic understanding of aviation phraseology may be necessary. In addition, a cultural awareness of the variety of English spoken in countries encountered during flight may help avoid misunderstandings and miscommunications.

Miscommunications may broadly be applied to a range of verbal communications problems ranging from misunderstandings, such as those due to ambiguity, cultural differences, language structure, and so on, to more technical problems. Studies indicate that miscommunication is a pervasive problem in air traffic control and, has been a causal factor in numerous fatal accidents. According to the researches types of miscommunication can be grouped as follows: expectations, code switching and L1 interference problems, paralinguistic factors and lexical ambiguity.

Key words: plain language, phraseology, radiotelephony, expectations, code switching and L1 interference problems, paralinguistic factors and lexical ambiguity.

Англійська мова стала обов'язковою й необхідною в умовах розвитку й постійних змін у сучасному суспільстві, науці, техніці та технології. Задля підвищення безпеки польотів активізується увага до професійного спілкування між пілотом та авіадиспетчером. Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО) у 1947 р. було встановлено, що міжнародна радіотелефонна комунікація між пілотами й диспетчерами управління повітряним рухом має відбуватися англійською мовою [2]. Важливість володіння пілотом та диспетчером уміннями й навичками професійного спілкування пояснюється високою ціною помилки, оскільки від діалогу залежить не тільки успіх людської діяльності, а й життя пасажирів.

Для підвищення безпеки польотів посилюється інтерес до професійного спілкування між пілотом та авіадиспетчером. Головними завданнями професійного спілкування є ясність, точність і правильність. Специфічність, точність і прямота є

якісними характеристиками професійного спілкування, які спрямовані на краще взаєморозуміння між пілотом і диспетчером. Основне в радіообміні – помірний обсяг інформації, чітка пауза між словами та фразами. Відповідно, авіаційна англійська мова становить особливий інтерес для мовознавців, оскільки посідає особливе місце в англійській мові загалом, вирізняється фонетичними, лексичними та граматичними особливостями.

Питаннями структури авіаційної англійської мови радіотелефонії займалися І. Асмукевич, Н. Дупікова, А. Кириченко, Т. Мальковська. Низку робіт присвячено вивченню проблеми англійської мови як чинника безпеки польотів (Д. Макмілан, Н. Мод, Є. Кміта, С. Кушинг). Проте специфіка вживання англійської мови в радіообміні льотного складу ще не була предметом спеціального вивчення.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити специфіку вживання англійської мови у фразеології під час радіообміну.

Англійська мова вже давно стала міжнародною мовою спілкування в авіації, при цьому з огляду на те, що сам радіообмін – це акт комунікації між пілотом повітряного судна та диспетчером управління повітряним рухом, виникає необхідність у навчанні майбутніх авіафахівців комунікації мовою, що не є для них рідною [7]. Важливо відзначити: мова відіграє важливу роль у спілкуванні пілота й диспетчера, оскільки вони не спілкуються особисто, а через радіотелефонію. Основним фактором у процесі спілкування між пілотом та диспетчером стала фразеологія радіообміну, що скерована на ефективне спілкування й уможливило чи то зменшення, чи то недопущення помилок і непорозумінь. Для уникнення нещасних випадків та інцидентів, які виникали внаслідок використання неоднозначної або нестандартної фразеології, було окреслено міжнародні стандарти фразеології в авіаційному Документі ІКАО 9432 «Керівництво з ведення радіотелефонного зв'язку» [2].

Для гарантування безпеки польоту льотний екіпаж і

диспетчери повинні дотримуватися встановлених процедур, аби кожна репліка повідомлення була зрозумілою. Радіообмін містить мовні кліше загальної англійської мови, інколи адаптовану регіональну або місцеву фразеологію, використовувану задля ефективного спілкування в нестандартній ситуації або в контексті позапрофесійного середовища.

Під час польоту важливо забезпечити ефективний, чіткий, надійний зв'язок між повітряним судном і диспетчером. Процес радіообміну між пілотом і диспетчером має суворий регламент, де пілот повідомляє про своє місцезнаходження, повітряну обстановку та намір, а диспетчер має адекватно зреагувати на запит, дати чіткі й однозначні вказівки. Процес спілкування має бути успішним навіть у найскладніших умовах [1].

Свого часу науковець Г. Емері зауважував: ядром мови авіаційного зв'язку є фразеологія радіообміну, що передбачає набір фраз, використовуваних у стандартних чи нестандартних ситуаціях [6, с. 46]. Максимально зрозумілими, лаконічними, однозначними мовними зворотами послуговуються у спілкуванні тільки для передачі інформації у стандартних ситуаціях, однак їх недостатньо в нестандартних. Фразеологія, як відомо, являє собою специфічний різновид мови, зокрема й англійської, характеризується конкретним діапазоном лексичних засобів. Американський учений Х. Бастуркмен запевняє, що фразеологія покриває лише рутинні та стандартні ситуації. Лексика фразеології однотипна й обмежена у вживанні [3].

Ядром авіаційного спілкування, безумовно, є радіотелефонна фразеологія. У разі недостатньої кількості тих чи тих мовних зворотів для передачі інформації пілот і диспетчер послуговуються загальною англійською мовою, яка уможлиблює спілкування в нестандартних чи надзвичайних ситуаціях під час польоту. Звідси, відповідно, задля успішного радіообміну пілоти й диспетчери зобов'язані володіти фразеологією, мати потрібні навички застосування загальної розмовної мови і в її межах

використовувати різноманітні терміни, властиві авіаційній галузі.

Загальною англійською мовою послуговуються в разі, якщо відповідної фразеології недостатньо для ведення радіообміну. Згідно з позицією Д. Мороу, коли спілкування є проблематичним, загальна англійська мова стає засобом для порозуміння співрозмовників, дає змогу впевнитися, що вони все зрозуміли або їх зрозуміли правильно [9]. Лінгвіст зауважував: «загальна англійська мова має більш складний синтаксис, неточну й нестандартну термінологію» [9, с. 253–254]. Тому використання загальної англійської мови під час ведення радіообміну може спричинити непорозуміння. Зіставлення загальної англійської мови і фразеології засвідчує, що перша є менш обмеженою, ніж друга. Мова радіообміну має незначні відмінності у вимові й інтонації, значні розбіжності у граматичних структурах, різний тип мовлення. Вона вирізняється чіткою структурованістю, насиченістю числівниками, термінологією та псевдотехнічною лексикою [2].

С. Макшейн та М. Фон Гліноу наголошували, що «спілкування належить до процесу, у якому інформація повідомлення зрозуміла для двох або більше співрозмовників» [8, с. 324]. Успішне спілкування в радіообміні ґрунтоване на чітких та лаконічних повідомленнях пілота та диспетчера, на взаєморозумінні двох фахівців, коли повідомлення відправника зрозуміле отримувачеві. Розглянемо лінгвістичні фактори, які впливають на ведення радіообміну: прогнозованість (*expectations*), переключення мовних кодів (*code switching*), паралінгвальні фактори порушення радіообміну (*paralinguistic factors*) та лексична неоднозначність (*lexical ambiguity*) [4; 7].

У радіообміні більшість ситуацій пов'язані одна з одною і мають рутинний характер. Основне завдання пілота полягає в тому, щоб чи то передати повідомлення, чи то отримати підтвердження. С. Кушинг констатував: значна кількість ситуацій непорозуміння належить до фактору прогнозування (очікування), тобто слухач сприймає не те, що він чує, а те, що він очікує почути

в отриманому повідомленні [5]. Відхилення від стандартів звичай не помічає пілот, а повторення сприймається як отримане повідомлення. Пілоти інтерпретують ситуації та повідомлення відповідно до їхньої обізнаності й досвіду.

Так, скажімо, інцидент, який стався внаслідок плутанини інформації, пов'язаний із помилкою ведення радіообміну. 4 серпня 2011 року екіпаж літака «Luxair Embraer 145» здійснював регулярний пасажирський рейс до Мадриду. Пілот неправильно прочитав повідомлення диспетчера про зниження висоти до 10 000 футів, помилково підтвердив висоту 5000 футів, тобто диспетчер допустився помилки [5]. Вона спричинена низкою чинників, як-от: недотримання стандартних процедур для ведення радіотелефонного зв'язку, неправильна видача дозволів при управлінні повітряним рухом, некоректні дії командира повітряного судна, неухважність диспетчера повітряного руху, що не помітив розбіжність у повідомленні.

Оскільки англійська мова здебільшого не є рідною для учасників радіообміну, використовуються й інші мови, які сприяють переключенню мовних кодів, що стосується передовсім тих осіб, для яких англійська мова не є рідною. Однак не тільки, бо спостерігається й серед носіїв англійської мови [10].

Переключення мовних кодів у радіообміні подекуди спричинене використанням авіаційного жаргону, що його застосовують у різних сферах діяльності або спеціальних ситуаціях і який так само є засобом успішного спілкування, робить професійне спілкування більш ефективним. Щоправда, і в цьому разі можуть виникнути проблеми непорозуміння, адже не всі учасники комунікації можуть правильно ним послуговуватися й потрактувати [7, с. 110].

Слова в загальній англійській мові та в авіаційному жаргоні мають різне значення. С. Кушинг ілюструє відповідні відмінності на прикладі слова *hold*. На авіаційному жаргоні *hold* означає “stop what you are doing”, але у загальній англійській мові має значення

«продовжити на тому самому рівні» [5, с. 11].

Паралінгвальні елементи процесу спілкування беруть активну участь у творенні змісту інформації, що передається, адже інформація може передаватися одразу кількома каналами: словесним, інтонаційним, ситуативним. Успішність / неуспішність здійснення радіообміну значною мірою залежить від паралінгвальних чинників. Оскільки радіообмін здійснюється в рамках живого мовлення, то його не можна розглядати ізольовано від емоцій та обставин, які транслюються під час спілкування, індивідуальних особливостей мовця й ситуації спілкування. У процесі радіообміну важливими стають якість голосу, тембр, гучність, висота, інтонація, пауза, наголос, швидкість передачі повідомлення й інші аналогічні дії співрозмовників. Такі чинники можуть змінювати форму та значення повідомлення, відіграють важливу роль в ефективному спілкуванні, мають потужний вплив на одержувача. Так, скажімо, надмірна кількість пауз у радіообміні може стати перешкодою для продуктивного спілкування. Особливо під час нестандартних або стресових ситуацій, коли в пілота змінюється темп голосу, тон, інтонація, що зазвичай і спричиняє помилки під час передачі повідомлення.

Ще однією важливою проблемою може стати лексична неясність. Наявні ситуації, коли через сторонній шум співбесідники плутають слова, що звучать однаково, але мають різне написання і значення (фонетичні омоніми або омофони). Наприклад, *to* і *two*; *right* і *write*; *missed* і *mist*. Інцидент, який стався внаслідок плутанини і міг спричинити навіть зіткнення, пов'язаний із фонологічною схожістю *to* та *two*, коли пілот неправильно зрозумів наказ “climb two five zero” як “climb to five zero”. Абсолютні омоніми – слова, що звучать і пишуться однаково: *refuse (disagree) / refuse (rubbish)*; *close (shut) / close (near)*. Лексичні омоніми однакові за граматичними характеристиками, але різні за значенням. Однакова звукова та графічна форма і граматичні ознаки дають змогу вважати їх омонімами, але значеннева різниця захищує ці

омоніми до розряду лексичних [5]: *go ahead (urge speaking) – go ahead (forward motion)*; *stand by (wait) – stand by (standing)*.

Отже, лексика англійської мови у фразеології радіообміну має свою специфіку. Фразеологія є мовленням авіаційних спеціалістів, мета якого полягає у вербальному обміні професійною інформацією під час польоту за допомогою радіотелефонного зв'язку засобами англійської мови. Вона має низку лінгвістичних особливостей, що вирізняють її з-поміж інших професійних мов і забезпечують чіткість, лаконічність та однозначність. Крім того, для ведення радіообміну пілоти й диспетчери повинні володіти не лише фразеологією, а й мати необхідні навички застосування загальної англійської мови, у її межах використовувати різноманітні терміни, властиві авіаційній галузі.

Література

1. Мальковская Т. А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Т. А. Мальковская. – Пятигорск, 2004. – 163 с.
2. Руководство по радиотелефонной связи : Дос 9432 AN / 925. – [4-е изд.]. – Монреаль : Международная организация гражданской авиации, 2007.
3. Basturkmen H. Ideas and options in English for specific purpose / H. Basturkmen. – London : Lawrence Erlbaum associated publishers, 2006. – 199 p.
4. Carver D. Some prepositions about ESP / D. Carver // The ESP Journal. – 1983. – P. 131–137.
5. Cushing S. Fatal words: communication clashes and Aircraft Crashes. – Chicago, IL, USA : The University of Chicago Press, 2007 – 176 p.
6. Emery H. Plain English / H. Emery // English Teaching Professional. – 2008. – № 56. – P. 46–47.
7. Mackay R. English for specific purpose: a case study approach / R. Mackay, A. Mountford. – London : Longman, 1978. – 240 p.
8. McShane S. L. Organizational behavior / S. L. McShane, M. A. Von Glinow. – (3rd ed.) – New York : McGraw-Hill/Irwin, 2005. – 688 p.
9. Morrow D. Nonroutine transactions in controller-pilot communication / D. Morrow, M. Rodvold, L. Alfred // Discourse Process. – 1994. – № 2. – P. 235–258.
10. Robinson P. ESP Today : A practioner's guide / P. Robinson // New York : Prentice Hall. International Ltd, 1991. – 224 p.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018 р.

УДК 811.161.2'373.4-1.09Костенко

Н. А. Березовська-Савчук

ЛЕКСИКА МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕМОЦІЇ СМУТКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко).

У статті проаналізовано суть лінгвістичного підходу до вивчення емоцій, представлено основні теоретичні підходи до категорійної природи емотивності та її місця в семантичній структурі слова; розглянуто основні класифікації лексики для мовної репрезентації емоцій; охарактеризовано особливості інгерентної й адгерентної емотивності мовних одиниць; виявлено особливості емоції «смуток»; встановлено специфічні особливості вербальної репрезентації емоції смутку мовними засобами на лексичному рівні.

Ключові слова: категорія емотивності, емоційна лексика, лексичні засоби вираження емоцій, адгерентна емотивність.

Березовская-Савчук Н. А. Лексика языковой репрезентации эмоции грусти (на материале поэтических произведений Лины Костенко).

В статье анализируются суть лингвистического подхода к изучению эмоций, представлены основные теоретические подходы к категориальной природе эмотивности и ее места в семантической структуре слова; рассмотрены основные классификации лексики для языковой репрезентации эмоций; охарактеризованы особенности ингерентной и адгерентной эмотивности языковых единиц; выявлены особенности эмоции «грусть»; установлены специфические особенности вербальной репрезентации эмоции грусти языковыми средствами на лексическом уровне.

Ключевые слова: категория эмотивности, эмоциональная лексика, лексические средства выражения эмоций, адгерентная эмотивность.

Berezovska-Savchuk N. A. Lexical representation of emotion of sadness (based on the material of poetic works by Lina Kostenko).

The article clarifies that the anthropocentric and emotional orientation of modern linguistic studies encourages researchers to study linguistic means of expressing emotions, since emotions most often form the motivational basis of personality activity; analyzes the nature of linguistic approach to the study of emotions, to understand category of emotivity and its place in the semantic structure of word; it is

indicated that emotions are a subjective relation of a person to objects and phenomena of the surrounding reality; it is emphasized that emotionality is a semantic property of language with help of a system of various means to expressing emotionality as a fact of the psyche; reviewed features of the inertial and adherent emotionality of the linguistic units; it is stressed that sadness is a basic emotion that can accompany both positive (constructive) feelings and feelings of a person.

In the proposed study are presented vocabulary classifications for the representation of emotions; It was found out that emotional value is the meaning in which the emotional content is expressed or defined; It was found out that emotional expression is expressed by a certain system of language means and their combination; It was established that the verbalization of emotion of sadness by lexical linguistic means is carried out with the help of a direct lexical-semantic nomination, means of word formation, individual author units and adherent emotions expressed by nouns, verbs, adjectives, adverbs and exclamations.

Key words: emotional category, emotional vocabulary, lexical means of expressing emotions, adherent emotionality.

На сучасному етапі розвитку мовознавства панівною є антропоцентрична дослідницька парадигма, яка передбачає розгляд мови в тісному взаємозв'язку з її носієм та проголошує пріоритет чинників, що забезпечують успішне використання мови суб'єктом комунікативної діяльності для досягнення своєї мети. Емоційна сфера особистості є однією з найважливіших у її життєдіяльності, оскільки людині властиво відчувати емоції та виражати їх вербальними мовними засобами, «закріплювати в мові <...> свої емоції, інтелект, ставлення до предметного і непередметного світу, інших людей» [2, с. 3]. Вивчення взаємозв'язку мовної системи й емоційної сфери людини сприяло становленню окремої царини мовознавства – лінгвістики емоцій (емотіології), що як наука сформувалася у ХХ ст. на основі психології й традиційного мовознавства. Антропоцентрична й емотіологічна спрямованість сучасних мовознавчих студій спонукає науковців досліджувати мовні засоби вираження емоцій, оскільки саме емоції найчастіше складають мотиваційну основу діяльності особистості.

Специфічні особливості вербального вираження емоцій

неодноразово ставали предметом вивчення сучасних лінгвістичних розвідок (Н. Арутюнова, Н. Бойко, А. Вежицька, Є. Галкіна-Федорук, М. Гамзюк, Я. Гнезділова, Ф. Данеш, А. Манзій, В. Маслова, Л. Піотровська, Л. Ставицька, М. Степанюк, О. Реформатський, В. Теля, В. Чабаненко, В. Шаховський, С. Шорін, Ю. Щербініна й ін.). У наукових працях дослідників зазначено, що емоційна лексика здебільшого є основним вербальним засобом вираження людських емоцій і складає значну частину в загальному обсязі лексики. Однак наукові пошуки щодо мовної реалізації емоцій та емоційного стану на лексичному рівні, питання емотивного семантичного простору мови й досі є актуальними як в теорії комунікації, так і в теорії тексту, адже проникнення емоційності в номінативно-комунікативну діяльність людини не тільки об'єктивно відбиває дійсність, а й сполучає відображені образи з суб'єктивно-емоційним ставленням до них.

Емоції – це суб'єктивне ставлення людини до предметів і явищ навколишньої дійсності; саме за допомогою емоцій людина виражає своє ставлення до того, що відбувається. Зарубіжні та вітчизняні психологи зробили значний внесок у розробку теоретичної та методологічної бази щодо вивчення емоцій. У наукових розвідках було виявлено сутність емоцій (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.), розроблено класифікацію базових емоцій (Б. Додонов, К. Ізард, П. Екман й ін.), здійснено характеристику емоційних явищ (Б. Анан'єв, Є. Ільїн та ін.). Смуток – базова емоція, що виникає через розчарування, психологічну ізоляцію, втрату перспективи в досягненні мети, розлуку з близькою людиною, загалом, через втрату чогось значущого, що може завдати людині сильного морального болю. Хоч смуток науковці зараховують зазвичай до негативних емоцій, вважаємо, що він може супроводжувати й позитивні (конструктивні) переживання й почуття людини. Смуток часто стає так званою рушійною силою, допомагає людині поглянути на світ но-новому, змушує її цінувати життя та близьких, замислитись над тим, що було колись

несуттєвим [3, с. 274].

Суть лінгвістичного підходу до вивчення емоцій зводиться до того, що у процесі відображення людиною світу емоціям відводиться роль посередників між світом і його відображенням у мові. Наявні різні підходи щодо виокремлення й опису емоційного лексичного фонду мови, що зумовлено різним розумінням поняття «емотивності» та її місцем у семантичній структурі слова. Емотивність, на думку В. Телії, – це лінгвістична характеристика тексту (або лексикону) як сукупності мовних засобів, здатних викликати емоційний ефект [9, с. 36–66]. О. Селіванова вважає, що емотивність – це складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного [7, с. 142]. В. Шаховський визначає емотивність як іманентно притаманну мові семантичну якість виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки. Науковець стверджує, що емотивність реалізується на всіх рівнях мови [11, с. 24]. С. Шорін емотивністю називає таку категорійну ознаку тексту, яка реалізує виражені в тексті емоції [13, с. 152]. Отже, категорія емотивності охоплює всі мовні засоби відображення емоцій та емоційних характеристик мовної особистості (її емоційний стан і ставлення до відображуваного світу) та уможливорює функціонування емоційної комунікації. Категорії «емоційність» та «емотивність» мають тісний взаємозв'язок, відрізняє їх сфера вживання – психологічна або лінгвістична. Вважаємо, що емотивність, – це передбачувана, усвідомлювана ознака мовлення, що спричиняє вживання таких мовних засобів, які цілеспрямовано надають йому емоційності для впливу на адресата. Тракткування емотивного значення тісно пов'язане з розумінням категорії емотивності, ось чому розуміння емотивного значення розглядається як засіб вираження емоцій того, хто говорить. Емотивне значення – це значення (семема), єдина структура якого містить сему емотивності тієї чи тієї категорії, тобто це значення,

у якому виражено або визначено емотивний зміст.

Для опису емоційних характеристик слова сучасні мовознавці використовують різні терміни. Лексику, що виражає емоції або емоційні стани, називають «емоційно забарвленою» (Д. Шмельов, Е. Мягкова), «емоційно-оцінною» (О. Вауліна), «експресивною» (І. Арнольд, В. Чабаненко), «емоційно-експресивною» (Т. Вавринюк). У сучасних дослідженнях з емотіології переважно вживається термін «емоційна лексика» (Є. Галкіна-Федорук, В. Шаховський), яким визначається сукупність лексичних одиниць, призначених для мовного відображення емоцій. Використовують також і терміни «емотивна лексика» та «емотиви». Одиницями емотивної комунікації є емотиви – одиниці мови, у семантичній структурі яких є емоційна складова у вигляді семантичної ознаки, семи, конкретизатора значення, завдяки чому ця одиниця адекватно використовується усіма носіями мови для вираження емоційного ставлення / стану мовця» [11, с. 24]. Мовознавці розрізняють інгерентну й адгерентну емотивність мовних одиниць (Т. Вавринюк, О. Король). Інгерентна емотивність внутрішньо притаманна мовному знаку, є його постійною і невід'ємною ознакою в будь-яких ситуативно-контекстних умовах, адгерентна емотивність мовного знака виявляється тільки в конкретному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні [4; 14].

У лінгвістичних дослідженнях нерозв'язаним залишається питання щодо складу емоційної лексики. Відповідно до класифікації, запропонованої Д. Шмельовим, виділяють: 1) слова, що позначають певні емоції та переживання, напр.: *любити, ненавидіти, гнів, красивий, поганий* (виокремлення цих слів відбувається у зв'язку з предметно-тематичною класифікацією лексики); 2) слова, емоційна значущість яких створюється засобами словотворення, напр.: *сонечко, малесенький, здоровезний*; 3) слова, власне в лексичному значенні яких міститься відповідна оцінка позначуваних ними явищ, напр.: *здоровило, зловорожість*,

інтриган, хизуватися тощо. На думку науковця, лише дві останні групи слів можуть називатися «емоційно забарвленою лексикою», тому що слова, що позначають певні емоції та переживання, не забарвлені цими емоціями, а безпосередньо відображають їх своїм значенням [12, с. 163–166]. О. Фінкель і М. Баженов до емоційної лексики зараховують слова, що виражають почуття, які переживає сам мовець чи інша особа, де певний відтінок почуття репрезентовано власне в значенні слова, наприклад: *любов, ненависть, доброта* [10, 81–82]. І. Арнольд обстоює думку, що необхідно виділяти: 1) емоційно-нейтральну лексику, що виражає тільки поняття, без вказівки на ставлення до нього мовця, напр.: *кімната, жінка, двері, верхній* тощо; 2) емоційно-забарвлену лексику, що виражає почуття, настрої і ставлення мовця до висловлювання, напр.: *чудово, жахливо, на жаль* тощо. Емоційна лексика усвідомлена також як слова, що містять позитивну або негативну оцінку того, що називається у слові (пестливі, лайливі слова, вигуки) та як образне вживання похідних слів завдяки гіперболі [1, 92–95].

Згідно з підходом до емотивності В. Шаховського, функціонує три групи лексики для мовної репрезентації емоцій: 1) лексика, що називає емоції; 2) лексика, що описує емоції; 3) лексика, що виражає емоції. Лексика, що називає емоції, на думку вченого, не є емотивною, слова *смуток, радість, гнів, жаль* містять лише поняття про певні емоції, слугують індикацією поняття про цю емоцію, тоді як семантика емотивів виражає емоційний стан внутрішнього «я», його свідомості та психіки. Дослідник, говорячи про вербальне вираження емоцій, виділяє специфічний компонент значення слова – емотивний. Цей компонент становить результат відображення емоцій у слові у процесі їх вербалізації та семантизації. Будучи соціально узагальненим, він слугує для індивідуального вираження емоційної оцінності об'єктів [11, с. 91–92].

Конструктивна емоція смутку, як і будь-яка інша,

реалізується в мові за допомогою мовних засобів різних мовних рівнів: фонетичного, лексичного, морфологічного, фразеологічного, стилістичного та синтаксичного. Це означає, що емоційна експресія виражається певною системою мовних засобів і їх комбінацією, тобто сукупністю мовних форм, спеціально призначених для цього. Лексичні засоби вираження емоції смутку мають високий маніпулятивний і сугестивний потенціал. Вони апелюють до почуттів, емоцій та стереотипів адресата, створюють емотивний зміст і емотивну тональність тексту.

Мовотворчість Ліни Костенко характеризується емоційною виразністю та глибокою психологічною напруженістю. Емоційна лексика в поетичних творах письменниці є одним із домінантних чинників вираження емотивності, використання емотивів сприяє психологізації текстів, наповнює їх емоціями. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що лексика вербальної репрезентації емоції смутку в поетичних творах Ліни Костенко представлена словами з прямою лексико-семантичною номінацією, що містять лише поняття про смуток, слугують індикацією поняття про цю емоцію. Механізм номінації смутку здійснюється за допомогою використання в контексті ключового репрезентанта – найменування емоції «смуток», її синоніма чи деривата, що може свідчити про багатоплановість структури чи семантики мовних одиниць, напр.: *Я чую смутку пальці крижані. / Розрісся цвинтар. Груша постаріла* (6, с. 67); *Осінній день березами почавсь. / Різьбить печаль свої дереворити* (6, с. 344); *Мені без тебе сумно серед людства. / Вже людству не до себе й не до нас...* (6, с. 300); *Що не народ – одне й те саме горе. / Що не поет – одна і та ж печаль* (6, с. 206).

Лексика, яка називає емоцію смутку, не є емотивною, вона – індикативна, логіко-предметна: *сумний, зажурений, печальний, смутний, журливий, жалібний, понурий, безрадісний* – усе це лише позначення сумного стану, напр.: *Мені відкрилась істина печальна: / життя зникає, як ріка Почайна* (6, с. 77); *Руйновище*

*віри, і розпач, і розпач! / Під попелом **сму**тку похований шлях. / **Зажурені** друзі сахнулисья врозтіч. / Посіяне слово не сходить в полях (6, с. 59); Я глянула їй в обличчя **сму**тне, / Душею покликала очі. / – Ти все одно не візьмеш мене, – / сказала вона неохоче (6, с. 34). Тут, як і в інших назвах емоції «смуток» (сум, журба, нудьга, печаль, туга, жаль, нудота, меланхолія, зажура, смуга, нудьга), відсутній емотивний компонент, така лексика є засобом реалістичного зображення дійсності, проте у поєднанні з іншими лексемами такі слова є засобом вираження смутку ліричного героя, засобом експресивності поетичного тексту.*

У досліджуваних поетичних текстах емотивний компонент смутку виокремлено у словах, емоційна значущість яких створюється засобами словотворення, а саме:

– зменшено-пестливими суфіксами, напр.: *У **груші** був **тоненький** **голосочок**, / вона в дитинство кликала мене (6, с. 42); **Личка** вже не було. **Кісточками**, омитими кров'ю, / осміхалася шия з **худеньких** дитячих ключиць (6, с. 32); **Старенька** жінка вносила **соломки** / і, вся залита сяйвом золотим, / чогось палила у печі **іконки**, / поцілувавши кожну перед тим (6, с. 20); **Біднесенький** мій ліс, хіба уже пора? / А може, ти ще в осені побудеш? (6, с. 345);*

– збільшувально-згрубілими суфіксами, напр.: ***Сізіф** куриє свою **гіркушу** люльку, / йому хотілось бути молодим (6, с. 42); **Старезні** пні, кошлати поторочі, / літопис тиші пишуть у траві (6, с. 51); **Мигтять** в очах рекламні балагани, / світ закидає **вудлища** антен. / Шматка землі немає під ногами, / в яку б ще міг упертися Антей (6, с. 102).*

Така емоційна лексика в поєднанні з іншими словами та мовними засобами інших рівнів мови (тропи та стилістичні фігури в поєднанні із синтаксичними емотивами) виражає емоцію смутку, є засобом емотивності, містить оцінну конотацію (жаль, віру).

В аналізованих текстах засобами вираження емоційного стану печалі є індивідуально-авторські лексичні одиниці, які

зазвичай дають змогу досягти місткої емоційної конденсації емоції смутку, посилюють її, інтенсифікують, напр.: *Ти вчора поїхав, ти ж тільки поїхав учора, / а вже мені будень диктує дощі та й дощі. / І де ж мені взяти для дум зрівноважені чола, / для смутків сугулих – **непродоцимі** плащі?* (6, с. 309); *У присмеркові доброї **дїбровості** / пишичний присмак скошеного дня. / На крутосхилах срібної **дніпровості** / сідлає вічність чорного коня* (6, с. 299).

Аналіз поетичних творів Ліни Костенко засвідчив, що емоційні конотації смутку на лексичному рівні створюються здебільшого завдяки словам з адгерентним емотивним компонентом. Емотивність зазначених лексем виявляється тільки в конкретному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні. Такі лексичні мовні засоби вербалізації емоції смутку в аналізованих поетичних творах виражені:

– іменниками (*мряка, кладовище, мить, похорон, самота, смерть, біль, плач, сльози, сон, спрага, дощ, спомин, обрій* тощо), напр.: *Звичайна собі **мить**. Звичайна хата з комином. / На росах і дощах **настояний** бузок. / Оця реальна мить вже завтра буде **спомином**, / а післязавтра – казкою казок* (6, с. 306); *Останні айстри горілиць зайшлися **болом**. / Ген килим, витканий із птиць, летить над полем* (6, с. 321). Емоційності виділеним лексемам додають епітети, які створюють конотацію суму, напр.: *Зіграй мені **осінній плач** калини. / Зіграй усе, що тебе прошу* (6, с. 325); *І смужка сонця тонко пурпурова / **далекий обрій** пензликом торка* (6, с. 113); *Хто зна од чого очі ще мокріють, / і сниться їм якийсь **забутий сон**...* (6, с. 369) ; *Марнували літечко, марнували. / А тепер **осінні** вже **карнавали*** (6, с. 327);

– прикметниками (*гіркий, тихий, важкий, палкий, старий, сторонній, страшний, прощальний, останній, чорний, худий* тощо), що є конкретизаторами вияву емоційного навантаження смутку, напр.: ***Остання** в світі казка сидить під образами. / Навипиньки виглядають ворота через тин...* (6, с. 39); *Виходжу в сад, він **чорний і худий**, / йому вже ані яблучко не сниться* (6, с. 342);

*Нічого такого не сталося. / Бо хто ти для мене? **Сторонній.** / Життя соталось, соталось / **гіркими** нитками іронії (6, с. 281); Такий чужий і раптом – **неминучий.** / Химери хмар задушить горизонт (6, с. 270); **Старі** дуби, спасибі вам за осінь, / за відлітання радості і птиць... (6, с. 346);*

– дієсловами (*вбивати, втомитися, забувати, згасати, згоріти, конати, крижаніти, молитися, мовчати, плакати, пропасти, прощатися, тремтіти, тужити, умирати, хворіти, шепотіти* тощо), що є ефективним лексичним засобом вербалізації емоції смутку, відповідних почуттів, настроїв тощо, напр.: *Він грав не так. Але не міг не грати. / Іще раз. Ще! Восстань... **І згасав.** / Додому він вертався **умирати**, Але в мистецтві він ще **воскресав** (6, с. 250); **Згоріли** їхні селища, **пропали** їхні мули. / **Бредуть, бредуть** вигнанці в дорогу неблизьку... (6, с. 23); **Забуваю** свій голос. **І вчуся тихо конати.** / **Крижаніє** ріка. Вже немає ні хвили, ні хмар... (6, с. 198); Голубими дощами сто раз над тобою **заплачу.** / **Гіацинтовим сонцем** сто раз над тобою зійду (6, с. 314); **Що з осянянь своїх ми щодня непомітно втрачаєм?** / **Як сахається розум!** **Втомилась** душа від шулік (6, с. 316); **Я прощаюся** з літом. **І воно мені каже: «Прощай!»** / **І хитає** над шляхом порожні гнізда грачині (6, с. 320);*

– прислівниками (*тяжко, важко, впівголоса, впівсили, беззахисно, нелегко, холодно, безмежно* тощо), що в контексті вказують на ступінь інтенсивності чи якості дії або ознаки предмета, а також конкретизують почуття печалі, напр.: *Так часом **тяжко**, що мені здається, / що серце в грудях вже не б'ється* (6, с. 212); *Ой, живу, **впівголоса, впівсили.** / Відкладаю щастя – на коли?* (6, с. 329); ***Нелегко** нам. Криваві краплі глоду / крізь наші вірші виступлять колись...* (6, с. 169); *В безсмерті **холодно.** **І холодно** в житті. / **О Боже мій! Де дітися поету?!** (6, с. 236); **І так беззахисно й безмежно / чекати голосу твого!** (6, с. 271);*

– вигуками (*о, ах, ура, Боже* тощо), прагматичний потенціал яких скерований на створення додаткового смислового й

емоційного навантаження смутку, конкретизацію почуття жалю, напр.: *Я Вас люблю, о як я Вас люблю! / Але про це не треба говорити* (6, с. 344); *Хрущов – ура! І не Хрущов – ура! / А головне – да здравствуєт кар'єра!* (6, с. 166); *Страшний суфлер підказує: ха-ха! / Мені не смішно. Я ж не Мефістофель* (6, с. 178); *Ріжте, бийте, Бога ради! / Але хто ж вам буде грати?!* (6, с. 373); *Не треба слів, навіщо бандеролі? / Ау! – і все, крізь роки і печалі* (6, с. 61).

Отже, нами було встановлено, що вербалізація емоції смуток лексичними мовними засобами здійснюється за допомогою прямої лексико-семантичної номінації, засобами словотворення, індивідуально-авторськими одиницями та адгерентними емотивами, що виражені іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками та вигуками. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що емоцію смутку, як і будь яку іншу, практично неможливо виразити за допомогою тільки одного мовного засобу. Емоційність у мовленні здебільшого виражається сукупністю мовних засобів різних рівнів. Перспективою подальших наукових пошуків є визначення стилістичних і фразеологічних засобів вираження емоції «смуток».

Література

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Изд-во лит. на иностр. языках, 1959. – 352 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Березовська-Савчук Н. А. Синтаксичні засоби вираження емоції «смуток» (на матеріалі лірики Ліни Костенко) / Н. А. Березовська-Савчук // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного пед. ун-ту: зб. наук. праць. – Вип. 16. – Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. – С. 270–280.
4. Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко) / Т. І. Вавринюк /// Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного пед. ун-ту: зб. наук. праць. – Вип. 4. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – С. 67–73.
5. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М. : Наука, 1958. –

С. 103–124.

6. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Степанюк М. П. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа в жіночому романі : лінгвокогнітивний і гендерний аспекти (на матеріалі романів Ш. Бронте та Е. Бронте) : дис. ... канд. філол. наук / М. П. Степанюк. – Херсон, 2016. – 242 с.
9. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
10. Финкель А. М. Современный литературный русский язык : [учебное пособие] / А. М. Финкель, Н. М. Баженов. – К. : Рад. шк., 1951. – 540 с.
11. Шаховский В. И Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 188 с.
12. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелёв. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
13. Шорин С. В. Некоторые средства и способы реализации эмотивности в художественном тексте / С. В. Шорин // Текст и его категориальные признаки – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 151–156.
14. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache / E. Riesel. – М. : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1999. – S. 111–116.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018 р.

УДК 811.161.2'38

С. А. Бузько

ПОНЯТТЯ СТИЛІСТИЧНОЇ МАРКОВАНОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Бузько С. А. Поняття стилістичної маркованості мовних одиниць (загальнотеоретичний аспект).

У статті розглянуто різні підходи щодо визначення поняття «стилістична маркованість». Акцентовано на тому, що явище стилістичної маркованості в сучасній лінгвістиці розуміють по-різному. Одні дослідники розглядають його у співвідношенні з поняттям мовної норми, інші вчені поняття стилістичної маркованості пов'язують зі стилістичним значенням та наявністю в мовній одиниці різних конотацій. Зазначено, що у стилістиці активно використовують

термін «стилістичне забарвлення», під яким зазвичай розуміють співвіднесеність мовної одиниці з певним функціональним стилем мови. Зосереджено увагу на тому, що деякі дослідники стилістичне забарвлення визначають як наявність у слова додаткових смислових та стилістичних відтінків.

Стилістичну маркованість витлумачено як наявність у мовної одиниці додаткової конотативної інформації емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, що зумовлює здатність цієї одиниці створювати певний стилістичний ефект, надаючи мовленню, залежно від комунікативно-прагматичної настанови мовця, різних відтінків – урочистості, піднесеності, невимушеності, фамільярності, іронічності, гумору, комізму, згубності, агресивності тощо.

Ключові слова: стилістична маркованість, стилістичне забарвлення, стилістичне значення, конотація.

Бузько С. А. Понятие стилистической маркировки языковых средств (общетеоретический аспект).

В статье рассматриваются различные подходы к определению понятия «стилистическая маркировка». В частности, акцентируется внимание на том, что явление стилистической маркировки в современной лингвистике понимают по-разному. Одни исследователи рассматривают его в соотношении с понятием языковой нормы, другие ученые понятие стилистической маркировки связывают со стилистическим значением и наличием в языковой единице различных коннотаций. Также в стилистике активно используется термин «стилистическая окраска», под каким обычно понимают соотношение языковой единицы с определенным функциональным стилем языка. Кроме этого, некоторые исследователи стилистическую окраску определяют как наличие у слова дополнительных смысловых и эмоциональных оттенков.

Стилистическая маркировка рассматривается как наличие в языковой единице дополнительной коннотативной информации эмоционального, экспресивного, оценочного или стильового характера, что обуславливает способность этой единицы создавать определенный стилистический эффект, наделяя речь различными оттенками, например такими, как торжественность, непринужденность, фамільярность, іронічність, агресивність и др.

Ключевые слова: стилистическая маркировка, стилистическая окраска, стилистическое значение, коннотация.

Buzko S. A. The notion of stylistic marking in language units (general and theoretical aspects).

The article investigates various approaches of studying the notion of “stylistic marking”. In particular, it notes that the phenomenon of stylistic marking in modern linguistics is understood in different ways. Some researchers consider it in terms of the notion of linguistic norm; the others associate this notion with stylistic values and the

presence of various connotations in the language unit. It should be mentioned that modern stylistics actively uses the term “stylistic coloring”, which usually refers to the correlation of the language unit with a certain functional language style. In addition, some researchers define the stylistic coloring as the presence of additional semantics and stylistic shades in words.

This article interprets stylistic marking (stylistic coloring) as the presence in the language units additional connotative emotional, expressive, evaluative or stylistic information, which predetermines the ability of this unit to create a certain stylistic effect. Such language units provide in speech different shades depending on communicative and pragmatic intentions of the speaker (for example, solemnity, high style, unofficial speaking, familiarity, irony, humor, comic style, rudeness, aggressiveness, etc.).

Key words: stylistic marking, stylistic coloring, stylistic meaning, connotation.

Серед категорій, що складають поняттєвий апарат лінгвостилістики, стилістична маркованість є однією з ключових та найбільш загальних. У лінгвістиці термін «маркованість» розуміють по-різному. Одні дослідники, за спостереженнями І. Гальперіна, визначають маркованість як здатність мовної одиниці виявляти додаткові семантичні або стилістичні відтінки. Інші розглядають явище маркованості як наявність диференційної ознаки, що відрізняє одну форму використання мовної одиниці від інших, протилежних форм, які характеризуються відсутністю такої ознаки [8, с. 269].

Перше розуміння досліджуваного мовного явища є більш поширеним у мовознавчій науці, друге трапляється лише в окремих словниках, оскільки має загальнолінгвістичний характер. Так, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника «маркований» визначається як такий, «який характеризується наявністю корелятивної ознаки» [9, с. 124]. Наприклад, лабіалізовані голосні є маркованими за наявністю додаткової ознаки огублення, відсутньої в нелабіалізованих голосних (немаркованих). Подібне визначення маркованого мовного явища знаходимо у «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ахманової: «Маркований (позначений, оформлений, позитивний) <...> такий,

що має явне (позитивне) мовне вираження; який характеризується наявністю корелятивної ознаки; *протилеж.* немаркований» [3, с. 223]. Натомість додаткові відтінки, забарвлення мовної одиниці дослідниця співвідносить із поняттям конотації.

У ряді досліджень явище стилістичної маркованості пов'язують із поняттям мовної норми, при цьому простежується переважно два різні погляди на проблему співвідношення стилістичної маркованості з мовною нормою. Одні дослідники вбачають у явищі стилістичної маркованості неминуче «мотивоване відхилення від лінгвістичних або будь-яких інших загальноприйнятих норм» [23, с. 131]. Інші вважають, що у стилістично маркованому явищі «немає нічого, чого не було б у мові – як системі і в мові – як реалізації цієї системи, тобто в мовленні» [8, с. 275]. Наявна також і третя концепція, згідно з якою розрізняють два типи стилістично маркованих явищ: негативний, що являє собою порушення норми, й позитивний, який перебуває в межах мовної норми [11, с. 137].

Грунтовний опис дії принципів стилістичної маркованості міститься у працях І. Гальперіна. Розглядаючи досліджуване явище переважно на рівні тексту, учений розуміє під маркованістю такі «синтаксичні побудови або смислові зв'язки компонентів висловлювання, які характеризуються одночасно незвичністю використання, обмеженим ступенем допустимості, інколи навіть граматичною неправильністю. Вони обов'язково несуть у собі додаткову інформацію» [8, с. 271]. Саме вмотивоване й свідоме порушення загальномовної норми, яка асоціюється з правильністю та стандартністю, породжує, на думку вченого, явище стилістичної маркованості.

Як зазначає К. Ірісханова [12], різні інтерпретації стилістичної маркованості стосовно мовної норми об'єднують дві обставини: по-перше, термін «стилістична маркованість» уживається неоднозначно, тому дослідники, вкладаючи в нього неоднаковий зміст, мають справу з різними об'єктами

дослідження, що спричиняє протилежні висновки; по-друге, поняття мовної норми переважно успадковане з традицій, які зводять усю систему мовних норм лише до формаційних (загальномовних) норм. У зв'язку з цим дослідниця пропонує розрізняти парадигматичну та синтагматичну стилістичну маркованість на тій підставі, що стилістичний зміст, властивий окремим мовним одиницям генетично, складає їх парадигматичні властивості (якості), інші ж одиниці набувають стилістичного значення, тобто стають стилістично маркованими, лише у процесі функціонування, тобто в синтагматиці. Дослідниця доводить, що співвідношення стилістично маркованих явищ і мовних норм визначається переважно двома обставинами: характером стилістичної маркованості (закладена вона в мовній одиниці генетично чи виникає в процесі функціонування) та типом норми, який береться за основу.

О. Беляєвська [6] пов'язує стилістичну маркованість мовних одиниць із комунікативною прагматикою і визначає її як характеристику використання, коли відповідно до прагматичної настанови повідомлення мовець прагне досягнути певного комунікативного ефекту й виявити певний вплив на отримувача інформації. На цій підставі як стилістично марковані О. Беляєвська виділяє лексичні й фразеологічні одиниці, що вказують на певну сферу комунікації. Але якщо під стилістичною маркованістю розуміти співвіднесеність із певною сферою комунікації, то стилістично маркованими можуть виявлятися в певних комунікативно-прагматичних ситуаціях фактично всі мовні одиниці, – у цьому, на наш погляд, полягає головна суперечність цієї концепції, адже така постановка питання взагалі знімає опозицію маркований / немаркований у мовній системі.

Ряд інших дослідників (зокрема, Т. Винокур, Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, Е. Різель) явище стилістичної маркованості пов'язують із наявністю в мовній одиниці стилістичного значення, під яким розуміють «загальне позначення

емоційного, експресивного та експресивно-образного значення» [1, с. 44].

На думку Т. Винокур, до вивчення стилістичного значення варто підходити з інформативно-комунікативних позицій, «тобто враховувати його здатність бути опорним пунктом стилістичного комплексу, який обслуговує мовленнєве спілкування (засіб – прийом – завдання / ефект). Ця здатність, що спонукає нас уважати стилістичне значення ключовим поняттям стилістики, є результатом його семантичної природи, що зумовило й вибір самого терміна» [7, с. 43].

Концепція стилістичного значення, запропонована Е. Різель, доводить функціонування двох видів цієї категорії: стилістичне значення в парадигматичному та синтагматичному (контекстуальному) аспектах. Перший вид, який дослідниця називає абсолютним стилістичним значенням, або абсолютною стилістичною маркованістю, задається самою системою мови й тому є необхідною передумовою для адекватного використання можливостей мови під час їх реалізації в мовленні. Стилiстичне значення в синтагматичному аспекті пов'язане передовсім із стилістичним забарвленням лексеми в певному контексті (контекстуальне або актуальне стилістичне забарвлення), під яким мовознавець має на увазі стилістичну характеристику мовних одиниць у зв'язному мовленні, що може змінюватись або залишатись постійною стосовно абсолютної стилістичної маркованості. Іншим фактором, який безпосередньо впливає на стилістичне значення як у парадигматичному, так і в синтагматичному аспектах, Е. Різель вважає конотацію, «яка впливає або безпосередньо з контекстуального стилістичного забарвлення, або з усієї інформації» [17, с. 138]. Дослідниця наголошує на тому, що названі лінгвістичні категорії – стилістичне значення і конотація – певною мірою взаємопов'язані, але не тотожні, оскільки конотація – це додаткова інформація, виражена в невербальній формі.

На думку стилістів Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, стилістичне значення – це «додаткове, супровідне до лексичного та граматичного значення мовної одиниці», тісно пов'язане зі «стилістичною вартістю» слова (тобто маркованістю), яка обмежує його використання певним стилем, типом мовлення чи видом тексту. Розрізняють стильове і стилістичне значення. Стильове значення мовної одиниці нерозривно пов'язане з її маркованістю й демонструє, у якому функціональному різновиді (стилі) ця одиниця зазвичай функціонує. Стилістичне значення діє в межах стильового на тлі стилістично нейтральних мовних засобів і характеризується конкретною оцінністю, емоційністю, експресією. «Воно виникає в результаті асоціативно-образного переосмислення значення, нашарування твірної семантики суфіксів, ситуативного використання слів» [14, с. 194–195].

Деякі дослідники (наприклад, Н. Бабич та М. Пилинський) стилістичну маркованість розуміють як закріпленість слова за певним функціональним стилем мови. У зв'язку з цим слова будь-якої мови Н. Бабич розподіляє на дві категорії: 1) стилістично нейтральні; 2) стилістично марковані, тобто закріплені за певним стилем. «Стилістично нейтральні слова – це слова загальноживані, а стилістично марковані, або слова вузького стилістичного призначення, – це лексеми з певним стилістичним відтінком» [4, с. 53]. М. Пилинський, аналізуючи це явище, зосереджує увагу на процесах зміни маркованості ряду лексичних одиниць. Учений зазначає, що слово, реалізуючи свій активний внутрішній потенціал, перебуває в постійних взаємодіях зі своїм оточенням, з різними типами контекстів, у яких воно функціонує. «Цим і зумовлене переміщення слова з одного стилю мовлення в інший, зміна його стилістичної маркованості» [15, с. 133–134].

Інші дослідники надають перевагу терміну «стилістичне забарвлення», також співвідносячи його з належністю слова до певного стилю мови (Л. Барлас, І. Голуб, Г. Їжакевич, О. Пономарів).

«Закріпленість за тим чи тим стилем наділяє слово певним

стилістичним «паспортом», – стверджує Л. Барлас, – який і служить сигналізатором його стилістичного забарвлення» [5, с. 149]. Стилістичне забарвлення слова вчений пов'язує з його емоційною оцінкою, наголошуючи на тому, що ці категорії взаємопов'язані, але не тотожні. «Стилістичне забарвлення – категорія оцінна. Але на відміну від емоційного забарвлення, воно спрямоване не на сам об'єкт, який називає слово (річ, особу, дію, якість і т. ін.), а на саме слово, на саме мовлення» [5, с. 150]. Так, слова з підвищеним стилістичним забарвленням (книжна, висока, поетична лексика) характеризують мовлення як емоційно-підвищене, урочисте; слова зі стилістично зниженим забарвленням (розмовним, просторічним, грубо просторічним), навпаки, характеризують мовлення як звично-побутове, містять натяк на мовленнєву ситуацію, на стосунки мовців тощо; слова ж, які звикли називати нейтральними, ніяк не оцінюють мовлення – вони мають нульове стилістичне забарвлення.

І. Голуб використовує термін «стилістичне забарвлення», яке, на думку дослідниці, «залежить від того, як слово сприймається нами: як закріплене за тим чи тим стилем чи як доречне в будь-якій мовленнєвій ситуації, тобто загальноновживане» [10, с. 99].

Г. Їжакевич та О. Пономарів стилістичне забарвлення слова пов'язують передовсім із його використанням у певному функціональному стилі. Усі слова сучасної української мови, відповідно, учені поділяють на дві великі групи: стилістично нейтральні слова, що використовуються в усіх стилях, і слова, стилістично забарвлені, які використовуються лише в окремих стилях чи в одному з них [16, с. 36–38; 21, с. 82–89]. Г. Їжакевич при цьому цілком слушно звертає увагу на те, що у складі лексики, яка не належить до загальноновживаної, виокремлюються два відмінних один від одного різновиди слів, а саме: слова з функціонально-стильовою співвіднесеністю і слова з експресивно-стилістичним забарвленням. Отже, лексика, співвідносна з

певними функціональними стилями, теж може бути стилістично нейтральною в зіставленні з експресивно-забарвленою [20, с. 152].

Схожій позиції дотримується І. Чередниченко, відзначаючи, що певна кількість слів у мові мають виразне «стильове забарвлення», і називає такі одиниці словами вузького стилістичного призначення, з певним стилістичним відтінком. Однак, – наголошує вчений, – більшість слів нашої мови належить до нейтральної категорії, яка не має виразних ознак стилістичного призначення, це загальноживані слова, стилістично нейтральні [24, с. 86].

У ряді інших досліджень стилістичне забарвлення трактують як наявність у мовної одиниці різних конотацій (О. Ахманова, О. Крижановська, В. Теля, Ю. Арешенков та ін.). У зв'язку з цим «Стилістичний енциклопедичний словник російської мови» за редакцією М. Кожині подає таке визначення стилістично забарвленої лексики: «це лексичні одиниці (однозначні слова чи окремі значення багатозначних слів), які характеризуються здатністю викликати особливе стилістичне враження поза контекстом. Ця властивість зумовлена тим, що у значенні цих слів міститься не лише предметно-логічна (відомості про позначуваний предмет) інформація, але й додаткова (непредметна) – *конотації*» [18, с. 454]. У непредметній інформації, – зазначається у статті, – знаходять відображення не тільки емоційно-експресивні конотації, але й різноманітні екстралінгвальні (стилетворчі) фактори, як-от: сфера спілкування, специфіка функціонального стилю, жанр, форма й зміст мовлення, ставлення мовця до предмета мовлення тощо. Водночас, наголошує автор статті О. Крижановська, до непредметної інформації належать також історично зумовлені характеристики самого слова як вульгарного, застарілого тощо. Дозволимо собі не погодитися з дослідницею в тому, що непредметна (конотативна) інформація мовних одиниць виявляється лише поза контекстом, адже в багатьох ситуаціях нейтральні на перший погляд слова здатні створювати певне

стилістичне враження, потрапляючи в незвичний, не властивий для них контекст.

У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» конотація тлумачиться як емоційна, оцінна або стилістична забарвленість мовної одиниці узуального (закріпленого в системі мови) чи okazіонального характеру. У широкому витлумаченні – це будь-який компонент, який доповнює предметно-поняттєвий зміст мовної одиниці та надає їй експресивного забарвлення. У вузькому витлумаченні – це компонент значення, змісту мовної одиниці, який виконує другорядну функцію найменування й доповнює таким чином об'єктивне значення цієї одиниці асоціативно-образним уявленням про позначувану реалію (т. зв. тропи та фігури мовлення). Асоціативно-образний компонент у структурі конотації є підставою для оцінної кваліфікації та стилістичної маркованості й пов'язує денотативний і конотативний зміст мовної одиниці [13, с. 236].

За визначенням О. Ахманової, конотація – це додаткове значення, забарвлення, «додатковий зміст слова (або вислову), його семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивно-емоційно-оцінних обертонів та можуть надавати висловлюванню урочистості, ігрового характеру, фамільярності тощо» [3, с. 203–204].

Ю. Арешенков розглядає конотацію як компонент стилістичного (конотативного) значення слова; саме ж стилістичне значення трактується як додаткова, експресивно-емоційна частина лексичного значення, яка виражає почуття, наміри та оцінки мовця. Відповідно, стилістичне забарвлення пояснює як «здатність мовних одиниць виражати певні конотації (емоційні, оцінні, експресивні, стильові)» [2, с. 172]. Стилiстичну маркованість дослідник розглядає як «наявність у мовної одиниці більшої інформації, ніж у інших елементів парадигми: *гуляти* (нейтр.) // *віяти*сь (розм., знижене, негат.). Стилiстично маркований –

помічений, стилістично забарвлений» [2, с. 164].

Значну увагу терміну «конотація» приділяють українські стилісти (Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько). Учені пропонують широке й вузьке тлумачення конотації. У широкому витлумаченні – це власне конотативна інформація, паралельна й додаткова до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), яка дає змогу мовній одиниці виконувати експресивну функцію. Такими є конотації фразеологізмів, історизмів, архаїзмів, діалектизмів та ін. У вузькому витлумаченні – це такий компонент значення лексеми, який дає змогу використовувати її для вторинної номінації. «Він виникає на асоціативно-образних уявленнях і ніби заступає пряме об'єктивне значення, у результаті чого постають тропи і фігури» [14, с. 191].

Дослідниця конотативної інформації мовних одиниць В. Телія розглядає конотацію як спосіб вираження оцінки й висуває гіпотезу про те, що «конотація як експресивно маркований макрокомпонент семантики є продуктом оцінного сприйняття й відображення дійсності у процесах номінації. <...> основна функція конотації – це функція впливу, безпосередньо та нерозривно пов'язана з прагматикою мовлення» [22, с. 21]. Сама ж сутність творення стилістичного забарвлення, стилістичної значущості за допомогою конотації, на думку лінгвіста, доволі проста: денотативний аспект значення «обрамлюється» на основі певного асоціативно-образного мотиву емотивно-оцінною модальністю, яка, виводячи зміст висловлювання з нейтрального сприйняття, створює тим самим його стилістичне забарвлення [22, с. 122]. Під конотацією в цій концепції розуміють передовсім емотивно-оцінний компонент семантики слова чи вислову.

У деяких джерелах поняття стилістичного забарвлення ототожнюють із поняттям стилістичних відтінків. Наприклад, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника термін «забарвлення» розглядається як додаткові стилістичні відтінки, «які накладаються на основне предметно-логічне

значення слова, виконуючи емоційно-експресивну чи оцінну функцію, надаючи висловленню характеру урочистості, піднесеності, фамільярності, грубуватості тощо» [9, с. 78–79]. Залежно від наявності чи відсутності стилістичного забарвлення весь словниковий склад мови поділяють на лексику загальноживану (стилістично нейтральну, міжстильову) та експресивну (виражає якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб, станів та почуттів людини). Схоже трактування пропонує Н. Бабич, використовуючи термін «стилістичне забарвлення» на позначення додаткових смислових чи стилістичних відтінків, які з'являються у словах під час переосмислення: «Переосмислюючись, нейтральні слова набувають відповідного стилістичного забарвлення» [4, с. 53]. Так, на думку дослідниці, з'являються терміни, поетичні метафори, метонімії та синекдохи.

Відмінну від розглянутих концепцію розробила Л. Струганець, запропонувавши вивчати стилістичне забарвлення слова з урахуванням семантичної трансформації та стилістичної транспозиції. «Суть семантичної трансформації, – пояснює дослідниця, – полягає в розширенні або звуженні значення вже наявного в мові слова чи в переосмисленні значення лексичної одиниці відповідно до нових реалій лінгвосоціуму» [19, с. 97]. Відповідно, слово може змінювати своє стилістичне забарвлення, набувати нових семантико-стилістичних відтінків. Динамічні зрушення в напрямку стилістичної транспозиції, за спостереженнями Л. Струганець, також різнопланові. Зокрема, у сучасній українській мові відбуваються процеси переорієнтації номінацій, реактивації та пасивізації деяких лексико-семантичних засобів, зміни соціальних конотацій, термінологізації і детермінологізації лексичних одиниць тощо. Усі ці процеси, суть яких полягає у зміні функціонально-стильового призначення слова, скеровані передовсім на збагачення української літературної мови новими лексичними одиницями [19, с. 93–98].

Отже, у сучасній лінгвістиці явище стилістичної маркованості

розуміють по-різному. Одні дослідники розглядають його у співвідношенні з поняттям мовної норми (зокрема, І. Гальперін, К. Ірісханова, О. Беляєвська, М. Хелідей), інші вчені поняття стилістичної маркованості пов'язують зі стилістичним значенням (наприклад, Т. Винокур, Е. Різель, Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько) та наявністю в мовної одиниці різних конотацій (О. Ахманова, В. Телія, О. Крижановська, Ю. Арешенков та ін.). Водночас у стилістиці активно використовується термін «стилістичне забарвлення», під яким зазвичай розуміють співвіднесеність мовної одиниці з певним функціональним стилем мови (Л. Барлас, І. Голуб, І. Чередниченко, Г. Їжакевич, М. Пилинський, О. Пономарів). Деякі дослідники стилістичне забарвлення визначають як наявність у слова додаткових смислових та стилістичних відтінків (Д. Ганич, І. Олійник, Н. Бабич).

У нашому розумінні стилістична маркованість (стилістичне забарвлення) – це наявність у мовної одиниці додаткової конотативної інформації емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, що зумовлює здатність цієї одиниці створювати певний стилістичний ефект, надаючи мовленню, залежно від комунікативно-прагматичної настанови мовця, різних відтінків – урочистості, піднесеності, невимушеності, фамільярності, іронічності, гумору, комізму, згрубілості, агресивності тощо. Конотативна інформація, що міститься в стилістично маркованих одиницях, може носити узуальний (закріплений за мовною системою) та okazіональний (випадковий, індивідуально-авторський) характер; відповідно, уся стилістично маркована лексика поділяється на узуально закріплені та okazіональні лексичні одиниці.

Література

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. – Ташкент : ФАН, 1988. – 121 с.

2. Арешенков Ю. О. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : [навчальний посібник] / Ю. О. Арешенков. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. – 177 с.

3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : [навчальний посібник] / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 430 с.
5. Барлас Л. Г. Об отношении стилистической окраски и эмоциональных оттенков слова к его лексическому значению / Л. Г. Барлас // Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка : сб. статей. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – С. 68–84.
6. Беляевская Е. Г. Стилистическая маркированность в языке и речи / Е. Г. Беляевская // Проблемы стилистической маркированности : сб. науч. тр. – М., 1990. – 140 с.
7. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
8. Гальперин И. Р. О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста / И. Р. Гальперин // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – 379 с.
9. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
10. Голуб И. Б. Стилистика современного русского языка : [учебное пособие] / И. Б. Голуб. – М. : Высшая школа, 1986. – 335 с.
11. Едличка А. Типы норм языковой коммуникации / А. Едличка // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 20. – С.135–150.
12. Ирисханова К. М. Стилистическая маркированность и норма / К. М. Ирисханова // Проблемы стилистической маркированности : сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 57–69.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
14. Мацько Л. І. Стилiстика української мови : [пiдручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
15. Пилинский Н. Тенденции в изменении стилистической маркированности лексики современного русского языка (на материале лексикографии новейшего периода) / Н. Пилинский, Н. Хруцкая // Система і структура схiднослов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : УДПУ, 1997. – 174 с.
16. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : [пiдручник] / О. Д. Пономарів. – К. : Либiдь, 1993. – 247 с.
17. Ризель Э. Г. Стилистическое значение и коннотация / Э. Г. Ризель // Лингвистические проблемы текста : сб. науч. тр. – М., 1980. – Вып. 158. – С. 134–143.
18. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта. Наука, 2003. – 694 с.

19. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : [монографія] / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

20. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 585 с.

21. Сучасна українська мова : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – [2-е вид.]. – К. : Либідь, 2005. – 487 с.

22. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.

23. Хэллидей М. А. К. Лингвистическая функция и литературный стиль / М. А. К. Хэллидей // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 9. – С. 116–148.

24. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-1.09

В. А. Городецька

ПОРІВНЯННЯ ЯК ОЗНАКА ХУДОЖНЬОГО ІДІОЛЕКТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ В. СТУСА)

Городецька В. А. Порівняння як ознака художнього ідіолекту (на матеріалі поетичного мовлення В. Стуса).

Статтю присвячено дослідженню порівнянь як специфічної ознаки художнього мовлення В. Стуса на матеріалі збірки поезій «Палімпсести». З'ясовано, що індивідуально-авторська мовна картина світу репрезентує життя ключовими концептами, які виявляються через систему порівнянь та відкривають підсвідомість художника слова, що бачить буденну реальність в неповторних образах, вмотивованих історією, літературою, релігією, національною культурою загалом. Доведено, що ці складові світобачення поета набувають символічного звучання, розподіляють життя для нього на світ і темряву, спокій і боротьбу, рідне й чуже, відчуття теплих спогадів минулого та повної безвиході сьогодення й майбутнього. Декодовано символічний зміст основних архетипів культурологічного контексту творів автора.

Ключові слова: антропологічна лінгвістика, лінгвокультурологія, порівняння, індивідуально-авторська мовна картина світу.

Городецкая В. А. Сравнение как особенность художественного идиолекта (на материале поэтической речи В. Стуса).

Статья посвящена исследованию сравнений как специфической особенности художественной речи В. Стуса на материале сборника поэзий «Палимпсесты». Выяснено, что индивидуально-авторская языковая картина мира представляет жизнь ключевыми концептами, которые выявляются через систему сравнений и открывают подсознание художника слова, который видит будничную реальность в неповторимых образах, мотивированных историей, литературой, религией, национальной культурой в целом. Доказывается, что эти составляющие мировосприятия поэта приобретают символическое звучание, распределяют жизнь для него на свет и темноту, спокойствие и борьбу, родное и чужое, ощущение теплых воспоминаний прошлого и полной безысходности настоящего и будущего. Декодируется символическое содержание основных архетипов культурологического контекста произведений автора.

Ключевые слова: антропологическая лингвистика, лингвокультурология, сравнение, индивидуально-авторская языковая картина мира.

Gorodetskaya V. A. Comparison as a Sign of Artistic Idiolect (Basing on Material of Stus' Poetic Language).

The article studies the comparisons as a specific feature of Stus' artistic language in collection of poems "Palimpsests". It has been defined that the author's individual linguistic worldview represents key life concepts through comparisons and opens the subliminal words of the artist, who sees everyday reality in unique images, motivated history, literature, religion, national culture as a whole. These components become symbolic for the poet and guides his perception of life between light and darkness, peace and war, native and foreign, a feeling of the warm memories of the past and a feeling of despair related to the present and future. The article highlights the decoded symbolic meaning of basic archetypes of cultural context in the author's works. The comparisons are divided into three groups: 1) comparisons of mother, wife, son, Ukraine, Kyiv with the world of unforgettable memories of a happy life; 2) comparisons of wall, a prisoner's solitude, the northern landscape (the horizon, dawn, the moon, the sun, peace, prison cell, etc) as a terrible world of hopelessness; 3) comparing the indestructibility of the fighter's soul to supreme justice. The author of the article discovers hidden textual comparisons both in texts of the poems and in the title of their collection as well as literary allusions, for example, "A Word about Igor's Regiment" and Shevchenko's works.

Key words: anthropological linguistics, linguistics, comparison, individual author's language worldview.

Лінгвістичне дослідження текстів художньої літератури спрямоване на наукову інтерпретацію авторської мовної картини світу. З огляду на це перспективним напрямом українського мовознавства залишається дослідження художніх ідіолектів письменників, які виражають індивідуально-авторську модель світу зі всією системою морально-етичних цінностей, світовідчуттям конкретного письменника.

Порівняння є основою і водночас засобом пізнання навколишнього реального й уявного світу, яке формується завдяки виявленню подібностей і відмінностей між компонентами дійсності. Будучи основною мисленневою операцією, порівняння нероздільно пов'язане з діяльністю суб'єкта пізнання, тобто завжди супроводжується спостереженням, а більш детально – сприйманням. Зіставлення різних видів об'єктів, їх властивостей або якихось дій передусім служить їх увиразненню, більш повній як якісній, так і кількісній характеристиці, а також виявленню відношень між об'єктами, що порівнюються, та творенню думок.

Порівняння, яке є основною й універсальною мисленневою операцією і тим самим пов'язане з мовною діяльністю людини, що знаходить своє віддзеркалення в мовних одиницях, становить один із проявів асоціативного мислення. Отож, асоціація, яка є психічним феноменом, виконує важливу функцію у сприйманні світу і становить вмотивований попереднім досвідом зв'язок, завдяки якому спостереження або ж уявлення, які постали у свідомості, викликають інші уявлення на основі подібності, дотичності (прилеглості) або на основі відмінності рис. Розуміння порівняння як мисленневої операції завжди визначене об'єктивними властивостями предметів та явищ, а також наявними між ними відношеннями. Порівняння як урахування подібностей і відмінностей речей є елементарною розумовою дією щодо встановлення зв'язків між явищами. Порівняння, уміщене в конкретних лексемах, а тому усталене в системних одиницях, має статичний характер.

Поетичний простір поета Василя Стуса значною мірою орієнтований на страшний час української історії та на світовідчуття його покоління. Ключовою мовною фігурою творів поета є порівняння, за допомогою якого передається поетичне світобачення автора, створюється його ідіостиль.

Індивідуально-авторська мовна картина світу В. Стуса репрезентує навколишню дійсність через ключові концепти, що через систему порівнянь відкривають підсвідомість людини-митця, який бачить буденну реальність в неповторних образах, умотивованих історією, літературою, релігією, національною культурою загалом. Ці складові світобачення набувають в поезіях символічного звучання, розподіляючи життя для нього на світ і темряву, на спокій і боротьбу, рідне й чуже, на відчуття теплих спогадів минулого та повної безвиході сьогодення й майбутнього. Така дихотомічна система, чітко представлена в художньому ідіолекті поета, виражає його модель світу з усім комплексом морально-етичних цінностей, що значною мірою орієнтований не тільки на час життя покоління автора, а й на сучасність і переживання наступних поколінь українців і виходить за межі суто національних проблем, набуваючи загальнолюдського звучання.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати сутність зіставлених понять у порівняннях В. Стуса як складових індивідуально-авторської поетичної картини світу. Для досягнення зазначеної мети було визначено такі завдання: 1) описати порівняння; 2) визначити в ілюзорному світі поета місце людини в розкритті філософських задумів; 3) з'ясувати закодований зміст культурологічних символів.

Поетична збірка В. Стуса «Палімпсести» містить як традиційні, так і приховані порівняння. Закодований символ приховується в самій назві. Палімпсести в європейській культурі відомі протягом усієї християнської культурної традиції майже з VII століття. Рідше вони спостерігаються і в нашій історії. Це

пергаментні рукописи, які наносилися на змитий, але до кінця не знищений текст. Сучасні технології дозволяють за допомогою ультрафіолетових променів прочитати таємні приховані послання, розкриваючи таємниці минувшини. Палімпсест нагадує славнозвісну думку про те, що рукописи не горять, що пам'ять народу зберігається й передається через віки, що думки та почуття самого автора продовжують національні філософські константи і не можуть бути знищені ніким.

Найбільш значуще поняття для поета – Україна, що порівнюється з лебединою, славою (*Україна, Лебедина, Слава за сином назирає з-під руки* (с. 82)). Лебідь для слов'ян є символічною птицею, що уособлює сонце, вірність, духовну чистоту, благородство, мудрість. Це священний птах життя. Однією з засновниць Києва була жінка на ім'я Либідь. Від неї йдуть витoki морально-етичних переконань народу та слави, започаткованої в Київській Русі. З лебединою порівнюється звичайна жінка-мати (*Мов лебедина, розкрила тонкоголосі дві руки, збілілі губи притулила мені до змерзлої щоки* (с. 101)), з голубинею, що символізує мир, щастя, кохання і підносить до вершин чоловіка, – кохана жінка, дружина (*Мені була ти [кохана] голубинею, що розкривала два крила, і мужем, хлопчиком, дитиною мене до неба вознесла* (с. 86)), із зигзицею, що є символом скорботи та вдовування, – жінка-сестра, яка тужить за братом (*Рідна сестра, як зігзиця, б'ється об мури грудьми* (с. 86)). Безумовно, поетичне мислення автора пов'язане з тими давніми поетичними обрисами жінок-берегинь епохи раннього середньовіччя, які, звертаючись до сил природи, просили захисту для своїх рідних чоловіків. І таким палімпсестом, що не змивається з національної пам'яті, на нашу думку, є «Слово про похід Ігоря», де Ярославна плаче на забралі рано-вранці, вдивляючись в небо, соболиним рукавом бажаючи омити обличчя свого коханого, захисника і страдника рідної землі (*А біля мене білим сободем тремтить коханої рукав* (с. 86)). Руки жінок, як два крила птаха, захищають від бід і уможливають

високий злет. І навіть якщо вже нічого не буде в житті, крім високого неба, ці жінки залишаються назавжди, це те, що ніхто не може відібрати (*Прикрийся обрію габою, об розпач кулаки оббий – і верне образ голубий дружиною ачи сестрою* (с. 83). Кохана жінка схожа на куц бузку (*Кохана – ніби куц бузку, обтяжений з задуми й тиші...* (с. 106). У поетичному мовленні В. Стуса трапляються порівняння коханої дружини з птахом (*І ти – наче птаха – над нашим, над спільним, понад світовим безголів'ям* (с. 106); *І тінь твоя, тінь проліта – схарпудженим птахом* (с. 107); *огненним стовпом (Неначе стовп огнений, мене ти з себе викликаєш* (с. 108); дітей – з птахами (*Син – ще малий – вигулькував, як птах, мала дочка – живіша од живої – як перепілка, з-за трави густої скидалася...* (с. 125).

Ліричний герой як син своєї матері та захисник власної родини навіки честю поєднаний з батьківщиною (*Як син, тобі доземно уклонюсь і чесно гляну в чесні твої вічі і в смерть із рідним краєм поріднюсь* (с. 99). У контексті віковичних цінностей для автора постає син як зоря, що з дохристиянських часів сприймалася як нове життя, воскресіння, відродження, тепло і весна, а за християнською релігійною традицією, – Віфлеємською провісницею нових часів вселюдської любові (*І світишся [син], мов зірка, з глибини узвишшя наднебесного* (с. 95). Рідні обличчя, збережені в глибинах свідомості людини назавжди, як лики святих, не дають впасти у відчай (*...скільки тих облич докола виду твого, ніби німби...* (с. 87). Спогади наповнюють душу, як живильною водою (*Душа ласкава, наче озеро, і трохи синім віддає* (с. 86). Простір рідної землі нагадує скалок щастя (*Нерозпізнане місто дороге відкрилося колючим скалком щастя* (с. 97), а Київ – давню вимерлу тварину тура, ярого, хороброго, мужнього, сміливого, який не кориться ворогу, не може змиритися з полонем, як і ті давні київські князі, що попри всі перепони піднімаються на боротьбу (*Дивись, дивись – за муром цим рудим, за другим, п'ятим, може, й сотимуром дрімучий Київ – здивився буй-туром,*

лукавим косить оком і незлим (с. 97).

Така парадигма цінностей протиставляється страшним реаліям сучасного життя України, коли її сини полонені, а рідний край став вогняною нивою, нестерпною рідною чужиною (майже як у Т. Шевченка: *Малого сліду не покину На нашій славній Україні, На нашій – не своїй землі*, погаром раю, храмом, зазнаним скверни, царством німоти (*А рідна нива, як вогонь, горіла і чорні викидала колоски!* (с. 84); *Яка нестерпна рідна чужина, цей погар раю, храм, зазнаний скверни!* (с. 85); *...рідний край – то царство німоти* (с. 85). Щасливе київське життя-щастя залишилося у спогадах і бачиться тільки через квадрати ґратчастих вікон (*Київ – за ґратами. Київ – весь у квадраті вікна* (с. 86). Утрата щастя нагадує пекельний вогонь смертельної хвороби і усвідомлення того, що це назавжди (*Мов на антоновім огні, не чув нічого я, не бачив. В останньому зусиллі зміг збагнути: все, тебе я втрачу, ось тільки виведуть за ріг...* (с. 101).

Поневолена, навіжена, оскаженіла душа поета-страдника опинилася в нових реаліях:

– у духовному та фізичному вакуумі, у порожнечі німоти, піщаній імлі, що нагадують смерть та мертвий пісок (*У німій, ніби смерть, порожнечі свічад пересохла імла шебершить, мов пісок* (с. 86);

– у темряві вечора – зламаний віті життя, яке розділене на «до» і «після» (*Гойдається вечора зламана віть, неначе розбратаний сам із собою* (с. 80); *Гойдається вечора зламана віть туга, наче слива, рудою налита* (с. 80); *Гойдається вечора зламана віть, як костур сліпого, що тичеться в простір осінньої невіді* (с. 80);

– у крихкій кришталевій ночі (*Ніч зсідається, наче кришталь* (с. 87) за зведеними невблаганними мурами неволі, що стали зашморгом, уособленням безвиході із ситуації, коли тебе примусово відірвали від батьківщини, сім'ї, всього того, що дороге серцю і без чого життя втрачає сенс (*Нас порізнили мури, як*

статут (с. 96); *Та мури, мов із мертвих встали, похмуро мовили: Чекай, ще обрадіє із печалі твій обоюдожальний край* (с. 89).

Тюрма асоціюється автором із загальнонаціональним символом біди – совою, яка, на народними повір'ями, є передвісницею неминучої біди, горя, страшних і непередбачуваних поворотів долі (*Глипає оком в'язниця, наче сова із п'тьми* (с. 86). Перебування у стані духовного сну, здається, назавжди відділяє від суспільства та активного життя, як люті змії, обвивають тіло і розум (*Тут сні долають товщу забуття і згадкою лютуються, як змії...*(с. 96). Вимушена бездіяльність, втрачена свобода нагадує встромлений і перевернутий ніж марних прокльонів у понівеченій відкритій душі (*А в хапливий сон увійде гострий, наче ніж, прокльон і повертається в душі розверстий* (с. 96).

Залишається тільки пам'ять серця як зустріч, побачення з минулим (*...серце оговтати, добігти до пам'яті, немов на побачення – годі* (с. 87). І спогади надають сили протистояти долі, не підкоритися обставинам, залишитися незламним, відчувати себе хоч і клітці, зате левом, царем духу, який опинився ув'язненим, тому що на волі його бояться через те, що світ може перевернути (*Та погляд застує імла І ти, мов лев, у цій оборі, де стільки кроків в коридорі, – аж світ зайшовся дубала!* (с. 83). І знову в асоціаціях з'являється улюблений в Україні народний символ сосни, якою поет позиціонує внутрішній стрижень українського духу, власну незламність, омріяну висоту (*Кругом – мерці. І їхні сні стримлять, як сосни, сторч* (с. 92). Сосна виростає серед темряви ночі, як омріяні щогла і вітрило казкового корабля на великій воді (*Сосна пливе із ночі і росте, як полошке вітрило всечекання* (с. 85); *Сосна... груди торкнулась, як вода – весла, і уст – слова* (с. 84); *Сосна із ночі впливла, мов щогла...*(с. 85).

Окреслений тюремними мурами світ чорний, страшний, ворожий і завмерлий (*Світ повен сподівань, мов став, що ні хлюпнеться* (с. 81); *Цей став повісплений, осінній, чорний став, як антрацит видінь і кремій крику, вилискує Люципера очима*

(с. 82); *Всесвіт кружляє, як птах, споквола* (с. 143). Усе, що тепер залишилося для спостереження – це:

– скляний та гіркий північний обрій (*Як спирту штоф, стоїть осклілий обрій* (с. 84); *Цей обрій – наче чорний креш гіркої гіркоти* (с. 124); *Обрій – мов гайворон* (с. 143);

– самотні світання (...*світання просториться в самотині, як світу заступання* (с. 88); *Світання – мов яйця пташині, кволі, споквола сині, що випали з гнізд і щебечуть і крильцями тріпотять* (с. 88);

– біль (*Цей біль – як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жаль* (с. 124);

– пульсуючий місяць (*У небі місяць горовий скидається, як пульс живий* (с. 92);

– зоря як Матір Божа, яка дає надію на життя (...*ота зоря – то тільки скалок болю, що вічністю проїнятий, мов огнем* (с. 101); *Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі – ніби вічна мати, вивищена до неба...*(с. 101);

– Бог, відчуття вищої сили у скалках розбитих дзеркал життя, що скріплює віру і дає змогу душі вистояти у страшних випробуваннях (*Вона збирає стосики тонкі усі твої розсіпані відбитки, мов золоті, з поховань скіфських, злитки на поза всякий час і всі віки* (с. 110);

– украдене сонце (*Украдене сонце зизить схарапудженим оком, мов кінь навіжений, що чує під серцем ножа...* (с. 99);

– тиша і спокій (*Пливе земля. І спокій сподіваний – як тиша тиші. Як кінець кінця* (с. 92);

– стіл, вікно і свіча, які і стали світом письменника (*І стіл, і череп, і свіча, що тіні колихає, і те маленьке потерча, що душу звеселяє. Либонь, для тебе не дано вартнішого зазнати за цього, що спішить вікно, як світ, заколисати* (с. 88);

– пісня (...*і пісня витикається тонка, як віть оливи у долоні Бога* (с. 88);

– привиддя (*Привиддя постають – спогадані, згорьовані,*

уроці з моїх артерій кров солону точать і як криваві зозулі – кують (с. 109).

Слово стає єдиною зброєю, багнетом, кулями (*О, скільки слів, неначе поторочі! І всі повз мене, ніби кулі, б'ють...* (с. 108). Тюремна кімната зіставляється зі скрипочкою (*Скрипить, як скрипочка, вона* (с. 103); наглядач – із сатаною (*...щохвилини в вічко зазирає іскрадлива, як кицька, сатана, мов дірочку під серцем назначає* (с. 104); язики сторожових псів – з лезами (*І білий, мов лезо, язик пса. І плаці, що під місяцем світять* (с. 143); сам невільник – із відьмаком (*...кажуть спати рано, ото й телющии очі, як відьмак* (с. 143); муругим конем (*...блукаю нею, вражий син, неначе кінь муругий...* (с. 103).

Попри всі нещастя, випробування поет вірить, що палаючі смолоскипи буремної душі не згаснуть, освітять шлях до здобуття волі Вітчизною (*Розкошлані на всіх вітах вагань, як смолоскипи молодого болю, в неволі здобули для себе волю, ногою заступивши смертну грань* (с. 121), що його доля стане посестрою щастя (*...нам доля вдасться... І, як жар-птиця, промайне...* (с. 121), що необхідно боротися, чіпляючись за найменшу можливість (*Чіпляйся за кручу, як терен колючий. Чіпляйся за небо, як яблуні цвіт* (с. 132), тому що незламність духу у крові українців, густій та крутій, як сік калини, народнопісенного символу самої України (*Застерігає доля нас зрання, що калинова кров – така густа, така крута, як кров у наших жилах* (с. 147).

Отже, декодування символічного змісту основних архетипів культурологічного контексту творів автора дали змогу виокремити три групи порівнянь: 1) порівняння матері, дружини, сина, України, Києва зі світом незабутніх спогадів про щасливе життя; 2) порівняння в'язниці, мурів, самоти бранця волі, реалій північного краєвиду (Всесвіт, світ, обрій, світання, місяць, сонце, тиша, тюремна кімната тощо) як страшного світу безвиході; 3) порівняння незламності буремної душі зі шляхом до вищої справедливості.

Виявлено приховані порівняння як у тексті поезій, літературних ремінісценціях, наприклад «Слово про похід Ігоря» та твори Т. Г. Шевченка, так і в назві збірки.

Література

1. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.

2. Мисик О. А. Порівняння як спосіб пізнання і відтворення дійсності в індивідуально-авторській картині світу І. Калинця / О. А. Мисик // Вісник Харківського ун-ту імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – № 910. – С. 678–682.

3. М'яснянкін Л. І. Порівняння як лінгвістична категорія / Л. І. М'яснянкін // Українознавець. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 86–92.

4. Ставицька Л. О. «В незнане вгвинчуй мисль, як вихори спіральні...» (Порівняння в поезії М. Бажана...) / Л. О. Ставицька // Культура слова. – К., 1985. – Вип. 29. – С. 31–34.

5. Стус В. Вікна в позাপростір / В. Стус. – К., 1992. – 260 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2018 р.

УДК 811.161.2

Ж. В. Колоїз

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АУДІАЛЬНИХ ПЕРЦЕПТИВІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА

Колоїз Ж. В. Когнітивно-прагматичний потенціал аудіальних перцептивів у поетичному мовленні Василя Стуса.

У статті обгрунтовано доцільність і перспективність наукових студій у царині сенсорної, або перцептивної, лінгвістики. Акцентовано на так званій перцептивній лексиці, яка ілюструє ті чи ті відчуття, що локалізуються у свідомості через органи чуття – зір, слух, нюх, смак, дотик – відповідні «канали зв'язку» кожної людини зі світом. Досліджено когнітивно-прагматичний потенціал аудіальних перцептивів як структурних елементів поетичного тексту Василя Стуса. Установлено смислове навантаження аудіальних чуттєвих образів у поетичному мовленні. Виявлено ядерні лексеми (передусім дієслова та віддієслівні іменники), що репрезентують та увиразнюють когнітивні образи

ситуації слухового сприймання. З'ясовано структурні елементи когнітивного образу ситуації слухового сприймання. Репрезентовано суб'єкти / об'єкти слухового сприймання з позицій колективного досвіду й авторського світобачення.

Ключові слова: аудіальний перцептив, перцептивна лексика, перцептивний модус, когнітивний образ ситуації слухового сприймання, поетичне мовлення.

Колоиз Ж. В. Когнитивно-прагматический потенциал в поэтическом творчестве Василия Стуса.

В статье рассматривается целесообразность и перспективность научных исследований в области сенсорной, или перцептивной, лингвистики. Акцентируется внимание на так называемой перцептивной лексике, которая иллюстрирует те или иные ощущения, локализуемые в сознании через органы чувств – зрение, слух, обоняние, вкус, прикосновение – соответствующие каналы связи каждого человека с внешним миром. Исследуется когнитивно-прагматический потенциал аудальных перцептивов как структурных элементов поэтического текста Василия Стуса. Устанавливается смысловая нагрузка аудальных чувственных образов в поэтическом творчестве. Выделяются ядерные лексемы (прежде всего глаголы и отглагольные существительные), репрезентирующие когнитивные образы ситуации слухового восприятия. Определяются структурные элементы когнитивного образа ситуации слухового восприятия. Репрезентируются субъекты / объекты слухового восприятия с позиций коллективного опыта и авторского мировидения.

Ключевые слова: аудіальний перцептив, перцептивна лексика, перцептивний модус, когнітивний образ ситуації слухового восприятия, поэтическая речь.

Koloiz Zh. V. Cognitive and pragmatic potential of auditory perceptions in the poetics of Vasyl Stus.

The article investigates the necessity and prospects of scientific studies in the field of sensory or perceptual linguistics. It focuses on the so-called perceptual vocabulary, which illustrates the feelings that are localized in the mind through the senses such as: vision, hearing, olfacting, taste, touch. They are the corresponding “communication channels” of a person with the world. Perceptual vocabulary is considered as the important element of the artistic, in particular the poetic, model of the world. It reflects author individual ideas and images as well as represents value orientations. Moreover it actualises meanings, based on the author’s worldview, his sensory experience. It also reveals new associative connections, which, respectively, predetermines a high degree of emotional influence on the addressee.

This paper deals with the cognitive and pragmatic potential of auditory perceptives as structural elements of Vasyl Stus poetics. It is emphasized that the

audition situations, created by the writer, actualize the samples, which are not only the representatives of the external world, but also the representatives of the internal state of the author's lyrical character.

This article demonstrates the semantic load of auditory sensory images in poetic speech. It reveals nuclear lexemes (first of all verbs and verbal nouns) that illustrate and reveal cognitive images of audition situations. The paper highlights the situations in which the perceptual lexem *to shout* and its derivatives verbalize the extremely unpleasant and painful feelings of the lyrical character, his emotional discomfort, unbearable mental sorrows. Moreover, the structural elements of the cognitive image in the audition situations are revealed. Subjects / objects of auditory perception from the standpoint of collective experience and the author's worldview are presented.

Key words: auditory perceptive, perceptual vocabulary, perceptual modus, cognitive image of audition situation, poetic speech.

Василь Стус належить до тих достойників, для яких «чин «служіння народові» був своєрідною платою за право говорити високі слова про трагедію України від імені народу» [7, с. 5], які не піддалися «життєвим негараздам», вирвалися «з-під тиску обставин» і стали символом нескореності та незламності людського духу. Він «феномен доби», «людина високої освіти і високої культури» (А. Шум), «український Дон Кіхот ХХ віку» (Є. Сверстюк), «різьбяр власного духу» (І. Дзюба), аж ніяк не знеособлена зірка в «темному царстві тоталітарного мороку» [7, с. 6]. Один із тих, хто прирік себе на «хресну дорогу», не збився «на втопані попередниками колії життєвих стратегій», навчився «гідно сприймати поразки і підніматися після них», зумів «за жодних обставин не втрачати людської (і національної – Ж. К.) гідности» [7, с. 202], бо «втрата гідности була для нього тотожна втраті таланту, втраті здатности творити, а відтак – смерті й капітуляції» [7, с. 204].

Звідси, відповідно, й неабияке зацікавлення письменницьким доробком з боку дослідників різних наукових царин, передовсім літературознавців (В. Базилевський, Ю. Бедрик, Л. Біловус, Г. Віват, І. Дзюба, М. Жулинський, Н. Зборовська, С. Кириченко, П. Кононенко, М. Коцюбинська, О. Коцюруба,

Л. Кравченко, К. Москалець, Д. Наливайко, І. Онікієнко, О. Пуніна, Б. Рубчак, Є. Сверстюк, , Г. Яструбецька та ін.). Не оминули увагою творчу спадщину письменника й мовознавці, скеровуючи вектор своїх наукових пошуків у різні площини (Н. Бобух, А. Бондаренко, Л. Лисиченко, Т. Єщенко, С. Богдан, Н. Глушковецька, Н. Загоруйко, Л. Касян та ін.).

В. Стус – митець, який потрібен і своєму народові, і всьому світові, адже «його творчість іде по самому нерву життя», «зливається з криком його нації» [7, с. 206], наочно демонструє все те, чим жив поет, за кого вболівав, що відчував і як сприймав.

У такому разі, цілком закономірно, актуалізується так звана перцептивна, або сенсорна, лексика, яка ілюструє ті чи ті відчуття, що локалізуються у свідомості через органи чуття – зір, слух, нюх, смак, дотик – відповідні «канали зв'язку» кожної людини зі світом, є «вагомим компонентом мовних картин світу, оскільки на основі чуттєвої інформації про світ відбувається концептуалізація дійсності на площині мови» [3, с. 208]. Пор.: *Що таке білий світ? / Коли б не стало людського зору, / коли б не стало людей – / він остався б без кольору і без звуку, / безсмачний, як вичовганий валун* («Що таке білий світ?..»); *Лиши себе за брамою і йди / відкритим і лунким, неначе пуста, / дивись і слухай, пахоці вбериай, / і доторкайся злякано руками / до кожної стеблиночки* («Тут ніби зроду сонця не було»); *Хай очі п'ють – співають. Вуха – чують / і вичувають. Запахи – п'янять / і вибирають; сонце рине в душу, / безобрійний витворюючи світ!* («Медитація»).

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки така лексика все частіше стає об'єктом дослідження науковців з позицій лінгвосенсорики (В. Харченко [8; 10]), або лінгвістичної перцептології (О. Мещерякова [4]), яку витлумачують як «царину мовознавства, що вивчає несвідоме чуттєве сприймання через відображення в семантиці перцепції когнітивного досвіду різних мовних колективів та окремої мовної особистості» [4, с. 368] і в

рамках якої осмислюють різні перцептивні модуси та способи їх мовної об'єктивації, зокрема й у художній картині світу [2].

Вітчизняна лінгвістична перцептологія вже має у своєму розпорядженні значні напрацювання щодо різних модусів перцепції. Досить активно в цьому плані вивчають одиниці, використовувані для позначення тих чи тих реалій, які сприймаються органом зору, здебільшого крізь призму кольоронайменувань [5].

На особливостях функціонування кольорів, значущих для творчого світосприйняття поета В. Стуса, їх трансформаціях, символізації і т. ін. зосереджує увагу Т. Симоненко, що уможливило узагальнення на зразок: «активне поєднання ахроматичних та спектральних кольорів у складних метафоричних образах є однією з показових рис поета, який, вдаючись до непрямих кольоропозначень, передає зорові, тактильні й акустичні відчуття» [6]. Пор.: *Так жив, як дякував. Вимолоував. Просив. / А дякував за те, що народився, / що маю **очі** – **бачити**, що **слух** / епохою дарований, що **серце** / не билося б, коли б не двадцять літ, / перед тобою збіглих* («Потоки»).

3-поміж усього розмаїття Стусових перцептивів вирізняються не лише зорові, але й аудіальні (< лат. audio – чую, слухаю), ґрунтовані на сприйнятті слухом, або акустичні (< грец. akustikos – слуховий) (пор. також: слухові, звукові і т. ін.). Наприклад: ***Вглядайся**, / **вслухайся** / в радощі скам'янілі, / в припорошену печаль, / екскаваторами прориту, / реставровуї своїх тривоґ / путилівську стежку* («Бідне серце!»); *Він **дивиться**. Він ніби спить. / Він **жде**. І кожним днем вікує, / **вслухається**, але **не чує**, / **вдивляється**, але **мовчить*** («Мені сьогодні снився сніг»); *Оце твоє народження нове – / в онові тіла і в онові духу. / І запізнавши **погляду** і **слуху** / нового, я відчув, що **хтось живе** / в моєму тілі* («Оце твоє народження нове»); *Клади сліпий свій крок. Хай до ноги / тобі лягає кордубатий простір, / хай наvertsає те, чого ні **око** / твоє не **вгледить**, ані **вловить слух***

(«Клади сліпий свій крок межі проваль»); *Сивий голубе, біль мій зичений, / вечоровий і пелехатий, / більше чутий, аніж помічений, / більше мічений, ніж крилатий* («Добрий день, мій рядок кароокій») тощо. Аудіальні перцептиви є передовсім засобом емотивної перцептуальності, використовуються задля вираження психоемоційного стану ліричного героя-автора, інформують про відповідні емоції, переживання, почуття.

Мета запропонованої праці – дослідження когнітивно-прагматичного потенціалу аудіальних перцептивів у поетичному мовленні Василя Стуса. Досягненню поставленої мети сприяло розв'язання таких завдань, як-от: 1) установити смислове навантаження аудіальних чуттєвих образів у поетичному мовленні; 2) з'ясувати структурні елементи когнітивного образу слухового сприймання; 3) репрезентувати суб'єкти / об'єкти слухового сприймання з позицій колективного досвіду й авторського світобачення.

Перцептивна лексика, як відомо, є важливим елементом художньої, зокрема й поетичної, моделі світу, відображає індивідуально-авторські ідеї й образи, репрезентує ціннісні орієнтири, актуалізує смисли, ґрунтовані на авторському світобаченні, його чуттєвому досвіді, виявляє нові асоціативні зв'язки, відповідно, зумовлює високий ступінь емотивного впливу на адресата. Наприклад: *Ми дуже часто од душі, / Од серця мовим... / А слово ж може задушить. / Чи стане слово, / Неначе кістка – не дихнуть, / Не продихнути. / Допоки слова не збагнуть, / Не перечути. / В словах не вихлюпни з грудей / Ти серця свого, / Котре під горло підійде / І мучить довго. / Бо в кожному покрику гучнім, / У кожному слові, / Ми наші мрії, наші дні / Згубить готові... / Свої радіння і жалі, / Свої тривоги. / Велеречивих на землі / Рятуйте, боги* («Слово»). Емотивне сприймання формує поетичний образ СЛОВА як смислового центру, навколо якого групуються мовні одиниці, що уможлиблюють його інтерпретацію і маркують особистісно значущі для адресанта об'єкти, пов'язані з

конкретною життєвою ситуацією. Експлікація емоційності та емотивності «пов'язана з розумінням емоцій як людських переживань, почуттів через їх вербальну фіксацію» [1, с. 271].

Кожен такий поетичний текст являє собою специфічну когнітивну модель інтерпретованої дійсності, вирізняється не лише динамічною когнітивно-інформативною структурою, а й унікальністю, оскільки передбачає об'єктивацію, вербалізацію авторських знань, досвіду, оцінки, уявлень, світобачення і т. ін. Наприклад: *Живи на віддалі од себе. Слухай / забутих голосів різноголосся, / щодня-щоночі позирай назад – / туди, де, відгороджене навіки, / минуле скулилось, немов за шклом* («І світ існує мій по той бік мене»); *Душа – ніби дзвін. І слова / Важкі, мов вечірні бджоли. / Вони пролетять – випивай / Медвяне повітря. Слухай. / Хай тиша розкрилить слова. / Тужавій, тише* («Душа – ніби дзвін»); *Височінь це небесна? Чи пекла глибінь? / Сню собою, мов сном, або матір'ю марю. / Україна – по лицях, акцентах, стовпах. / Наслухаючи трудного серця удари, / що небавом ударить – оберне на прах* («Снить любов'ю любов, а Вітчизна – вітчизною»); *Прощай, Урале, радісна покаро! / Натужно хвилі в берег б'ють і б'ють, / немов прощальні поцілунки шлють, / лиш чути серця трепетні удари* («Озеро Кисегач») тощо.

Як засвідчує фактичний матеріал, слухові рецептори є одним із найбільш прийнятних каналів зв'язку поета зі світом, вони задають ракурс осмислення й шляхи репрезентації різних категорій буття. Перцептивний модус слуху отримує в письменницькому доробку своє мовне вираження, аудіальні перцептиви, пов'язані як із природними звуками, так і зі звуками людської мови, допомагають поетові не просто матеріалізувати власні думки й переживання, а маніфестувати своє суб'єктивне потрактування зображуваної дійсності. Наприклад: *За шибами туркочуть голуби / і горобці виспівують щасливі, / перегуки і гамори грайливі все хлопують об шиби, мов прибій...* («За шибами туркочуть голуби»); *Куди й пощо? Куди й пощо? Намарне./*

Повернення не буде вже повік. / Встає зі сходу хижє сонце ярне / і
будить звіра горла дикий гук («Суворя арифметика неволі»);
Заблизько другий, що мені в рідню / дарований од Бога! Трохи б
далі! – / хай вирував би у своєму шалі / розбризкуючи довкруги
бридню / своїх несамовитих **перегуків**, / своїх проклять, як камені,
тяжких («Заблизько другий»); – Де ти, мій кате? – / **гукав** я
удруге і втретє, / чотири **реви** воскресали із мертвих, /
підводились догори і падали об землю («Я знав майже напевно»);
Вийду з зазубнів / розбіганої власної душі / і **гукатиму**: / –
Сходьтесь, / тут, окрім нас, немає нікого! / І всі частини мого
тіла / опівночі почнуть повертатися, / як добрі нічні феї («Голова
невагома, як від легкого сп'яніння»); Ти не живеш, а вчишся
помирати, / офірувавши синові перо, / залите ртуттю, висліплюю
з туги. / Далекий **погук** і далекий **крик**. / О як ти звук, о як ти
тільки звук – / сам, без дружини, без сестри і друга («Я бачу
тільки тїнь твою»). У такому разі цілком закономірно
актуалізуються дієслова на зразок **гукати**, **погукати**,
перегукуватися і т. ін. та похідні від них віддієслівні іменники **гук**,
погук, **перегук**, у витлумаченні яких наявна спільна сема «звук»
(скажімо, **гукати** – «голосно виголошувати, які-небудь звуки»).
У різних мовленнєвих ситуаціях реалізуються різні значення
відповідних аудіальних перцептивів: це і «сукупність багатьох
звуків різної частоти й сили», і «безладне звучання людських
голосів», і «звук людського голосу, сильний поклик», і «сильний
звук, створюваний яким-небудь предметом» тощо. Такі лексеми, з
одного боку, стосуються чи то власне суб'єкта слухового
сприймання (**гукав**, **гукатиму**), з іншого, – характеризують той чи
той об'єкт як джерело звука, адресованого певному суб'єктові
сприймання (**гук**, **перегук**, **погук** і т. ін.).

До ядерних предикатів, що увиразнюють когнітивні образи
ситуації слухового сприймання, цілком закономірно належать
дієслова **чути** («сприймати за допомогою органів слуху які-небудь
звуки») та **слухати** («спрямовувати слух на створювані ким-, чим-

небудь звуки; намагатися сприйняти що-небудь слухом»). Наприклад: *Бо так: аж десь там – ти, а десь тут – я. / Та **чую** голос твій, сумний і тихий, / і **чую** образ твій, моя мадонно / в старенькій, витертій на ліктях сукні, / і **чую** стогін твій – саме зітхання, / і **чую** потайну твою сльозу («Кохана, щойно я дістав од тебе...»); *Здається, **чую**: лопають каштани, / жовтозелену викидають брость / і зовсім поруч – київське весняне / пахуче небо гуком налилось («Здається, **чую**: лопають каштани»); *Я знаю – / ми будем іще не раз бродити з тобою, / **слухати** ліс притихлий, / старих і мудрих сорок, / вирізняти гудки азотнотукового заводу, / **чутти** постріли на мовчазному полігоні, / і, лячна, **наслухатиме** нас земля («Я знаю – ми будем іще не раз бродити з тобою»); *Останні спогади на вогнищі спалити, / Щоб знову поставати на дозвіллі / І **чутти** радість, що тебе по вінця / Виповнює – і вранці **чутти** дзвони, / Що за спиною в грізному безладді / Звучать в могутнім тоні... («І все побачити, і все забути»); *На вишнях каріє кора, / струмки – як підголоски. / І **чутти** радісне «пора» / у раннім розголомсі («То сонце усміхається»); *За вікном – хуртечі, / І схиливши плечі, / **Слухаєш** хорали / Диких молитов («Спить долина, ніжним сьайвом»); *Цієї ночі / я **прислухався** до вас, далекі ріки, / до вашої першої криги / довго. Такі бідні (ледь чутні) / звуки очерету я **чув** («Цієї ночі я прислухався до вас, далекі ріки»)).* Перцептивні лексеми відповідної семантики маркують як фізичний процес, так і об'єктивують психофізіологічну діяльність, експлікують налаштованість суб'єкта слухового сприймання не лише на довкілля (пор.: *Я наближаюсь. Я пливу. Я **слухати** / вас буду, предки. Говорить мені, / чи задаремно розколовся гнівом, / чи задаремно забаглося вицхнути («На дальнім березі – високі тіні»); *Кажіть мені. Я **слухаю**. Я весь / востаннє виважусь на спізнених порадах, / на нових кривдах і на ваших правдах. / Мені – нелегко. Таж і вам – невесело («На дальнім березі – високі тіні»)).********

Ситуації слухового сприймання, створені письменником, актуалізують зразки, які є не тільки репрезентантами зовнішнього

світу, але й, більшою мірою, репрезентантами внутрішнього стану ліричного героя-автора.

Для репрезентації відповідного аудіального перцептивного модусу Василь Стус досить часто послуговується дієсловом **кричати** із загальною семантикою – «видавати крик», де **крик** означає «сильний різкий звук голосу», що свідчить про вияв фізичного чи морального болю, наприклад: *Держи ж свій біль на грані, / ти з ним одним зрідnivсь / із клекотіння магми. / Натужний біль столить / заповідав нам Ягве. / Кричи ж, коли болить* («Отак і вікувати...»), відчуття страждання: *Хочеш – задушиш. Можеш – утечи / сам од себе. / Скільки не волай, скільки не кричи, / а – порожнє небо* («Висамітнів день...»), душевних мук і переживань: *Щодень я чую твій спізнiлий крик / І сам кричу, шалiючи од злостi* («Так, Сталін був тиран...»).

Такі аудіальні перцептиви, як і їхні похідні, вербалізують вкрай неприємні і болісні відчуття ліричного героя, його емоційний дискомфорт, нестерпні душевні муки через безнадію на кращу долю. Наприклад: *У грудях ропавий бубнявіє щем / за цих баяндрасників, дурнів, нікчем. / І гостре бажання зринає, мов рик: / ще вистане мужності вибути вік, / ще виживу, вистою, викричу я, / допоки поглине мене течія* («Між клятих паливод, іуд і христів...»); *Докiль ти синi руки не розкрилиш, / з душі не вирвеши моторошний крик / чуття, котрого не назве язик, / чуття, котрого у словах не виллеш* («Життя симфонія...»); *Я чую – враз зірвусь. Риданням поночі. / І перетягну горло, мов жгутом, / затисненим в кулак промінням місячним. / Затихни. Все одно поганий друг – твій крик самотній* («Я чую – враз зірвусь...»); *В словах не вихлюпни з грудей / Ти серця свого, / Котре під горло підійде / І мучить довго. / Бо в кожнім покрику гучнім, / У кожнім слові, / Ми наші мрії, наші дні / Згубить готові...* (Ми дуже часто од душі...») тощо.

Семантика відповідного дієслова подекуди увиразнюється, доповнюється через уведення його до структури фразеологічної

одиниці – **криком кричати** – «сильно кричати (від болю, з розпуки)». Наприклад: *Як хочеться – вмерти! / Аби не мовчати, / ні криком кричати / останню зірницю, обвітрено врано / останнє спинання / осклілої днини – / діждати – і вмерти!* («Як хочеться – вмерти!..»); *Церква святої Ірини / криком кричить із імлі, / мабуть, тобі вже, мій сину, / зашпори в душу зайшли. / Мороком горло обгорне, / ані тобі продохнуть. / Здрастуй, Бідо моя чорна, / здрастуй, страсна моя путь!* («Церква святої Ірини...»); *А сльоза горюча / деь приховалася за ними, тяжко / іскулилася, криком кричучи. / О, бездоганна та людська сльоза, / геть зібгана із остраху на кульку* («Здається, тільки раз у це обличчя подивишся...»).

Окрім того, і дієслово **кричати**, і фразема **криком кричати** почасти модифікуються за рахунок тих чи тих супровідних елементів, як-от:

а) підсилювальної частки (*Кохані, / о як я вами душу обболів / єдиною горючою сльозою / по чорних ваших бідах і по днях / безкрайої розлуки. Мов по пнях, / я волочуся кволою ходою, / і кожен крок мій криком аж кричить, / і кожен спогад серце зворушує* («Летять на мене сто людських жалів...»);

б) поширювальних компонентів, що вказують на міру і ступінь або спосіб вияву дії («*У тебе в надрах визріває безум, / о земле-мамо!*» – **скільки сил кричу**. / *Тут, як Фенікс, що зродився з пеплу, / мені душа вертається із пекла* («І ось нарешті: сто чужих подоб...»); *Тоді чого ж ти світу не зробив / хоч трохи кращого? Тоді для чого / на білий світ мене ти спородив, / як радості утрачено дорогу? / Що я скажу? Як страшно повідати! / Душа не своїм голосом кричить* («Перед тобою незбагненний світ...»); *Осики лист каро зелений / тремтить на вітрі і тремтить. / Ще досвіток. Господь ще спить, / зітхає в'язень коло мене / і моторошно так кричить, / окритий сном* («Осики лист каро зелений...»);

в) різних повторів (*Дерева простягли стрімучі віття – /*

*Кричать, кричать, здається, молитовно / Згорнувши руки?
Спокій і жура. / Надворі стоголоса дівтора / Залила вулиці
веселим криком, Веселим шумом. Радість і жура. / Дивлюсь в
вікно. Читаю письмена – / Ще нерозгадані, невивчені, незнані... /
Кому повім свої тривоги ранні? / **І крик, і оклик... Окрик** і луна...
(«Надворі сніг...»); *О сопки, зойки скам'янілі! / Біблейський знак
стовпотворинь. / І як душа в одлеглім тілі – / на білому просиня
тінь. / Мов дух, мов чад, мов **крик скричалий**, / мов стогін,
вистиглий в роках. / І це усі твої причали, / піднесений в узгір'я
жах? («І що ж: коли немає долі...»); *Поетів доля – то ганьба / до
скону літ, до крику крові, / але імення «боротьба» / і досі личить
козакові. / Дорогу **криком докричу**, / оббризкаю своєю кров'ю, /
своєю дикою любов'ю / свій крик останній оплачу
(«Найгеніальніший хробак...»).***

На когнітивні образи ситуації слухового сприймання іноді накладаються візуальні, що, своєю чергою, сприяє появі аудіовізуальних образів, ґрунтованих на одночасному сприйнятті чого-небудь слухом і зором, розрахованих на таке сприйняття, як-от: *Стою. І свічкою свічу. / О, Боже, зглянься! Я ж лечу / з самого запотойбик-світу! / О відверни її неситу. / Стою. **З усіх очей кричу*** («Сто чорних псів прогавкало...»); *О земле моя нещадима – / така ж ти солодка й п'янка! / Лежать – і без рук і без ніг. / Лиш око, що тіло убгало / у себе – **сльозою кричало**, / осліплім стозойком калік!* («Ви наче нічні криниці...»). У такому разі актуалізуються водночас і слуховий, і зоровий перцептивні модули (*з усіх очей кричу; сльозою кричало*).

Найчастіше аналізована дія пов'язується з людиною: автор вдається до різноманітних метонімічно-синекдохічних перенесень. Наприклад: *Усі промацано рукописи, / **кричить** під пальцями душа. / Майбутнє пишеться косописом – / чекає долі відкоша* («Усі промацано рукописи...»); *Щось сталося мені – геть облягло знесилля / і сни мене біжать і щемна ніч гнітить. / На ліктях підвелась зоря, мов породілля, / і дух мій скорчився – і **корчами***

кричить («Щось сталося мені – геть облягло знесилля...»); *Тільки тобою серце кричить моє. / Тільки тобою сили мені стає / дали брести хугою світовою, / тільки Тобою, тільки Тобою* («Тільки тобою білий святиться світ...»). Сенсорно-перцептивні процеси тісно пов'язані з емотивною сферою, сприяють активізації оцінної діяльності.

Відчайдушний крик ліричного героя – це крик на межі можливостей, бо *Усі шляхи – від себе. Повертай / тепер назад, пізнавши край серця, / де на студенім вітрі задубіла / скричала і розкудлана душа* («Усі шляхи – від себе...»), йому суголосний психоемоційний стан і живої, і неживої природи: пронизливі звуки видають і світ загалом (*Ти ще – ось-ось. Допіру-но ступив / за всемежу. Старечою ходою / із костуром – іще бриниши мені / всеобрієм. І світ мені – скричалий* («Сто чорних псів прогавкало...»), і птахи (*Охрипли вітри / і сороки / скрипучими криками / сколюють віття сухе* («Закружляли вітри в деревах...»)), і дерева (*Згорнули руки – не викричатись / (як викричатись – без рук?). / Засніженим віттям витишитись / тополі і не беруться* («Зимові дерева»)), і сонце (*Десь бринить / мелодія, мов чорна кров із вен / допіру задубілого. В зеніті, / над безгомінням, сонце аж кричить. / Десь музика лунає* («Десь музика лунає...»)), і вулиця (*Аж скрикує вулиця – б'ється і в'ється, / як зашморг, як зашморг твого всекінця, / і всезалишається, всезостається, / зі сліду зі твого ніяк не зіб'ється, / а все басаманом веде і ведеться / і серце ведуть копійчані сонця* («Сьогодні – нарешті! – літак відлітає...»)) тощо. Ставлення до об'єкта слухового сприймання формується зокрема й через використання перцептивних метафор: неживі предмети отримують здатність видавати звуки, характерні для живих істот.

Своєрідний психоемоційний стан передається й за допомогою поєднання перцептивної лексеми **кричати** з іменниковими назвами птахів на зразок **див**, **сич** та **пугач**, які в українській міфології мають статус найзловісніших, оскільки їхній

крик віщує нещастя, біду, невдачу, усілякі негаразди, а почасти й смерть. Наприклад: *А світ – ізбоку / стоїть, красою ніби зачарований, / і сумно-сумно дивиться крізь нас, / своїх дітей, малих і нерозумних. / Та б'є крильми сполохана Біда, / і **див кричить**, пільму страхають сови, / тонкоголосить дівчина трипільська, / і креше іскри чорний мезоліт* («Коріння струхлявіло...»); *Затята, проклята, мовчить / відьомська довга ніч. / Лишень під ранок **прокричить** / пільмою п'яний **сич**, / несповна розуму* («Не відволодати душі...»); *Заворушилась зграйка тасмниць, / що, спогадами збуджені, постали / і **пугачем** із досвіта **кричали** / і пахли першим листячком суниць / і прілим листям, злежаною глицею / і труском пересохлого гілля* («Твоя господа – камера ясна...»); *І час минає, / а з ним життя. І сонце вже на пруг / стає вечірній. Померки. Пільма. / Безсонна ніч. Горить недремна лампа. / І божевільний **пугач** десь **кричить**. / І гамори, і гуркоти – нестерпно* («І гамори, і гуркоти – нестерпно...»); *Церква святої Ірини, / **пугач кричить** із імлі, / хором ериній нарине / розпач, усе замалий – / не нагодусь довіку / геть перехлялих чекань, / зводиться тихо, як віко, / шарою шпорою рань* («Церква святої Ірини...»). Причому в тій чи тій ситуації йдеться не просто про об'єкт як джерело відповідних звуків-криків (задля цього поет десь-не-десь послуговується й присвійними прикметниками: *Де ви, крилаті? Гулі-гулі! / Як вам – нестерпно без небес? / Аж очі підвели, послулі. / О ні, ти не один воскрес! / Як в бодню – **пугачеві скрики*** («Тримай над головою свічку...»), а й вказується на характер звучання, якість звука: *А за вікном – крізь чадний гуд, / крізь **пугача ошадні крики** – / твій шанталавий, без'язикий / твій недорікуватий люд* («Ту келію, котра над морем...») (пор. інший варіант: *А за вікном – крізь чадний гуд, / **крізь пугача лилові крики** / бреде твій рідний, без'язикий / твій недорікуватий люд* («Ту келію, котра над морем...»)).

Аналізовані аудіальні перцептиви сприяють зображенню відчаю, де чергуються жах, злість, лють, біль, образа, безвихідь,

розпач і страждання, де «спалах гніву» допомагає вижити, захистити власну гідність [1, с. 273]. Тому цілком очевидно, що задля реалізації певної мети письменник активно послуговується лексемою зі значенням предметності на зразок **крик**.

Лексема **крик** використовується в найрізноманітнішому контекстуальному оточенні: *Ти кликав, звав: Любїть. Та серед рїдних пїль, / Що стигнуть, гаснучи – їх сповиває бїль, / Їх сповиває **крик** – ти сам налився гнївом / Мудрець чи мрїйниче?* («Мистецтва він не знав...»); *Все прийми – буттєве й неземне. / Те, що захавалося за даллю, / Не поверне бїльше, не верне / Нї на шепїт стишеного болю, / Нї на **крик** розгойданої мсти – Полюби неспокїй самоти / З запахом мїцного канїфолю* («Нї на що не нарікай з печаллю...»); *Перериватись нїхто не може з нас: / наш **крик**: **безсилий**. / Довго очїкувана попереду, минає молодїсть, / лишаючи тугу нїмого – за словом, / тугу калїки – за ампутованими кїнцївками. / Коли нас облишає голодний бїль, / ми, нахїляючись над собою, / прозрїваємо в полисках / синю вїчність* («З гїркотою...»). Почасти вона супроводжується атрибутивними поширювачами, які зазвичай характеризують властивості того чи того суб'єкта / об'єкта в момент емоційних переживань: *Докїль ти синї руки не розкрилиш, / з душі не вирвеш **моторошний крик** / чуття, котрого не назве язик, / чуття, котрого у словах не виллєш* («Життя симфонїя...»); *Єси ти сам – з собою врївень, / один на сотнї поколїнь / високим гнївом / богорївен, / хай, може, не рїка, а рїнь, / важка занадто. **Крик стоустий**, / молїнь столобих ти рука* («Не побиваюсь за минулим...») тощо. Проїлюстровані когнітивні образи ситуацій слухового сприймання здебільшого спродуковані із використанням так званих авторських штрихів, деталей, які сприяють декодуванню інформації, дають змогу читачеві відчутти, сприйняти і пережити зображуване.

Атрибутивні компоненти, що увиразнюють значення перцептиву **крик**, уналежнені до різних семантичних груп, як-от:

1) поширювачі, що характеризують відповідний голосовий звук через фізичні особливості в момент вияву того чи того психофізичного стану (*високий, гучний, лаконічний, стоустий, багатогорлий, скрипучий, гострий, баритональний, глухонімиий, далекий, натужний, горизонтальний, знеголоснілий, схриплий, молодий, тахлий, кострубатий*), наприклад: *Ось він – материк / преславного і пресвятого болю. / Збагни ж, нарешиті, сину, цю недолю / і заховай **глухонімиий** свій **крик*** («Здається, нас ніколи й не було...»); *Злом пишу, мов пишу любов'ю / та навиворіт. **Тахлим криком** / та навиворіт. Божевіллям / та навиворіт. Чим пишу?* («Проторговуючись до совісті...»); *Удар. Удар. Іще один. Удар – / ховай, нахарапуджений огромом, / заждалу шию в плечі. Заховай / **багатогорлий крик** в морській безодні* («І клекотіли хвилі...»); *Одна – червона скеля, / а друга скеля – чорна, / і корчиться між ними / **горизонтальний крик**. / По вижовкльї пустелі / змія повзе проворна / і висуває хтивий / роздвоєний язик. / Глухі судоми болю / посовгнулись, як брили, / їх рунтають оргазми / ізвомплених бажань* («Одна – червона скеля...»);

2) поширювачі, що характеризують відповідний голосовий звук через емоційні особливості в момент вияву того чи того психофізичного стану:

а) експліцитно (*тривожний, несмілий, безсилий, гамований, надтріснутий, немічний, тягучий, виболілий*), наприклад: *Тонкостанна тополе! / Ти мечем видаєсиш лиш здалека. / Ти не меч. / Ти лиш сум. / Ти у горлі **гамований крик**. / Над тобою гудуть, / мов провісниці, грози віддавна, / ти ж гойдаєсиш тужно / і тужиши навколо моріг* («Тонкостанна тополе...»); *І я завмер, милуючись плечима, / Не бачачи обличчя. Раптом – **крик**, / **Надтріснутий, і немічний, і милий**, / Мене ж покинули тоді останні сили, / А образ ... образ, ніби привид, зник* («Сон»); *Погас мій обрій, ніби парашут, / Погас мій день – сльозоточиве око, / Погас мій розум – пасмо попелища, / Погас мій час – як свічка перед сном. / Я весь неначе **виболілий крик**, / Ні сили, ні надії, ні*

розради («Я весь неначе виболілий лист...»); *Не задріть мені. Не задріть. / І проростаєш бідою, / Криком тягучим. / Довгим, як промінь, / І ярим, як промінь, / Правдою мучимий* («Зійшла на мене година...»);

б) імпліцитно (земний, пекельний, промерзлий, вороновий, пізній, прощальний, останній, передсмертний, святошній, чорний, безсмертний, віщий, переддосвітній, смертний, містичний), наприклад: *Пропахлі смертю / справіку неговтаних бажань, / що, в землю втопані, підносять руку, / неначе потопельник із води, – / останній крик* настрашеної волі, / тим схарапудженої, що кінець / видніший їм за самогамування-самовдоволення («Щаблі життя: відслонення душі...»); *Сто років, як сконала Січ. / Сибір. І соловецькі келії, / і глупа облягає ніч / пекельний край і крик пекельний* («Сто років, як сконала Січ...»); *О краю мій, коли тобі проститься / крик передсмертний і важка сльоза / розстріляних, замучених, забитих / по соловках, сибірах, магаданах?* («О краю мій, коли тобі проститься...»); *Де людський плав пливе і п'ядь за п'яддю / росте у море гордий материк, / немов здревіле вічності свічадо, / як віще слово або віщий крик* («Іду за край...»).

Як і в поетичному мовленні загалом, так і в більшості проілюстрованих ситуацій наявна певна недомовленість, що дає змогу активізувати рефлексію адресата, задіяти його життєвий досвід, когнітивні й емотивні структури концептосистеми, аби зрозуміти глибинний смисл того чи того контексту. Водночас актуалізується й емоція смутку, «що виникає через розчарування, психологічну ізоляцію, втрату перспективи в досягненні мети, розлуку з близькою людиною, загалом, через втрату чогось значущого, що може завдати людині сильного морального болю» [1, с. 274].

Кричання (*крик скричаний*) у поетичній творчості Василя Стуса є як звуковим, так і беззвуковим виплеском емоцій: *Край насили мовчить. / Край насили не крикне / та тьмяніють вже очі / шалені і гнівні / вже заходить на бурю – / гримітиме грім / на*

твої роковини / в твоїй Україні («Сині складено стоси...»); Там, за розпадом, за горбом, / блаженний паділ дикий, / чийм розораний ребром, / чийм **продертий криком?** / Танцюю на пеклі, нависний, / свої залявши сліпи, / сюди приходять навесні / українські липи – / дрібненьким листям лопотять, / тонкі ламають руки / **і мовчки до небес кричать** / і ловлять давні звуки («Навпроти графіка гори...»); Стань гордою в **мовчанні** / і лічи / хвилини, дні, роки а чи століття, / допоки не прорвешся раптом **криком** / пожарищного степового дня! («Ніч скульптора»); **Та не кричи**, знеси долони д'горі, / **мовчанням** замість **крику** охолонь. / **Бо крик зрадливий твій. Мовчазну душу** / він не просвітлить. Ні. Але спотворить, / і не впізнаєш ти себе, стражденого, / і станеш ти оскарженням своїм / і докором. **Заціп уста німотні**, / рамена жальні д'горі вознеси / і так – у два потоки – над узвишшя / пролийся водограєм («Гориш?...»). Спродуковані в такий спосіб когнітивні образи мають яскраво виражену національну специфіку, засвідчують потужний когнітивно-прагматичний потенціал, вирізняються універсальністю й оригінальністю, смисловою насиченістю.

Доволі часто для означення голосного, несамовитого крику, переважно як вираження жаху, відчаю, благання допомоги, письменник послуговується синонімічним перцептивом **зойк**, що засвідчує семантику інтенсивності, збільшення ступеня вияву відповідних емоцій. Наприклад: (*Деперсоналізація душі*: / один, як перст, стою себе супроти. / Ніч ночі. Темінь теміні. Лиш **зойк** / підноситься над зорі («Деперсоналізація душі...»); *Знебережений*, / ти тільки **зойком** пробиваєш путь, / котрої загубилась перспектива / у миготінні злетів і падінь («Куди тобі прибитися, людино...»); *Не квиль, нічна душе! Даремні зойки*, / і ти, зажуру, серця не труї. / О, де той світ, беззубий і безокий, / у ньому дні й у ньому сни мої («Не квиль, нічна душе!...»); *дай, Господи, – вмерти!* / *Пропасти, забутись*, / *зійти себе в зойках*, / на друзки розпасти, / розвіятись в вітрі, / згубитися в часі / і вирвавши душу / піти – в безімення! («Як хочеться – вмерти!...»); *Які простовисні прориви* / у

надвищ, у темінь зазірну / (вспокоєні виплески зойків / і глухонімих голосів) («На вітрі палає осика...»). Значення відповідної перцептивної лексеми так само увиразнюється за допомогою атрибутивних компонентів, як-от: *Тота сльоза тебе іспопелить / і лютий зойк заврунеться стожало / ланами й луками. І ти збагнеш / обнавіснілу всеницівність роду. / Володарю своєї смерти, доля – / всепам'ятка, всечула, всевидюща – / нічого не забуде, не простить («О краю мій, коли тобі проститься...»); Квадратним стросм ідемо, / цвинтарне сяйво нас вінчає. / Як вигорбатів суходіл, / довкола – скрем'янілі зойки, / постигли обрії безоки, / ми в падолі живих могил («Отак і жив...»); Той спогад: вечір, вітер і печаль / пронизливого тіла молодого, / що в двері уступилося, халат / пожбурило на спинку крісла – й тонко / пішло, пішло, пішло по смертній лінзі, / аж понад стелю жальний зойк завис («Той спогад...»); Не квиль, нічна душе! Даремні зойки. / І ти зажуро серця не труї. / Довкола світ – беззубий і безокий. / І в ньому дні. І в ньому сни мої («Не квиль, нічна душе!..»); А наді мною небо – неб, / іде луною біль-погреб, / і тьмаві зойки звісток-бід / у кожен мій ступають слід («Стовпами крику облягло...»).* Атрибутивно-субстантивні найменування набувають додаткових смислів, зумовлених особливостями індивідуально-авторського світовідчуття й світобачення, специфікою художнього мислення, комунікативними настановами і т. ін. Поетичне мовлення В. Стуса актуалізує асоціативні зв'язки, ґрунтовані передовсім на колективному досвіді, модифікує ці зв'язки залежно від суб'єктивного авторського сприймання реалій об'єктивної дійсності, сприяє появі оригінальних когнітивних образів, зокрема й слухового сприймання.

Отже, проаналізовані аудіальні перцептиви, як і перцептиви загалом, пов'язані із чуттєвим сприйняттям дійсності, відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу письменника, відтворюють його «психофізичний контакт» із навколишнім світом.

У поетичному мовленні В. Стуса когнітивні образи слухового сприймання мають різне смислове навантаження. Аудіальні перцептиви, як структурні елементи поетичного тексту, засвідчують потужний когнітивно-прагматичний потенціал, репрезентують суб'єкти / об'єкти ситуацій слухового сприймання з позицій колективного досвіду й авторського світобачення.

Література

1. Березовська-Савчук Н. А. Синтаксичні засоби вираження емоції «смуток» (на матеріалі лірики Ліни Костенко) / Н. А. Березовська-Савчук // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного пед. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 16. – Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. – С. 270–280.

2. Булюбаш А. Ю. Модусы перцепции и способы их языковой объективации в поэтической модели мира И. А. Бунина и Н. А. Заболоцкого : дис. ... канд. филол. наук / А. Ю. Булюбаш. – Армавир, 2017. – 261 с.

3. Ігнат'єва С. Є. Функціональні окреслення сенсорної лексики у щоденниковому дискурсі / С. Є. Ігнат'єва // Вісник Запорізького національного ун-ту : Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 207–211.

4. Мещерякова О. А. Семантика перцепции в аспекте художественной когниции И. А. Бунина : дис. ... д-ра филол. наук / О. А. Мещерякова. – Елец, 2011. – 457 с.

5. Савчук Г. О. «Вихід у чорне» : чорний колір у збірці «Палімпсести» В. Стуса / Г. О. Савчук // Актуальні проблеми слов'янської філології : зб. наук. ст. – К.; Ніжин : «Аспект-Поліграф», 2006. – Вип. 11: Лінгвістика і літературознавство. – Ч. 2. – С. 324–331.

6. Симоненко Т. О. Символіка кольорів та їх відтінків у поетичній мові В. Стуса / Т. О. Симоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1014/content/symonenko.pdf

7. Стус Д. Василь Стус : життя як творчість / Дмитро Стус. – [3-є вид.]. – К. : Дух і літера, 2015. – 384 с.

8. Стус В. Твори : у 4-х т., 6-и кн. / Василь Стус. – Львів : ВС «Просвіта», 1994–1999. – Т. 1–3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1576.ua/books/2990>

9. Харченко В. К. Лингвосенсорика : Фундаментальные и прикладные аспекты / В. К. Харченко. – М. : Либроком, 2012. – 216 с.

10. Харченко В. К. Сенсорная лингвистика [Электронный ресурс] / В. К. Харченко. – 2008. – Режим доступа : <http://hdl.handle.net/123456789/28410>

Стаття надійшла до редакції 16.01.2018 р.

УДК 82.1/7.08

Н. Г. Костюк

ЛЕКСИЧНА СПАДЩИНА Д. ЯВОРНИЦЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ ЕПІСТОЛЯРІЮ ВЧЕНОГО

Костюк Н. Г. Лексична спадщина Д. Яворницького як об'єкт епістолярію вченого.

У статті досліджено лексику української мови кінця XIX – початку XX ст. в серійному виданні «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького», зокрема розглянуто сукупність слів і їх значень, які закріпилися за словами у процесі багатовікового всенародного користування мовою, що відтворена в листах до Д. Яворницького та його кореспондентів. Проаналізовано вживання та використання термінологічної лексики, виокремлено слова-синоніми, що їх об'єднано в синонімічні ряди, схарактеризовано споконвічну лексику і ту, що засвоєна з інших мов.

З'ясовано особливості використання емоційно-забарвленої лексики в епістолярному обрамленні (початкові формули-звертання і завершальні формули-прощання), що залежить від ситуації й настрою автора в момент написання листа, узаємин з адресатом, мети послання.

Ключові слова: епістолярна спадщина, лексика, значення слова, синоніми, термінологічна лексика, емоційна лексика.

Костюк Н. Г. Лексическое наследие Д. Яворницкого как объект эпистолярия ученого.

В статье исследуется лексика украинского языка конца XIX – начала XX в. в серийном издании «Эпистолярное наследие академика Д. И. Яворницкого», в частности рассматривается совокупность слов и их значений, которые закрепились за словами в процессе многовекового всенародного пользования языком, что имеет место в письмах к Д. Яворницкому и его корреспондентов. Анализируется употребление и использование терминологической лексики, выделяются слова-синонимы, которые группируются в синонимические ряды, характеризуются исконная лексика и лексика, усвоенная из других языков.

Выясняются особенности использования эмоционально-окрашенной лексики в эпистолярном обрамлении (начальные формулы-обращения и завершающие формулы-прощание), зависящие от ситуации и настроения автора в момент написания письма, взаимоотношения с адресатом, цели послания.

Ключевые слова: эпистолярное наследие, лексика, значение слова, синонимы, терминологическая лексика, эмоциональная лексика.

Kostjuk N. G. D. Yavornytsky's Lexical Heritage as an Object of the Scientist's Epistolary.

The article deals with the vocabulary of the Ukrainian language of the late XIX – early XX centuries in the serial edition “The Epistolary Heritage of Academician D. Yavornytsky”, particularly we examine a combination of words and a set of their meanings, which are enshrined in words in the process of centuries-old nation-wide use of language, reproduced in the letters to D. Yavornytsky and his correspondents. We analyze the use of terminological vocabulary; single out words synonyms, combining them into synonymous rows; give a description of the original words and words borrowed from other languages.

We characterize the use of emotionally-colored vocabulary in the epistolary framework (initial formulas-appeal and final-farewell) depending on the situation and mood of the author at the time of writing the letter, the relationship with the addressee, the purpose of the message (“Dorohyy ta lyubyy sertsyu moyemu Dmytro Ivanovychu!”, “Dorohyy miy Baydo!”, “Lyubyy miy bratiku Dmytre!”, “Shanovnyy Dobrodiyu!”, “Vysokopovazhnyy pane profesore!”, “Bat’ku otamane koshovyy!”, “Vysokopovazhanyy Dobrodiyu”, “Lyubyy miy Kesaryu!”, “Druzhe miy lyubyy, druzhe miy virnyy!”, “Vel’miy shanovnyy Boryse Dmytrovychu!”, “Dorohyy kume Ivane Mykhaylovychu!”).

Estimated value of the epistolary of D. Yavornytsky and his correspondents appear in the names-characteristics of people – “tyamushchykh filolohiv”, “merzennyy cholovik”, “orle syzyy”, “dorohyy kozache”, “prekhoroshyy prats’ovnyk”; in characterization of the environment – “po shlyakham ta po beskeddyam”, “z berehiv Dnipra do tykhoyi Samari”; buildings – “moya khatyna”, “u khutorets”; emotional qualification of human actions – “poviyavsya do Yessentukiv”, “siday mershchiy zakalamar”; process of speaking – “bovknu tobi”, “havkny, abo vyshchyr’ zuby”, “rubayete po-poltavs’komu”, “yazyk u dida rozkishnyu”.

Key words: epistolary heritage, vocabulary, word meaning, synonyms, terminological vocabulary, emotional vocabulary.

Епістолярна спадщина вчених і культурних діячів є цінним джерелом для висвітлення різних аспектів функціонування української мови періоду становлення її літературних норм наприкінці XIX – XX ст., зокрема й на Катеринославщині в умовах полілінгвізму в українському культурному середовищі. Саме листування її представників є важливим джерелом дослідження процесу становлення (відродження) української мови як засобу спілкування наукової та культурної громадськості, бо воно на

відміну від опублікованих художніх творів чи публіцистичних статей не зазнало редакторської правки.

Епістолярій є об'єктом дослідження різних гуманітарних наук – історії, культурології, лінгвістики тощо. Мовознавчі дослідження епістолярних текстів зосереджено на розгляді приватного листування XVII ст. (В. Передрієнко, Н. Точинська), мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців (С. Богдан, О. Братаніч, Л. Ткач, І. Черкез та ін.), впливи епістолярію українських письменників кінця XIX – початку XX ст. на процес нормалізації української літературної мови (М. Пилинський, К. Ленець), визначенні лінгвостилістичних характеристик епістолярного стилю, вивчення його історії (К. Ленець), ролі письменницької листової спадщини в розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства (В. Статєєва), вивчення мовленнєвого етикету (С. Богдан, К. Ленець, О. Мельничук, Н. Журавльова), розгляді фразеологічних, етикетних одиниць (С. Ганжа, Е. Ветрова, Н. Павлик).

Запропонована праця має на меті репрезентувати лексичну спадщину академіка Д. Яворницького та його кореспондентів. Як відомо, за тематикою і змістом листи можуть бути найрізноманітнішими залежно від сфери їхнього використання та інтересів адресатів. Усе листування поділяють на два типи: офіційне (службове) та неофіційне (приватне). Ми досліджуємо обидва типи листів.

Джерельною базою слугують листи Д. Яворницького до діячів науки, культури, письменників і т. ін. та їхні листи до нього, уміщені в серійному виданні Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. Яворницького «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького [1, с. 888; 2, с. 460; 3, с. 740; 4, с. 496; 5, с. 952; 6, с. 848].

Дмитро Яворницький (1855–1940) – видатний український інтелектуал останньої чверті XIX – першої половини XX ст., який зробив вагомий внесок у поступ цілого ряду галузей національної

науки й освіти, зокрема історії та археології, етнографії і фольклористики, музейної й архівної справи, історичного краєзнавства та топографії, літератури, мовознавства й дидактики. За умов української бездержавності, імперської наукової й освітньої політики, ідеологічних і цензурних нагінок, зрусифікованого суспільства він обрав для свого світорозуміння українську національну ідентичність і вектор служіння українській національній справі, професійної жертвності в ім'я збереження історичної пам'яті й національно-культурного піднесення рідної землі та народу.

Постійно спілкуючись з народом Д. Яворницький звертав увагу на лексичне багатство розмовної мови і прагнув використати його у своїй письменницькій діяльності та в повсякденному спілкуванні. За словами дослідниці творчості Д. Яворницького М. Шубравської, «маємо достатні підстави стверджувати тільки, що науковий інтерес Яворницького до української мови, як до історії, етнографії та фольклору, виник ще в студентські роки під впливом лекцій видатного лінгвіста О. Потебні» [9, с. 213]. Слід зауважити, що Д. Яворницький був спочатку російськомовним ученим, а українську мову почав вивчати самотужки, а також завдяки спілкуванню з народом під час археологічних розкопок. У листі до К. Білиловського Д. Яворницький пише: *«Я ніколи не считав і не Считаю себе добре знаючим українські речі і боюсь брать на свою душу гріха. Окрім того, як я почув, як балакає по-українські Бондарчук (на Бузі-річці), Ганько у Полтавщині та хоч би і твоя милость, то й зовсім зникнув головою аж до самісенької землі. Міні до Вас далеко, як тому куцо́му до зайця. Я бачу, що я балакаю по слободському (себто по-харковському), і ви всі рубаєте по-полтавському, і вже ж Харькову до Полтави усе рівно, що Кокану до Парижа»* (4, с.19) (тут і далі дотримуємося правопису оригіналів – Н. К.).

Лексичну основу епістолярію Д. Яворницького та його кореспондентів кінця XIX – першої половини XX століття

становить загальноновживана лексика української мови, а набір лексичних засобів, зумовлений насамперед тематичним розмаїттям, порушених й обговорюваних у листах. Фіксуємо значну кількість одиниць термінології, а саме з археології, видавничої справи, економіки, освіти, сільського господарства, ботаніки та інших галузей. Наприклад: *Зараз у нас на Київщині повним темпом іде загальня українізація, судячи по газетним відомостям* (2, с. 179); *Цензура викинула утрое більше, ніж я дозволяв, затемніла провідну думку, поспувала окремі місця, а редакція зламала умову і надрукувала на мою голову* (2, с. 222); *Отже, і пропуск є, і рифми нема* (2, с. 236); *Он куди грошиків дай та подай* (4, с. 54); *Бідкаюсь через те, що дуже багато грошей узяв друк цієї книжки, – аж 1200 карбованців, та ще як би набор, або на виплату, а то за готові гроші* (4, с. 50); *Ряд наукових працівників Інституту розробляють відповідні теми з історії українського фольклору та фольклористики* (6, с. 597); *Цей знімок я вважаю необхідним у всесвітньому масштабі, бо немає другого Дніпра й таких історично звісних порогів* (6, с. 566); *В разі ж початку на території останніх грабарських робіт і виїзд по закінченні своїх дослідів Міллера М. Ол., лишити тут особу, яка б доглядала за цими могилами* (6, с. 541); *Розкопи остаточно покажуть до якої культури належать ці могили* (6, с. 532); *Так скажу лише, що вчора розкрили одно поховання коло якого було: 4 здорових розмірів буриштинових підвіски, чудовий цілий зовсім гребінець, два срібних [бронзолета], дві чудово розмальованих круглих бусини, кістяні офарбовані обручки, інкрустований бронзою зуб хижака і нарешиті 17 штук прекрасних плоско-гранчастих бусини камня сердоліка* (1, с. 256); *Маю велике бажання до наукової праці, чому й звертаюсь до Вас з проханням: чи не можливо буде мені вдатись до Вам дорученої катедри з заявою про зарахування аспірантом на літ[ературну]секцію* (3, с. 143).

У формуванні термінологічної бази української літературної

мови на Катеринославщині вагому роль відіграли іншомовні запозичення з латинської, грецької, польської, російської, німецької та інших мов. Загальні риси процесу русифікації кінця XIX – початку XX ст., докладно представлені в працях Ю. Шевельова [8].

Важливе місце у вивченні епістолярію займають синоніми – «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення» [7]. Синонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексичі, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовного значення і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю. Наведемо приклади, які зібрав для Д. Яворницького краєзнавець М. Сергійв: *Пересилаю Вам трошки зібраного матеріалу. Обходив оце Томаківський і Хортицький райони Запорізької округи. Ходив повагом, бував по базарах, а там слів можна записати найбільше* (3, с. 265); **типчина** – шовкова трава, тирса; **дъогтярник** – жостір / рослина; **Никипор** – Ничипір; **либувати** – глузувати; **заурути** – ударить [**Зауруь** собаку, хай не гавка]; **земляне серце** – гіпс [мінерал] (3, с. 266–267); *У Кічкасі я записав декілька слів од хлопців з Поділля та трохи позаписував у Томаківці* (3, с. 268); **дубовина** – домовина, труна; **свирбиус** – шипшина; **гира** – великий чуб; **одляски** – луна [ехо]; **сходини** – побачення; **псякувати** – лаяти (3, с. 268).

Неабияке значення має й дослідження форм і засобів вираження етикету. Епістолярне обрамлення, як називають початкові формули-звертання і завершальні формули-прощання, залежать від ситуації та настрою автора в момент написання листа, узаємин з адресатом, мети послання, визначають загальну тональність листа. Так, у листах до Д. Яворницького його кореспондентів та академіка до своїх кореспондентів використовуються такі звертання: *Вельмишановний Дмитрій Іванович!* (3, с. 166); *Голубчику, Дмитро Іванович!»* (3, с. 376);

Високошановний Батьку Дмитро Іванович (5, с. 239); *Друже мій любий, друже мій вірний!* (4, с. 36); *Вельми поважний Борисе Дмитровичу!* (4, с. 55); *Ну, здоров, «нюхарю»!* (4, с. 157); *Мій друже єдиний, мій голубе сивоусий, мій коханий козаченьку, Якове Павловичу!* (4, с. 170); *Поважний добродію!* (4, с. 186); *Здрастуйте, дорогий Тату* (6, с. 358); *Дорогий Батьку!* (6, с. 381); *Високоповажний пане Професоре!* (2, с. 146); *Високоповажний Академику!* (1, с. 500); *Високоповажний Пане Отамане!* (1, с. 156).

Оцінне значення епістолярію Д. Яворницького та його кореспондентів виявляється в назвах-характеристиках людей: *мерзенний чоловік, віри годний, цікавого чоловіка, добрий чолов'яга, скудоумного князя*; у характеристиці навколишнього середовища: *по шляхам та по бескеддям, на дніпровій скелі, по балках та вибалках*; будівель: *моя хатина, найняв би хатку*; предметів: *ні єдиним шелягом, щербатого шеляга, перлинки на щирозлотім ретязочку*; в емоційній кваліфікації дій людини: *повіявся до Єссентуків, сідай мерцій за каламарь*; процесу говоріння: *бовкну тобі, язик у діда розкішний, що буркнеш*.

Дослідження лексичної спадщини Д. Яворницького та його кореспондентів дало змогу простежити складний процес створення різних шарів лексики. Безумовно, тема потребує подальших розвідок у контексті створення узагальненої праці, присвяченої висвітленню різних аспектів функціонування української мови періоду становлення її літературних норм наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Література

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1 : Листи вчених до Д. І. Яворницького / Упоряд. : С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник ; вступ. ст. С. В. Абросимової, А. І. Перкової ; передслово Б. Т. Карапиша. – Дніпропетровськ : Гамалія, 1997. – 888 с.

2. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2 : Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд. : С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін. ; під заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.

3. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 3 : Листи

музейних діячів до Д. І. Яворницького / укл. С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін. ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – 740 с.

4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.

5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 5 : Листи рідних, друзів та знайомих до Д. І. Яворницького / укл. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова [та ін.] ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2010. – 952 с.

6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 6 : Листи друзів, приятелів та знайомих до Д. І. Яворницького / укл. : С. Абросимова, В. Бекетова, Н. Василенко, В. Єкшов [та ін.] ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2012. – 848 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

8. Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941) : Стан і статус / Ю. В. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.

9. Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність / М. М. Шубравська. – К. : Наукова думка. 1972. – 354 с.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2017 р.

УДК 811.161.2

Т. М. Мішеніна, К. А. Качайло

СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ВІДТВОРЕННІ СИНЕСТЕЗІЙНОЇ ПРИРОДИ ХУДОЖНЬОГО ТЛА

Мішеніна Т. М., Качайло К. А. Стилiстичний ресурс односкладних речень у вiдтвореннi синестезiйної природи художнього тла.

Публікацію присвячено розкриттю стилістичного ресурсу односкладних речень, структурно-семантичні особливості яких відтворюють синестезійну природу художньої архітекtonіки. Досліджено типові синестезійні образи, застосовувані в мовній системі; проаналізовано механізми утворення і функціонування синестезійних образів; розглянуто аспект вираження естетичної

чуттєвості в аспекті спрямування естетичного знання в розробленні синестезійних мовних образів в українській літературній традиції загалом, літературі рідного краю зокрема. Акцентовано на тому, що сформований контент синестезійних мовних образів становить стилістичний ресурс мовної системи.

Ключові слова: синестезія, синестезійний художній образ, естетика художнього твору, односкладне речення, стилістичний потенціал односкладних речень.

Мишенина Т. М., Качайло К. А. Стилистический ресурс односоставных предложений в воспроизведении синестезийного содержания художественного фона.

Публикация посвящается раскрытию стилистического ресурса односоставных предложений, структурно-семантические особенности которых воспроизводят синестезийную природу художественной архитектуры. Исследуются типичные синестезийные образы, применяемые в языковой системе; проанализированы механизмы создания и функционирования синестезийных образов; рассмотрен аспект формирования эстетической чувственности в аспекте развития эстетического знания в разработке синестезийных языковых образов в украинской литературной традиции в целом, литературе родного края в частности. Акцентируется внимание на том, что сформированный контент синестезийных языковых образов составляет стилистический ресурс языковой системы.

Ключевые слова: синестезия, синестезийный художественный образ, эстетика художественного произведения, односоставное предложение, стилистический потенциал односоставных предложений.

Mishenina T. M., Kachaylo K. A. Stylistic drawing of simple sentences in representation of the synesthetic nature of the art background.

The publication reveals the stylistic resource of simple sentences, the structural-semantic features of which reflect the synesthetic nature of art architecture (on the example of works created by the native land writer Olesya Omelchenko). Typical synesthetic images used in the language system are characterized on theoretical level; the mechanism of synesthetic images foundation and functioning is analyzed; the aspect of creation of esthetic sensuality with the view of the tendency of esthetic knowledge in the development of synesthetic language images in Ukrainian literary tradition as a whole and in the literature of native land particularly is described.

Paying attention that synesthesia is considered to be a system sign of esthetic sensuality and also causes a new approach to the investigation of the problem of sensuality the article covers practical realization of possibilities of associating different types of perception, the interrelation of feelings in the act of perception of both reality and work of art, the research of the structure of polymodal perception on the level of

images studied, and also style-forming sign of idiostyle when in the only cognitive act the involvement of different types of associations is performed and is in its turn one of the tendencies of a new view on art potential of language units as a part of art images.

Psycholinguistic interpretation in the contents of linguistic analysis of synesthetic images representing the art background of Olesya Omelchenko allows to isolate and characterize a proper sensor component (feelings); a sensor-emotional component (psychological signs of emotion / state; corporal signs of emotion / state (information of corporal feelings, which the person experiences in this or that state; exterior signs of emotion / state (information about the situations in which the person has a certain internal experience). The formed contents of synesthetic language images make a stylistic resource of language system and also are the defining sign of formation of valuable dominant and esthetic imperative of the language personality reflecting the esthetics of the work of art.

Key words: synesthesia, synesthetic art image, esthetics of the work of art, simple sentence, stylistic potential of simple sentences.

Синестезійне художнє тло репрезентує дійсність у її складному обширові, що виявляє не лише естетику художнього сприйняття, але й засвідчує стилістичний ресурс художніх образів, які мають маркерами перцепційні характеристики. Явище синестезії на сучасному етапі розвитку наукової думки стало предметом вивчення психології, лінгвістики, літературознавства, естетики, філософської антропології, семіотики, інших гуманітарних наук. Про сутність синестезії дослідники говорять із ХІХ століття, визначаючи її як «одночасне відчуття» або «міжчуттєвий зв'язок». За сучасними науковими даними, визначення суті базового поняття синестезії, його обсягу зазнали трансформацій певного характеру.

Н. Дмитренко у статті «Звук і колір: феномен синестезії у творчому мисленні Я. Івашкевича (на матеріалах українськомовних видань)» зауважує: «знакам, що викликають синестезію, властива сугестивна функція. Синестетичний механізм робить свій внесок в існування художнього образу як ознаки будь-якого мистецтва. Очевидно, що літературна, вербальна синестезія має низку особливостей, які відрізняють її від інших видів синестезій, наприклад, зорової чи слухової, у яких задіяні

безпосередньо органи відчуттів під час реакції на зовнішні подразники» [1].

Викладена позиція засвідчує: вербальна синестезія має основою рефлексію герменевтичного трактування художнього образу, відтворює реакції на безпосередні подразники. Одночасно спостережуване в контексті слово здатне засвідчувати емоційну реакцію на зовнішній вплив, що дає змогу виокремити сенсорно-емоційний складник у структурі синестезійного образу. Синестезійний образ, будучи полікомпонентним із позиції сенсорно-емоційного корелята, є найбільш важливим для творення та сприйняття естетичного вербального простору.

У працях, присвячених з'ясуванню суті синестезії, які розширюють уявлення про природу синестезійного образу з позиції лінгвопсихології, Л. Виготський, Л. Маркс, М. Мерло-Понті, С. Осгудт зазначають, що синестезія є не тільки міжчуттєвими зв'язками, а виступає результатами реалізації цих зв'язків у певних царинах – поетичні тропи міжчуттєвого змісту, кольорові та просторові образи, узаємозв'язок між мистецтвами. До однієї з форм абстрактного асоціативного творчого мислення, яка охоплює не лише когнітивний, а й емоційно-почуттєвий акт, зараховують синестезію С. Рубінштейн і Б. Галєєв. Похідною реакцією підсвідомості визначають синестезію дослідники психоаналітичного напрямку К. Юнг, І. Єрмаков.

О. Сарнавська у праці «Інваріантність інтерпретації синестезії та її роль в естетичній чуттєвості», подаючи теоретичне обґрунтування й аналіз практичного втілення можливостей об'єднання різних типів сприйняття, підкреслює: «Синестезія, як гармонійне полімодальне сприйняття, при якому в єдиному когнітивному акті відбувається задіяння різних за типом асоціацій, і є одним із напрямків нового погляду на творчі можливості особистості, розвиток нових шляхів розширення творчого потенціалу людини» [4]. Відповідно, екстраполяція синестезії має такі вектори: а) психологічний (нейрофізіологічне вивчення

діяльності кори головного мозку з позиції синестезійного сенсорного пізнання дійсності; спосіб цілісного сприйняття); б) лінгвістичний (розуміння синестезії як мовної універсалії, що фіксує міжчуттєвий зв'язок за допомогою слів; на рівні стилістичного ресурсу – як метафоричні тропи і фігури й символи, створені на міжчуттєвих переносах); в) мистецький (синестезія становить предмет вивчення мистецтвознавства; дослідження механізмів утворення синестезійних образів у різних видах мистецтва розширює уявлення щодо естетичної вартості твору мистецтва).

Лінгвістичний аналіз синестезійного художнього образу уможлиблює його розгляд із ґрунтуванням на сенсорно-емоційній узаємодії в цілісній системі людської чуттєвості.

Важливо зазначити, що синестезія, на думку сучасних науковців, у широкому її потрактуванні обов'язково присутня у творчості будь-якого поета чи прозаїка.

Мета статті – з'ясувати специфіку використання односкладних речень у поезії Олесі Омельченко як засобу відтворення синестезійної природи художніх образів. Джерелом дослідження стала збірка її поетичних творів «Вселюбов», яка вміщує поезії, поеми, балади, драми, уривок з роману.

Олеся Омельченко – це сучасна письменниця рідного краю (Дніпропетровщини), з 1997 року є членом Національної Спілки письменників України, а з 2002 року прийнята до Національної Спілки журналістів України.

Цікаво, що саме односкладне означено-особове речення відображає кредо поетеси: *І не стомлюсь захоплюватись барвним багатомірним світом досконалим, в якому диво-зіркою лечу* (3, с. 9); *Живу і квітну у магічнім Слові заради вас, о земле дива й чуда, заради вас, прекрасне моє людство* (3, с. 9–10).

Послугуючись найрізноманітнішими синтаксичними конструкціями, письменниця надає перевагу означено-особовим односкладним реченням. До таких одиниць зазвичай вдаються,

коли немає потреби акцентувати увагу на адресантові мовлення (1 або 2 особі однини чи множини), відповідно, у поетичному тексті реалізується його стилістична індивідуальність. «Своєрідність їх стилістики полягає передусім в економній, але дуже характерній формі вираження певної думки» [2, с. 239].

Саме стилістичний ресурс односкладних речень допомагає відтворити синестезію художніх образів у поетичній творчості Олесі Омельченко. Зміст і форма синтаксем несуть специфічний емоційний заряд, підсилюючи естетичну реакцію читача.

Аналіз односкладних означено-особових речень, наявних у поезії письменниці, дає змогу говорити про вербальну синестезію: слово містить рефлексивний компонент, що відбиває реакції на безпосередні подразники, й одночасно виступає емоційною реакцією на зовнішній вплив. Сконденсована подача інформації такого характеру синтаксичних одиницях викликає сприйняття більших обсягів значень завдяки звукообразним засобам і стилістичним прийомам. Синестезійні переживання реципієнта таких особливостей мови мають велике значення при цілісному сприйнятті літературного твору.

Дібраний фактичний матеріал засвідчує, що через означено-особові односкладні речення переважно реалізується взаємодія звуку й кольору, наприклад: *Лечу в промінні тиха й урочиста* (3, с. 50); *Зараз умить в інший вимір полинем, квітами станемо, шепотом, світлом* (3, с. 51); *В тиші прозорій в оголену спеку злиднів продовжите лиш картотеку* (3, с. 57); *Ступлю назустріч – потону в сіянні, прислухаюсь, як дихає земля...* (3, с. 14); *Із підземелля снів золотокосих, Із королівства чудернацьких снів біжу крізь літо, ще малеча боса, і чую шепіт і ледь чутний спів з листків трави і променів щасливих, Із пелюсток трояндових в росі, і припадаю поглядом тремтливим до ніжнотонних звабних голосів* (3, с. 60); *Народжуюсь з грому і блискавки і спадаю до спраглих корінчиків, і здіймаюсь у небеса із дихаючого лона Землі* (3, с. 87).

Наведені фрагменти уможливають виокремлення таких особливостей художнього живопису Олесі Омельченко: протиставлення на рівні звукових вимірів (*тиша – голос / звук / гучність*); перевага фонового «рухливого» кольору (спектральний вимір з урахуванням таких іманентних характеристик, як фон, ритм, тон, світлотність), що суттєво розширює асоціативний діапазон сприйняття (*небеса, проміння, блискавка*).

Стилетворчим чинником ідіолекту Олесі Омельченко є синестезія, побудована на тактильних асоціаціях, що дає змогу авторові передати плинне враження настрою, певну філософську позицію: *У мить ясну до серця пригорни* (3, с. 74); *Любове, не вмирай! Тримай мене міцніше у обіймах. Я п'ю твої мед, сповідую твої рай, невільниця й водночас королівна* (3, с. 74). Сенсорна образність ґрунтована на наявних моделях поведінки особи – ліричний герой відчуває дотичність до фізичного тіла, насолоджується теплом, ласкою й ніжністю з одного боку й переживає певні душевні стани з іншого

Поетичні рядки – *Не йдіть, печальні холоди! Моє обличчя освіти, ще не холодне добре сонце!* (3, с. 80); *На сонце надивіться! По шпоршину м'якому знаходиться!* (3, с. 82); *Намріюсь, нароблюсь на грядці, усядусь в теплім шпорши, заструменять протуберанці і стане тепло на душі* (3, с. 89) – засвідчують суголосність емоцій і природної характеристики зіставлюваних об'єктів (*сонце – тепло; яскравість / доброта; щирість відкритість / світлота*); суголосність тактильних й емоційних асоціатів (*м'який / теплий шпорши – тепло на душі* (відчуття безпосереднє та пов'язане з відчуттям рідної землі).

Неозначено-особові речення в ідіостилі Олесі Омельченко мають звукові характеристики: 1) гучність як ознака досягнення мети / налаштування / заклик до боротьби: *У бубни били радо, верещали, біля багаття в'юнись у танці, мечі бряжчали, і ножі блищали* (3, с. 33); – *До бою! За честь! – затрубили* (3, с. 38); 2) мовчання як протистояння / втома: *Але ж бо як втомилися*

мовчать (3, с. 60); 3) звук, зокрема якість звуку – сичання – як корелят емоції – підступності, відповідно духовної дії зради, зречення: *І сичали, мов гади. Бруд кидали в спину* (3, с. 138).

За нашим спостереженням, інфінітивні речення мають синестезійний закличний відтінок, спонування до звичаєвих дій, які покликані гармонізувати соціокультурну дійсність, мікросвіт окремої душі: *Мамай із шатра заревів: – Повернуть! В погоню!* (3, с. 34); *Творить ясну історію так просто!* (3, с. 92).

Відчуття докільця як макросвіту, як перебігу початків і завершень, причинно-наслідкових коловоротів репрезентоване в синестезійному образі *душі*, яка є суб'єктом переживання конструктивних / деструктивних емоцій (іноді – у поєднанні з тактильними корелятами); констатуємо спонування до пізнання сутності макросвіту: *У суворій стиглості **впасти** в сни врочисті, сили набиратися для цвітіння й плоду* (3, с. 66); ***Відпочити, вистоять** зиму цю холодну* (3, с. 66–67); *і **припасти** заспраглими з роду **вустами** до нектару живильного всіма **чуттями*** (3, с. 142).

Екзистенція художнього тла Олесі Омельченко є протистоянням добра / зла; співмірності і рефлексії вартості / марності життя (праці). Почасти добро / зло поеткою зіставляване з рядом життя / смерть, що апелює, безумовно, до християнського пізнання світу: *І помру між краси, щоб ожити в казках!* (3, с. 103); *Слабкі таке нароблять з переляку, аби прожити день свій недарма* (3, с. 103); *Так просто, виявляється, піти з життя, цієї сонцяєйної планети, немов переступить поріг оселі і вийти в двір* (3, с. 149); *Отак межу тонкої паралелі у час призначений умить переступить із криком болю у фізичнім тілі та жахом у свідомості своїй* (3, с. 149).

Стилістичний ресурс безособових речень у творчості Олесі Омельченко репрезентує такі синестезійні паралелі:

1. Настанова щодо правомірної / неправомірної поведінки, де моральний імператив являє собою не стільки моральну настанову, скільки настанову пізнавати світ шляхом пізнання

причинно-наслідкового поступу, розвитку, розвою: *Обережно – життя! В нього треба ввійти чистими* (3, с. 12); *Але й розбитись треба вчасно* (3 с. 72); *Треба вижити! Поєднатися із корінням цієї кроні вітряній, помудрішати й не боятися оживить себе в пісні, в імені, бо так можна і відірватися, безтілеснодуховно згинуть* (3, с. 88).

2. Застереження, що стосується як неможливості переступу сакрального, так і настанови лінії поведінки (у підтексті – яке не дотримується заповідей), пор.: *З Богами так не можна! Їм видніше! Їх зрадимо – відвернуться й вони* (3, с. 26); *Не можна такої у зубастім суспільстві – з'їдять* (3, с. 54).

3. Паралелізм на рівні:

а) спектральних характеристик і внутрішніх станів: *В мені світає, й зоря на пружному крилі всміхнеться днем у світлу долю* (3, с. 18); *Смутно вечоріє* (3, с. 61); *Та все одно стане ж радісно-зоряно* (3, с. 78); *Щодалі важче в сутінках іти* (3, с. 61);

б) тактильних характеристик і внутрішніх станів: *Ой холодить по всій моїй землі* (3, с. 168); *Судомить небо, туманіє сонно* (3, с. 168); *Стало страшно і пусто, й зимно* (3, с. 131);

в) звукових характеристик і внутрішніх станів: *Шепотом-спогадом із підсвідомості з пам'яті роду так щемно щасливиться, наче словенські Боги в душу дивляться* (3, с. 79), де звукова характеристика апелює до сакрального пізнання, закладеного темпорально як на генетичному рівні, так і на рівні розвитку релігійно позначеної світоглядної позиції;

г) одоративних характеристик і внутрішніх станів: *У прохолоді гостро пахне димом, І яблуками, й листям, й полином, І стомленій душі смиренно й тісно*, мов юна казка завітала в сон (3, с. 13), де наявний автохтонний фітонімний корелят, що рефлексує з поняттям ріднизни, відповідно, маємо стягнення казка – душа – земля;

д) густативних характеристик і внутрішніх станів: *Як солодко жити в пульсуючій тайні* (3, с. 94), де констатуємо також

підтекст звукового фону (тайна асоціюється з тишею; актуалізуються семи непоширення таємниці на загал, сакральність її природи), що посилює експресивність шляхом використання дієприкметника *пульсуюча (тайна)*, тобто таємниці, що становить іманентний складник світобудови, який потребує пізнання.

Номінативні речення мають констатувальний характер у художньому дискурсі, водночас констатація, акцентуючи на певній відчуттєвій характеристиці, апелює до рефлексії в пізнанні дійсності через певний перцепційний корелят.

Мовний матеріал засвідчує такі синестезійні характеристики:

а) спектральні стягнення з конструктивними / деструктивними емоціями; констатуємо відповідність *сонце / радість / надія*; українська лінгвокультура апелює до фітонімних символів, що актуалізує відповідні колірні маркери: *Жоржинне сонце, добре небо*, й вогнем у день новий займусь (3, с. 18); *А сонце! Ох, високе сонце!* (3, с. 64); *Які сонячні хмари – й синь бездонних небес!* (3, с. 68); *Які сонячні хмари! Яка казка навкруг!* (3, с. 68);

б) звукові кореляти актуалізують протистояння добра / зла на рівні біблійної настанови й біблійних пророчих дискурсів: *А над землею сатанинський рик несамовито вимагає: – Крові!* (3, с. 21); відтворюють історично позначену синестезійну емоцію (*голосіння – обірвана пісня*): *І вдів голосіння, й обірвана пісня... Хитається спогадом спалений світ* (3, с. 42); асоціація звуку й усталеного поняття має алюзійний контекст: *Плакучі верби. Тихий сквер мовчить. Князь Святослав навіки тут спочив* (3, с. 31);

в) густативні кореляти, побудовані на оксиморонній природі художнього образу: *Мов ковток крижаної гіркої води, ця оманлива вольная дійсність* (3, с. 22–23).

Синестезія становить системну ознаку естетичної чуттєвості, зумовлює новий підхід до дослідження проблеми чуттєвості; можемо говорити про актуальність теоретичного обґрунтування й аналізу практичного втілення можливостей об'єднання різних

типів сприйняття, взаємозв'язку відчуттів в акті сприйняття як реальної дійсності, так і художнього дискурсу, дослідження структури полімодального сприйняття на рівні системи образів, а також стилетвірного чинника ідіостилю, коли в єдиному когнітивному акті відбувається задіяння різних за типом асоціацій, і є одним із напрямків нового погляду на художній потенціал мовних одиниць у складі синестезійних образів.

Мовний матеріал (на прикладі літератури рідного краю) засвідчує функціонування відчуттєвих мовних корелятивів, які репрезентують складні психологічні стягнення, актуалізують сенсорно-емоційний складник, утворюючи синестезійні образи. Синестезійні образи становлять стилістичний ресурс, засвідчують автохтонність літературної традиції.

Література

1. Дмитренко Н. Звук і колір: феномен синестезії у творчому мисленні Я. Івашкевича (на матеріалах українськомовних видань) / Н. Дмитренко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/3_1/8-Dmytrenko.pdf
2. Дудик П. С. Стилістика української мови : [навчальний посібник]. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
3. Омельченко О. О. Вселюбов : Поезії, поеми, балади, драми, уривок з роману / О. О. Омельченко. – Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига» 2006. – 319 с.
4. Сарнавська О. В. Інваріантність інтерпретації синестезії та її роль в естетичній чуттєвості / О. В. Сарнавська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_15.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.02.2018 р.

УДК 811.161.2: 81'367.3: 82-193.1

Г. А. Онищенко

БЕЗПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ОБРАЗНОМУ КОНТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ

Онищенко Г. А. Безполучникове складне речення в образному контурі української народної загадки.

У статті досліджено українську загадку як своєрідний вид народної творчості, який через вербалізовані національно-культурні стереотипи відображає етнічне «Я» українців. У структурі загадки виокремлено дві частини – образну (описову) і відповідь. Акцентовано на тому, що найчисленнішим серед усіх різновидів складних речень в образній частині загадки є тип конструкцій із безполучниковим зв'язком. Вони представлені всіма структурними різновидами, серед яких найчастотнішими є структури із зіставним значенням.

Ключові слова: фольклор, усна народна творчість, українська народна загадка, безполучникове складне речення, образна частина загадки.

Онищенко Г. А. Беспредложное сложное предложение в образном контуре украинской народной загадки.

В статье исследуется украинская народная загадка как своеобразный вид народного творчества, который через вербализованные национально-культурные стереотипы отражает этническое «Я» украинцев. В структуре загадки выделяются две части – образная (описательная) и ответ. Акцентируется внимание на том, что самым многочисленным среди всех разновидностей сложных предложений в образной части загадки является тип конструкций с беспредложной связью. Они представлены всеми структурными разновидностями, среди которых чаще всего обнаруживаются структуры с сопоставительным значением.

Ключевые слова: фольклор, устное народное творчество, украинская народная загадка, беспредложное сложное предложение, образная часть загадки.

Onyshchenko G. A. Asyndetic compound sentence in the Ukrainian folk riddle imagery.

The article studies the Ukrainian riddle as a unique type of folk art that by means of verbalized national and cultural stereotypes reflects the ethnic singularity of the Ukrainians, their world perception and its rendering in the form words, word combinations and set phrases. The Ukrainian folk riddle is an element of the cultural code of the Ukrainian speaking personality and a source of expression of language

peculiarities of the Ukrainian literary speech. The Ukrainian folk riddle is a linguocultural mini text that is considered to be an important language unit for studying the relations between the language and the culture, the language and the poetic way of thinking of people. The texts of the Ukrainian riddles have always been the subject of researches in such field as folklore studies, linguistics, linguostylistics, stylistics, cultural studies and rhetoric. The peculiarity of the riddle as a singular folklore genre is concentrated on a certain subject, in particular, on the selection of the riddle object, denotation to which the mini text is dedicated. Moreover, its peculiar feature is based on laconism, compression of the expressed thought, content paradoxicality and clear syntactical form of the text.

Studying a riddle as a literary element of oral tradition, as an individual genre that was created within the history, the researchers have determined two main elements in the structure of the riddle: figurative, descriptive (expressed by the speaker) and the answer (of the listener) that is the solution of the riddle. Nevertheless, the first element is considered more attractive for making linguistic researches. It is known that asyndetic sentences are quite popular in the modern speech. On the one hand, the classifications of these sentences are based on the sense relations between the elements (the asyndetic sentences correspond to the conjunctive ones), on the other hand, they are based on the intonation peculiarities of the sentences of each type. The main attention is paid to the fact that the constructions with asyndetic relations in the figurative element of the riddle are mostly observed in the compound sentences.

They are represented by all the structural types and among them the combinations that have comparative meaning are mostly widespread. As a general matter, the comparison of the parallel syntactical constructions that have contrary content create the riddles with contradictory meaning which are considered riddles of paradoxical type. In the asyndetic sentences which have enumerating and comparative meanings we can seldom observe free word order because of the rules and norms of rhythmical system of the language and lexical composition of the figurative part of the riddle. It has been concluded that there is rather a small number of riddles created due to the asyndetic sentence patterns with semantic relations expressing conditions and explanations.

Key words: folklore, oral tradition, the Ukrainian folk riddle, asyndetic compound sentence, figurative element of the riddle.

Українська народна загадка, як відомо, належить до зразків лінгвокультурного мікротексту і є важливим джерелом вивчення зв'язку мови і культури, мови й поетичного мислення народу. Специфіка загадки як самостійного фольклорного жанру полягає, власне, у виборі загадуваного об'єкта, денотата, якому присвячено

мікротекст, у лаконізмі, сконденсованості висловленої думки, парадоксальності змісту, чіткій синтаксичній формі.

Першою спробою дослідження цього фольклорного жанру можна вважати працю І. Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних». Українській загадці присвячено наукові студії О. Афанасьєва, І. Березовського, Л. Дунаєвської, Ф. Лаврова, В. Перетца, М. Попова, О. Потебні, К. Сементовського, М. Сумцова, М. Хмелюка та ін.

Тексти українських загадок були предметом дослідження лінгвостилістики, культурології, риторики тощо (праці В. Анікіна, О. Берегової, Е. Кенгс-Маранди, Н. Мечковської, А. Мойсієнка, Г. Пасько, О. Селіваново, Н. Сивачук та ін.). У слов'янському мовознавстві загадка вивчалася з погляду семіотики (А. Головачова, А. Журинський, Ю. Левін).

Мова загадок через вербалізовані національно-культурні стереотипи відображає етнічне «Я» українців, їхнє сприймання зовнішнього світу і його відтворення у слові, словосполученні, сталому звороті. Як справедливо зауважує В. Жайворонок, «Мова <...> відбиває етнокультурні стереотипи, породжені національною специфікою людського світосприймання» [3, с. 27]. Українська народна загадка є елементом культурного коду україномовної особистості, виразником мовних особливостей українського літературного мовлення [14, с. 162].

Розглядаючи загадку як художній твір усної народної творчості, як самостійний жанр, що склався історично, дослідники виділяють дві частини у структурі загадки – образну, описову (вимовляється адресантом) і відповідь (адресата), тобто розгадку. Проте головну увагу зосереджують на першій частині: «Загадка – метафоричний вислів, хитромудре питання, розраховане на догадливість, кмітливість тих, що розгадують» [8, с. 225]. Пор.: «Загадка вживається не лише для активації пізнавальних можливостей дитини, практикованої етнопедогогікою, чи гуртової розваги, а й почасти містить у собі філософський зміст,

пов'язується із міфологічним світобаченням» [6, с. 276]. Щодо механізму розшифрування денотата загадки за допомогою відбору інформації про нього і «перероблення» на цій основі змістового плану тексту, О. Селіванова виокремлює «концептуальну фільтрацію», результатом якої є відгадка. Саме у процесі цієї фільтрації відбувається перероблення і розподіл таких взаємопов'язаних програм дискурсу, як шифрування та підказка [10, с. 257].

Найчисленнішим серед усіх різновидів складних речень в образній частині загадки є тип конструкцій із безсполучниковим зв'язком. Як відомо, безсполучникові речення досить поширені в усному мовленні. Класифікації цих речень, з одного боку, ґрунтуються на врахуванні смислових відношень між частинами (безсполучникові речення співвідносяться зі сполучниковими), з іншого, – на врахуванні інтонаційних особливостей речень кожного типу.

У загадці представлені речення, у яких перераховуються явища, події, пов'язані між собою в часі. Названі речення можуть складатися з двох, трьох, чотирьох, п'яти, шести, семи та навіть восьми предикативних частин, наприклад: 1) *Постелю кожушок, висиплю горошок* (відгадка: *Небо і зорі*) [14]; 2) *Летіла тетеря не вчора – тепера, впала в лободу, шукаю не найду* (відгадка: *Зоря*) [4]; 3) *Над бабиною хатою стоїть байда хліба, собаки гавкають, не можуть дістати* (відгадка: *місяць*) [14]; 4) *Стоїть дуб-вертодуб, на тім дубі-вертолубі сидить птиця-вертолиця, ніхто її не дістане, ні цар, ні цариця, ні красна дівиця, ні попи, ні дяки, ні ми, дураки* (відгадка: *небо і сонце*) [4]; 5) *Зимою біле, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене* (відгадка: *поле*) [4]; 6) *Їхала пані на барабані, загубила ключі на майдані; місяць ішов, ключі не найшов; сонце йшло, ключі найшло* (відгадка: *роса*) [4]; 7) *Поїду в ліс, вирублю теліш; із того теліша ізроблю два човни, два столи, шило і покришку* (відгадка: *жолудь*) [14]; 8) *Живе у хаті звірьок: шуба в нього атласна, лапки бархатні,*

вушки малі та чуткі, очі горять як вугольки (відгадка: кіт) [14]; 9) *Стоїть дуб, на дубі гай, під гаєм моргай, під моргаєм кліпун, під кліпуном двигун, під двигуном сопун, під сопуном хапун, під хапуном трясун* (відгадка: людина) [4]; 10) *Був собі гай, за гаєм моргай, за моргаєм глядай, за хапаєм тримай, за тримаєм бовтай, за бовтаєм ковтай* (відгадка: волосся, брови, очі, ніс, зуби, язик, горло) [14]. У конструкціях з перелічувальною інтонацією поряд з однотипними частинами загадка досить активно використовує різнотипні (див. 1-й і 3-й приклади); у загадках-оповідях цієї групи помітні судження різного часового плану (див. 5-й приклад).

Дослідники зазначають, що більшість загадок побудована на граматичному паралелізмі, однорідності функцій, але на семантичних відмінностях. Принцип алогізму, за яким часто будується загадка, рельєфніше виявляється в зіставних конструкціях складного безсполучникового речення: *Посягнеш – досягнеш, оглянешся – і не увидиши* (відгадка: вухо) [4]; *Два брати під їдним дахом, їден другого не бачить* (відгадка: очі) [4]; *Фіртка без брами, вікна без шибок* (відгадка: рот, очі) [4]; *Без кореня і без квіту – служить цілому світу* (відгадка: сіль) [4]; *Вище коліна, нижче пупа, всяк чоловік частенько щупа* (відгадка: кишеня) [4].

Інколи загадки мають тотожну будову частин, але логічний розрив між частинами в одній із них робить речення зіставним. Наприклад: *П'ять хлопчиків – п'ять хаток* (відгадка: рукавичка) [4] і *П'ять комірок, одні двері* (відгадка: рукавичка) [4].

Синтаксичний паралелізм – це один із основних способів створення художнього образу в загадці. Проте формально однотипні компоненти безсполучникового складного речення передають семантичні відношення наслідковості, умовності, заперечності (протилежності), наприклад: *Без рук, без ног – за сто верстов зайде* (відгадка: листи) [4]; *Живе без тіла, говорить без язика* (відгадка: книжка) [4]; *Крикнула утка – на все село чутка* (відгадка: дзвін) [4]; *Ні вікон, ні дверей, повна хата людей*

(відгадка: *гарбуз*) [14].

Безсполучникові складні речення в образній частині загадок можуть компонуватися із елементів, які передають різне значення і формуються як перелічувально-зіставні конструкції: *Чотири качається, два біжить, один сидить* (відгадка: *колеса, коні, віз*) [4]; *Сім братів віком рівні; іменами різні* (відгадка: *тиждень, дні тижня*) [14]; *В книжці шість листків простих, сьомий золотий* (відгадка: *дні тижня*) [4]; *Сидить три коти, проти кожного kota сидить два коти, скільки всього котів?* (відгадка: *три*) [4].

У наведених прикладах порядок частин чітко визначений: спочатку йде перелік, а останнє судження протиставляється іншим. Загадкам притаманні також паралельні зіставні конструкції, поєднані між собою за допомогою переліку, наприклад: *Їду – їду – нема сліду, ріжу – ріжу – не наріжу* (відгадка: *човен*) [4]; *Летить – мовчить, торкни – дзижчить, візьми в руки – скигнуть* (відгадка: *скрипка*) [14].

Синонімічність безсполучникових складних речень з перелічувальною та зіставною інтонацією та сполучникових складносурядних речень репрезентується досліджуваними загадками. Пор.: 1) *Тичечка, на тій тичечці капличка, у тій капличці сорок паничів* (відгадка: *мак*) [14] і *Стоїть тичка, а на той тичці табличка, а в той табличці сорок сороків* (відгадка: *мак*) [14]; 2) *Шкіру носимо, м'ясо бросимо, голову з'їмо* (відгадка: *коноплі*) [14] і *Тіло викидають, шкіру носять, а голову їдять* (відгадка: *коноплі*) [14].

Розглянуті безсполучникові конструкції рідко допускають вільний порядок розташування частин: цьому чинять перешкоди закони ритміки, а також лексичне наповнення. Наприклад: *Били мене, колотили мене, во всі чини призводили, на престол з царем посадили* (відгадка: *льон*) [4]; *Не гни мене, не ломни мене; злізь на мене та натьопайся* (відгадка: *вишня*) [14]; *Весною біле, літом зелене, восени жовте, взимку добре* (відгадка: *груша*) [4]; *Молодий кінь за морем бував, спереди шильце, ззаді вильце, на грудях біле*

полотенце (відгадка: *ластівка*) [14]; *В темній хатині живуть Мартини, в'яжуть кружева без петлі й узла* (відгадка: *бджоли у вулику*) [14]; *Стоять вила, на вилах барило, на барилі цокотуха, на цокотусі лепетуха, над лепетухою гора, на горі комен* (відгадка: *людина*) [14]. Переставляння частин у реченнях призводить до порушення послідовності подій або порядку опису предметів. У першому прикладі при перенесенні останньої частини на друге місце зберігається структура речення, але відбувається зміна ритмічного малюнка загадки, порушується логічна послідовність змісту. Пор.: *Били мене, на престол з царем посадили, колотили мене, во всі чини призводили* [4].

Малочисельну групу загадок утворюють тексти, образна частина яких побудована за моделлю безсполучникового складного речення з вираженими відношеннями умови, наприклад: 1) *Тільки сонце припече, воно зразу оживе* (відгадка: *бджола*) [4] – умовне значення; 2) *Прийшли мужики без сокир, збудували дім без кутів* (відгадка: *мурашки*) [14] – умовно-наслідкове значення; 3) *Трави вхоплю – зуби натоплю; піску вхвату – знову нагострю* (відгадка: *коса*) [4] – умовно-часове значення.

Частини безсполучникового складного речення зі значенням умови входять до складу багаточлена, з'єднаного посередництвом зіставної чи перелічувальної інтонації, наприклад: *Летіла тетеря не вчора – тепера, впала в лободу, шукаю – не найду* (відгадка: *зоря*) [4]; *Їхав по горі волох, розсипав горох; стало світати – нема що збирати* (відгадка: *місяць і зорі*) [14] – частини з умовним значенням з'єднані способом перелічування. Здебільшого відношення між двочленами або одночленом і двочленом мають зіставний, частіше протиставний характер, наприклад: *Вперед ішла – ключі найшла; місяць уздрів, сонце вкрало* (відгадка: *роса*) [4]; *Летить – вис, сяде – рис* (відгадка: *жук*) [14]; *В лісі жило – мохом обросло, прийшло до хати – стало співати* (відгадка: *сонілка*) [4].

Безсполучникових пояснювальних речень також небагато. Серед них переважають структури, у яких друга частина виконує

функцію означально-пояснювального характеру, наприклад: *Шийка тоненька, ззаді западенька* (відгадка: *пляшка*) [4]; *Дуб-ясен весь перепоясан; збоку дірка, ззаді шпилька* (відгадка: *діжка*) [4]; *Перед двора стоїть копиця, спереду вила, ззаду мітла* (відгадка: *корова*) [14]; *Іде пані красна, на її ризка рясна, між ногами смашна* (відгадка: *вівця*) [4]. Інколи слово, яке пояснюється наступною частиною (частинами), буває відділене іншими членами, що надає означальній частині певної самостійності й наближає до перелічувальних чи зіставних конструкцій: *Сто коней не повезе, кільки він на собі несе* (відгадка: *пароплав*) [4]; *Наша доня дерев'яна, в неї спина солом'яна* (відгадка: *жлукто*) [4].

Загадки-описи об'єднують в одну синтаксичну конструкцію предикативні частини, що репрезентують різний граматичний час: 1) *Шило-вило мотовило попід небо заходило, по-німецьки говорило, по-турецьки заводило* (відгадка: *ластівка*) [14] та *Спереду шильце, а ззаду вильце; ззаду суконце, а спереду біле полотенце* (відгадка: *ластівка*) [4]; 2) *Молодий кінь за морем бував, спереди шильце, ззаді вильце, на грудях біле полотенце* (відгадка: *ластівка*) [14] та *Маленький котик за морем буває, спереди шильце, ззаду вильце, на руках біла хусточка* (відгадка: *ластівка*) [14]. Інші структурні типи пояснювальних речень рідковживані. Наприклад: *До чого народ доходить, самовар по річці ходить* (відгадка: *пароплав*) [4] – друга частина має пояснювальне значення.

Отже, безсполучникові складні речення – найпоширеніший конструктивний тип в образній частині загадки. Вони представлені всіма структурними різновидами, серед яких найчастотнішими виявилися структури із зіставним значенням. Здебільшого на зіставленні паралельних синтаксичних конструкцій з протилежним змістом будуються загадки-парадокси. Безсполучникові речення з перелічувальним і зіставним значенням рідко дозволяють вільний порядок частин, бо цьому перешкоджають закони ритміки, а також лексичне наповнення образної частини загадки. Значно

менше загадок побудовано за зразком безсполучникових речень із семантичними відношеннями умови та пояснення.

Література

1. Берегова О. А. Аранжування загадки питальним реченням / О. А. Берегова / Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. наук. робіт молодих учених / відп. ред. О. В. Семенова. – Горлівка : Вид-во ГПДІМ, 2011. – С. 23.
2. Берегова О. А. Загадка крізь призму сучасного мовознавства / О. А. Берегова // Молодий вчений. – 2016. – № 3(30). – С. 519–522.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5 – С. 48–63.
4. Загадки / Упоряд. І. П. Березовський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 510 с.
5. Кенгс-Маранда Э. Логика загадки / Э. Кенгс-Маранда // Пословица. Загадка (структура, смысл, тип). – 1978. – С. 249–284.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997 – 752 с.
7. Мойсієнко А. К. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі / А. К. Мойсієнко // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 39–47.
8. Пазяк М. М. Загадка / М. М. Пазяк // Українська літературна енциклопедія. – К. : Головна ред. УРЕ ім. І. П. Бажана, 1990. – С. 225.
9. Пасько Г. М. Особливості вияву комунікативної мети мовленнєвого жанру загадки в аспекті класичної теорії мовленнєвих актів (на матеріалі української мови) / Г. М. Пасько // Донецький вісник Наук. тов.-ства. ім. Шевченка / гол. ред. В. Білецький. – 2010. – Т. 28. – С. 273–282.
10. Селиванова Е. А. Когнитивные механизмы денотации украинской загадки / Е. А. Селиванова // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского. Филология. – Т. 18 [57]. – № 2. – Симферополь, 2005. – С. 256–261.
11. Селіванова О. О. Комунікативні стратегії і тактики в українських загадках / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія : Філологічні науки. – 2004. – Вип. 60. – С. 10–23.
12. Сивачук Н. Загадка як фольклорний жанр / Н. Сивачук // Рідна мова. – 2003. – № 4. – С. 25–28.
13. Степанова Т. Використання загадок у розвитку виразності мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Т. Степанова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Вип. 52. – 2015. – С. 160–165.
14. Українські народні загадки / Упоряд. М. Шестопап. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 399 с.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2017 р.

ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТІВ

Пасічна О. В. Лінгвостилістичні особливості офіційно-ділових текстів.

У статті йдеться про комунікативно-прагматичні особливості офіційно-ділового стилю та мовні засоби передавання офіційної інформації на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Окреслено позамовні та мовні чинники, які визначають мовленнєву системність означеного стилю. Наголошено на таких екстралінгвістичних ознаках цього функціонального різновиду мови: офіційний характер, адресність, повторюваність дій і ситуацій, тематична обмеженість, документальність. Охарактеризовано спосіб викладу матеріалу в документах з високим і низьким рівнем стандартизації. Проаналізовано функціонування груп лексики в текстах документів. Розглянуто вживання форм частин мови в ділових паперах. Доведено, що специфічною рисою офіційно-ділових текстів є прямий порядок слів. Поширеним синтаксичним явищем у документах є розщеплені присудки.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, мовленнєва системність стилю, документи з високим рівнем стандартизації, документи з низьким рівнем стандартизації, лексика офіційно-ділового стилю, граматичні засоби ділових текстів.

Пасечная Е. В. Лингвостилистические особенности официально-деловых текстов.

В статье идет речь о коммуникативно-прагматических особенностях официально-делового стиля и языковых средствах передачи информации на лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях. Описаны внеязыковые и языковые факторы, которые определяют речевую системность указанного стиля. Акцентируется внимание на следующих экстралингвистических признаках этой функциональной разновидности языка: официальный характер, адресность, повторяемость действий и ситуаций, тематическая ограниченность, документальность. Характеризуется способ изложения материала в документах с высоким и низким уровнем стандартизации. Исследовано функционирование групп лексики в текстах документов. Рассмотрено употребление форм частей речи в документах. Доказано, что специфической особенностью официально-деловых текстов является прямой порядок слов. Распространенным синтаксическим явлением в документах

является расщепление сказуемых.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, речевая системность стиля, документы с высоким уровнем стандартизации, документы с низким уровнем стандартизации, лексика официально-делового стиля, грамматические средства деловых текстов.

Pasichna O. V. Linguostylistic features of official texts.

The article deals with communicative and pragmatic features of the official style and the language means of information representation at the lexical, morphological and syntactic levels. Extralinguistic and linguistic factors, that determine the language systemic nature of this style, are described. Extralinguistic features of this functional type of language are emphasized in the paper. They are as follows official nature, the repetitiveness of actions and situations, thematic limitation, documentary. The main feature of the official style is its rational rather than emotional perception. The specific feature of the official style, which distinguishes it from other styles, is text standardization. The way of material representation with high and low standardization level is characterized.

The vocabulary groups functioning (office terminology, synonyms, antonyms, paronyms) in the texts of documents is analyzed. The lexical level of official texts is represented by words that allow conveying the content of information accurately and unequivocally. The use of parts of speech forms (noun, adjective, verb forms, and prepositions) in documents is examined. The morphological peculiarity of these texts is that the official names of persons by profession, position, rank are masculine nouns. The facts of a verb forms transposition are analyzed.

It is proved that the key feature of official texts is the affirmative word order which allows conveying the general meaning of the sentence without special pointing of its elements. A common syntactic phenomenon in the document is the splitting of predicates. Complex cases of syntactic government are examined. Communicatively relevant use of words and grammatical forms in the texts of documents makes it possible to represent official information accurately and logically according to the norms of the official style.

Key words: official style, language systemic nature of the style, documents with high standardization level, documents with low standardization level, official style vocabulary, grammar means of official texts.

З-поміж функціональних різновидів сучасної української літературної мови офіційно-діловому стилю належить загальносуспільна роль, оскільки він забезпечує потреби в документальному оформленні всіх сфер людського життя.

Мовленнєву системність означеного стилю досліджували Н. Бабич, Н. Ботвина, Л. Галузинська, О. Горбул, І. Данилюк, А. Загнітко, М. Зубков, Г. Кацавець, А. Коваль, В. Колосюк, Л. Кравець, Л. Мацько, З. Мацюк, Н. Науменко, Л. Паламар, Н. Потелло, Н. Станкевич, О. Сидоренко та ін. У працях науковців розглянуто окремі аспекти слововживання та вибору граматичних форм у ділових паперах, проте основну увагу зосереджено на різновидах документів, їх класифікації, а також на оформленні різного типу ділових паперів.

Культура ділової мови передбачає оволодіння двома різними за характером нормами: 1) текстовими, які регулюють закономірності побудови документа, закономірності розгортання його змістової схеми; 2) мовними, які регулюють закономірності відбору мовного матеріалу для наповнення змістової схеми документа. Розрізнення цих двох типів норм ділової мови допомагає зрозуміти напрям і етапи мисленнєвої роботи над текстом документа, яка включає осмислення офіційно-ділової ситуації → підбір відповідного виду документа → з'ясування відповідних виду документа норм побудови тексту → вибір відповідних виду і формі документа мовних засобів [4, с. 148].

Зважаючи на вказане, мета статті – окреслити комунікативно-прагматичні особливості офіційно-ділового стилю та описати мовні засоби передавання інформації на лексичному й граматичному рівнях.

На формування стилю впливають мовні і позамовні чинники. Позамовною основою стилю є сфера суспільно-виробничої діяльності людей, мета і зміст мовлення, а сукупність певним чином узгоджених мовних одиниць, яка відповідає характеру, типові мислення в кожній сфері мовної діяльності, є його мовною основою.

Розглянемо, які позамовні та мовні чинники визначають мовленнєву системність офіційно-ділового стилю та текстів, у яких він реалізується.

Офіційно-діловий стиль призначений регулювати ділові стосунки громадян в державно-правовій та суспільно-виробничій сферах, а відтак цей функціональний різновид мови задовольняє потреби писемного й усного спілкування в типових ситуаціях ділової взаємодії юридичних та фізичних осіб.

Основною функцією цього стилю є настановчо-інформативна, адже ділові тексти доводять до відома громадян найважливішу офіційну інформацію, яка має правову силу (накази, розпорядження та інша документація державного й місцевого рівнів).

Більшість дослідників у межах офіційно-ділового стилю виокремлюють три підстили: законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський.

Законодавчий підстиль складають документи, які виконують настановчо-регулювальну функцію в державному й суспільному житті, утверджують обов'язкові правові норми. Цей підстиль реалізується в таких жанрах: закон, указ, статут, постанова, кодекс.

Дипломатичний підстиль обслуговує дипломатичну службу, контакти Української держави з іншими державами, міжнародним співтовариством і всесвітніми організаціями. До дипломатичних документів належать: організаційно-регулювальні документи (конвенція, пакт, протокол про наміри); організаційно-впливові документи (нота, міжнародна заява); інформативно-описові документи (меморандум, комюніке).

Адміністративно-канцелярський підстиль забезпечує зв'язок усього управлінсько-виконавчого апарату держави між його внутрішніми підрозділами й кожним громадянином держави. З-поміж адміністративно-канцелярської документації виокремлюють: розпорядчу, організаційну, господарсько-договірну, обліково-фінансову, довідково-інформаційну, щодо особового складу [5, с. 258].

Сфера застосування стилю зумовлює його жанрову

розгалуженість. Зрозуміло, що текстова реалізація жанрів окреслених підстилів суттєво різниться. Проте спробуємо виокремити спільні мовні ознаки (за рівнями), притаманні текстам усіх стилістично-мовленнєвих різновидів офіційно-ділового стилю.

3. Мацюк та Н. Станкевич, досліджуючи природу офіційно-ділового стилю, наголошують на таких його основних екстралінгвістичних ознаках в плані змісту: офіційний характер (зміст інформаційних зв'язків між учасниками ділового спілкування регламентується чинними правовими нормами); адресність (незалежно від того, хто є безпосереднім відправником ділової інформації і кому безпосередньо вона адресована, офіційний автор та адресат документа завжди відомий, здебільшого ним є організація); повторюваність дій і ситуацій, що призводить до регулярності використання однакових мовних засобів; тематична обмеженість кола завдань, що розв'язує організація; документальність (кожний офіційний папір мусить мати характер документа) тощо [6, с. 49–50]. Окрім названих ознак, специфічною рисою офіційно-ділового стилю, що вирізняє його з-поміж інших книжних стилів, є висока стандартизація тексту, яка закріплена державним стандартом (ДЕСТ). Стандартизація форми ділових паперів зумовлена тим, що документи різного призначення стосуються типових, чітко визначених комунікативних ситуацій.

За рівнем стандартизації та способом викладу матеріалу ділові папери поділяють на дві групи:

1. Документи з високим рівнем стандартизації, які складаються за уніфікованими зразками в результаті однотипності повторюваних ситуацій. Процес укладання такого стандартного документа, як зазначає А. Коваль, зводиться до трьох операцій: 1) вибір (з-поміж досить обмеженої кількості стандартних, готових конструкцій) потрібної саме в даному конкретному випадку; 2) заповнення формуляра; 3) побудова за готовими зразками тих

словосполучень і речень, які не передбачені формулярами бланків. За словами науковця, перевага стандартизованих мовних зворотів полягає в тому, що вони вимагають мінімального напруження при сприйманні й пришвидшують процес укладання документа, дозволяючи не витратити зусиль на пошуки відповідних форм вислову [3, с. 52–53]. Прикладами документів з високим рівнем стандартизації можуть бути диплом, паспорт, посвідчення, свідоцтво.

2. Документи з низьким рівнем стандартизації передбачають такий спосіб викладу, коли будова тексту й добір мовних засобів залежить кожного разу від обставин ділового спілкування. Довільний характер викладу дає змогу укладачеві документа розташувати відомості або за хронологічним, або за причиново-наслідковим принципом, зважаючи на комунікативну настанову. Саме документи з низьким рівнем стандартизації уможливають або прямий виклад (на початку документа викладаються обставини, що спричинили його появу, а в кінці викладається мета ділового папера), або зворотний виклад (на початку документа викладається його мета, а потім додаються пояснення й факти). Відтак ці документи не обмежують укладача в доборі конкретних мовних засобів, а лише вимагають чіткого, точного й логічного передавання інформації. До документів з низьким рівнем стандартизації належать, наприклад, такі: автобіографія, звіт, розписка, доручення, протокол.

Окреслені ознаки офіційно-ділового стилю визначають його мовленнєву системність і впливають на мовне оформлення ділових текстів. Розглянемо особливості мовної організації офіційно-ділових текстів на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях.

Функціонування лексики в офіційно-ділових текстах підпорядковується такій екстралінгвістичній особливості означеного стилю: він розрахований на раціональне, а не емоційне сприйняття. Офіційно-ділові тексти вимагають точності

формулювань і не припускають двозначності тлумачення змісту.

Як справедливо вказують А. Загнітко й І. Данилюк, великий обсяг потоку документів між установами й організаціями, швидкість їх опрацювання унеможливує вкраплення у стиль офіційно-ділового спілкування індивідуально-авторських елементів [2, с. 27]. Тому цей функціональний різновид мови позбавлений образності та емоційності, що висуває суворі вимоги до вживання слів у ділових паперах. Зважаючи на це, виправданим є використання нейтральної лексики в прямому значенні. Зауважимо, що в ділових текстах законодавчого, дипломатичного й адміністративно-канцелярського підстилів найбільш частотною є суспільно-політична, науково-термінологічна й професійно-виробнича лексика.

На тлі нейтральної лексики особливо помітною виступає канцелярська термінологія, яку беззаперечно вважають стилістами офіційно-ділового стилю. Це слова, які мають найбільший відтінок книжності, як-от: *акт, вищезазначений, вищезгаданий, нижчепідписаний, вилучити, відрядження, декларація, дієздатний, засвідчити, заявник, кодекс, наказ, перепустка, пред'явлений, прибуття, позов, постанова, протокол, реєстрація, резолюція, розпорядження, судочинство.*

Специфічною особливістю цього стилю є повторюваність дій і ситуацій, що виправдовує вживання в ділових текстах одноманітних мовних зворотів (мовних штампів): *беручи до уваги вищесказане, внести пропозицію, порядок денний, порушити питання, подати пропозицію, скласти повноваження.*

У текстах ділових паперів широко вживаються терміни й інтернаціоналізми. Зауважимо, що іншомовні слова слід використовувати, якщо немає відповідника в українській мові. Не припустимо вживати в одному тексті власне українське слово та його іншомовний еквівалент. Окремо наголосимо на недоцільності уведення в офіційні тексти професіоналізмів як розмовних заміників термінів (*вишка – вища математика, мехмаши –*

механіко-машинобудівний факультет, клава – клавіатура, кардан – карданний пристрій тощо). Сфера вживання професіоналізмів обмежується усним неофіційним мовленням представників певної професії.

Інші групи лексики (синоніми, антоніми, омоніми, пароніми) потребують до себе значної уваги щодо необхідності та частотності введення в офіційні тексти. Обмежене використання синонімів в офіційно-діловому стилі зумовлене тим, що ці слова майже завжди вносять у мовлення нові відтінки значення й тому не сприяють створенню однозначності. Антоніми ж, навпаки, використовуються доволі часто, оскільки дозволяють чітко розрізнити описувані поняття, наприклад: *прийом на роботу – звільнення з роботи, стягнення – заохочення, укласти контракт – розривати контракт*. Для ділових паперів небажаним є вживання міжмовних омонімів (укр. *неділя* – рос. *неделя*), коли укладач документа не розрізняє значення цих слів у споріднених мовах. Співзвучність паронімів також може призвести до сплутування їх значення (*адрес – адреса, континент – контингент, покажчик – показник*), тому необхідно вживати ці лексеми лише в значеннях, зафіксованих у словнику. Зважаючи на сказане, лексичний рівень офіційно-ділових текстів представлений словами, які дозволяють точно, однозначно й стандартизовано передати зміст інформації.

На морфологічному рівні ділові папери також мають особливості, які вирізняють тексти цього стилю з-поміж інших функціональних різновидів мови. Насамперед це стосується вживання іменників, прикметників, дієслів та прийменників. Передовсім зазначимо, що віддієслівні іменники застосовуються частіше, ніж дієслова: *виконання, розв'язання, утворення, застосування, збереження, одержання* тощо. У документах (трудова книжка, особова справа, наказ, розпорядження та ін.) офіційними назвами осіб за професією, посадою, званням тощо є іменники чоловічого роду: *професор, доцент, кандидат наук*,

директор, інженер, молодший науковий співробітник, академік, член-кореспондент.

Розглядаючи уживання прикметникових форм у документах, зазначимо, що тут кількісно переважають відносні прикметники (наприклад: *констатувальна й розпорядча частини наказу*). Якісні прикметники є менш частотними. При утворенні ступенів порівняння якісних прикметників у ділових текстах перевага віддається складеній (аналітичній) формі, яка, порівняно з синтетичною формою, має відтінок книжності: *ефективний – більш ефективний – найбільш ефективний*.

Найпоширенішою дієслівною формою в текстах офіційно-ділового стилю, як зазначають Н. Ботвина, З. Мацюк, Н. Станкевич [1; 6], є дієслово теперішнього часу зі значенням позачасовості (теперішній постійний), що виражається формами 3-ої особи однини та множини: *дирекція звертається, до участі в конкурсі допускають осіб...* та ін. Якщо укладачеві документа необхідно підкреслити обов'язковість виконання дії, то користуються таким видом транспозиції часових форм, як уживання теперішнього часу в значенні майбутнього: *засідання комітету розпочинається о 15 годині*.

В офіційно-діловому стилі, на думку Л. Мацько та Л. Кравець [4, с. 114], з-поміж форм майбутнього часу недоконаного виду перевагу слід віддавати аналітичній формі, яка утворюється поєднанням допоміжного дієслова *бути* в різних особових формах та інфінітива основного дієслова: *будуть розглядати, будуть вирішувати*. Хоч допустимою є й синтетична форма *розглядатимуть, вирішуватимуть*.

Інфінітив зазвичай використовується в ухвальній частині низки документів, зокрема протоколу, наказу, розпорядження для вираження наказовості, наприклад: *затвердити на посаді, взяти інформацію до відома, встановити доплату в розмірі..., допустити до участі в конкурсі, позбавити пільг*. Як бачимо, доконаний вид інфінітива надає висловленню категоричного характеру, він підсилює

наказ. Менш категоричними є безособові форми, які функціонують в інструкціях, статутах, приписах (*не дозволяється, заборонено*). Крім того, безособові дієслівні форми на *-но, -то* вживають у значенні «хтось щось зробив», як-от: *Лист відправлено* (хтось відправив) [6, с. 203–210]. Ці форми мають характер констатації фактів, за якої наголошується на самій дії, а не на особі її виконавця. Задля того, щоб не виявляти гостроти стосунків з партнером, бажано в ділових листах замість активної форми дієслова вживати пасивну, як-от: *Вами ще не оплачено відвантажений товар* (пор. з *Ви ще не оплатили відвантажений товар*, яке звучить більш категорично).

В офіційно-ділових текстах доволі частотними є складні прийменники, які надають змісту стандартизованого, канцелярського характеру, наприклад: *у зв'язку з, відповідно до, згідно з, з огляду на, з метою, незважаючи на*. Означені прийменники в офіційно-ділових текстах входять до складу стилістично маркованих прийменниково-іменникових конструкцій: *відповідно до наказу, незважаючи на труднощі*.

Синтаксичне оформлення офіційно-ділових текстів підпорядковане головній вимозі – максимально точно, логічно й чітко викласти інформацію. Специфічною рисою офіційних текстів є прями́й порядок слів, який передає загальний зміст речення без спеціального наголошення окремих його елементів. Прями́й порядок слів полягає в тому, що підмет стоїть перед присудком; узгоджене означення знаходиться перед означуванним словом, неузгоджене – одразу ж після нього (*Пайовий внесок оплачується на підставі...*); вставні слова ставляться на початку речення: вони вказують на висловлене раніше, служать для пояснення окремих слів і словосполучень (*Як зазначалося раніше, треба виходити з інтересів акціонерів*). Використання непрямого порядку слів у ділових текстах, як слушно зауважує Н. Ботвина, виправдане, коли треба наголосити на певному слові. Наприклад, у повідомленні *«Завтра відбудеться засідання ревізійної комісії»* наголошується на часі проведення заходу [1, с. 157–158].

Для ділових текстів характерним є таке синтаксичне явище, як розщеплені присудки – заміна однослівного присудка двослівним, напр.: *подякувати – висловити подяку, перевірити – провести перевірку, сумніватися – виявити сумнів, пояснювати – дати пояснення*.

Укладаючи документ, необхідно враховувати, яких відмінкових форм вимагають схожі слова. Наведемо приклади складних випадків керування: *властивий (кому?) – характерний (для кого?), дорівнювати (чому?) – рівнятися (на що?); завідувач (чого?) – завідуючий (чим?); навчатися (чого?) – вивчати (що?); опановувати (що?) – оволодівати (чим?); оснований (на чому?) – заснований (ким?)*.

Отже, правильний, комунікативно виправданий добір слів та найдоцільніших граматичних форм у документах дає змогу передати офіційну інформацію стандартизовано, логічно, точно, згідно з нормами створення текстів цього функціонального різновиду мови, що сприятиме оптимізації спілкування на офіційному рівні та забезпеченню комунікативної досконалості ділового мовлення.

Література

1. Ботвина Н. В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : [навчальний посібник] / Н. В. Ботвина. – К. : АртЕк, 1998. – 192 с.
2. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення : професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 480 с.
3. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1977. – 296 с.
4. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навчальний посібник] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
5. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування : [навчальний посібник] / З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2018 р.

УДК 811.161.2'373

I. I. Сметана

МОВНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РОСЛИННОГО СВІТУ В ПОЕЗІЇ В. СВДІЗІНСЬКОГО

Сметана I. I. Мовні засоби репрезентації рослинного світу в поезії В. Свідзінського.

У статті проаналізовано мовні засоби вираження рослинного світу на лексико-синтаксичному рівні. З'ясовано, що для змалювання цих словесних образів митець використовує прості речення, для розширення та узагальнення думки – складні конструкції, для відтворення живого усного мовлення – діалог та пряму мову. Досліджено, що в поетичному доробку автора рослини, представлені різноманітними видами та назвами, виразно відтворюють простір, у якому перебуває ліричний герой, виступають як дійовими особами, так і виконують статичну функцію.

Ключові слова: індивідуальний стиль, просте, складне речення, діалог, пряма мова, повтор, звертання.

Сметана И. И. Языковые средства репрезентации растительного мира в поэзии В. Свидзинского.

В статье анализируются языковые средства выражения растительного мира на лексико-синтаксическом уровне. Акцентируется внимание на том, что для изображения этих словесных образов художник использует простые предложения, для расширения и обобщения мысли – сложные конструкции, для воспроизведения живого устной речи – диалог и прямую речь. Доказывается, что в поэтическом творчестве автора растения, представленные различными видами и названиями, выразительно отображают пространство, в котором находится лирический герой, выступают как действующими лицами, так и выполняют статическую функцию.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, простое, сложное предложение, диалог, прямая речь, повтор, обращение.

Smetana I. I. Linguistic means of representing the flora in V. Svidzinsky's poetry.

The article analyzes language means of expressing the flora at lexical-syntactical level. It has been discovered that nature always attracted the attention of the artist, it inspired and encouraged him. It has been a permanent companion to the writer's creativity. Whatever the poet portrayed, he always referred to the world around

him, which correlated with his life, the natural surroundings.

The research shows that phytonyms in V. Svidzinsky's poetic works, represented by various kinds and names, provide a bright insight into the space wherein the lyrical hero is located. Plants that are present in almost every writer's poem are incorporated into a variety of syntactic constructions. They both act as active participants and perform a static function. To convey the beauty, refinement, uniqueness of nature, his attitude to flora, to identify the features of appearance, the behavior of characters V. Svidzinsky employs different structures of a sentence. The author uses simple sentences to achieve a laconic depiction of a specified space, he uses complex constructions to expand and generalize a thought, and he employs dialogue and direct speech to reproduce live oral speech. V. Svidzinsky often complicates the above-mentioned constructions. To add some expressive tones to a narration the author uses separated attributives, to clarify and to detail the place and mode of action – separated adverbial modifiers of corresponding semantics; to specify the meaning of the aforementioned lexical units – the limiting parts of a sentence; to create a certain rhythmic-melodious and intonation contour of the text – repetitions; to emotionally emphasize a word or a word combination in the sentence – vocative; to give tension, liveliness, brightness, but sometimes also consistency or gradation to a speech – homogeneous parts of the sentence. Our observations proved that the latter are presented in V. Svidzinsky's poetry most vividly of all, and it is them that add richness, colorfulness, sophistication and perfection to the speech and emphasize the individual style of the author.

Key words: individual style, simple, complex sentence, dialogue, direct speech, repetition, vocative.

У сучасному мовознавстві активно досліджуються мовні засоби репрезентації художнього простору. Так, до вираження просторових відношень на мовному рівні звертаються О. Бачишина [1], А. Демченко [2], І. Кононенко [3], Т. Скорбач [8] та ін.

Об'єкти природи сприймаються людиною в просторі як універсальному середовищі, де існують усі явища, предмети й відбуваються події. Мова є закодованою системою просторових відношень об'єктів природи [7, с. 90]. Варто також підкреслити два психологічні типи відношення до простору, які виокремлює В. Топоров: перший характеризується байдужістю до простору, незацікавленістю в ньому, другий пов'язаний із особливим інтересом до нього, здатністю розуміти його смисли

(«прислухатися» до простору) або «вживлювати» їх у нього [11, с. 480]. Представником саме другого типу слід, на нашу думку, вважати поета Володимира Свідзінського, у художній системі якого важливим компонентом простору, що виконує різноманітні функції, виступає природа.

Мета статті – дослідження мовних засобів вираження рослинного світу в поетичному доробку автора на семантико-синтаксичному рівні. У зв'язку з цим поставлено такі завдання: 1) здійснити аналіз вербалізації земного простору; 2) з'ясувати, якими лексико-синтаксичними засобами розкривається та увиразнюється зазначений простір у поетичних творах письменника.

Земний простір у творчості поета містить усі реалії, що його характеризують. Ми зосереджуємо свою увагу на флоронімах, які є активно вживаними в поезіях В. Свідзінського.

Природа завжди привертала увагу митця, надихала й окриляла його. Що поет не зображував би, він увесь час звертався до навколишнього світу, який співвідносився з його життєвим шляхом, природним оточенням. Узагалі в поетичному доробку письменника чи не в кожному вірші функціонують назви дерев, кущів, трав, квітів, які автор уводить у різноманітні синтаксичні конструкції. Флороніми стають важливим чинником творення естетичної картини світу митця. Зокрема, дерева представлені назвами: *яблуня, осокір, клен, кипарис, дуб, ясен, липа, явір, сосна, береза, верба, тополя, черешня, пальма, рябина, вишня, вільха*; кущові рослини – *калина, байбарис, шипшина, бузок, бузина, ясмин (жасмин), ліщина*; трав'янисті: *льон, м'ята, сон-трава, осока, отава-трава, полинь, осот, татарське зілля, купина, очерет, будяки, купава, тай-зілля, буркун* тощо. Крім того, використовуються найменування квітів: *мак, лілія, повійка, фіалка, петрів батіг, тюльпан, ряс, кульбаба*. Досить широко вживає автор й узагальнені назви рослин: *дерево, зілля, трава, травка, кущ, сад, ліс* тощо.

Змалювання рослин є тлом подій як у реальному (*Ліворуч липи сіяли цвітом...*), так і в ірреальному зображуваних світах (*Усі дерева сколихнулися. / – Де ти так довго, довго був?..*). Вибір такого тла не випадковий, адже доводить, що автор – і ліричний герой – не мислить себе в іншому середовищі. Рослини рідко виконують активну дію, переважно вони є статичними, але створюють особливий колорит [10, с. 13]

Опис природи дає змогу В. Свідзінському змалювати щире почуття кохання й відобразити з'єднання двох сердець, які бажають побути на самоті. Для відтворення навколишнього простору автор використовує різні за структурою речення. Починається поезія простим окличним реченням, ускладненим уточнювальним обставинним компонентом локальної семантики, який допомагає інтонаційно виділити, конкретизувати зміст попереднього члена речення, звужуючи його значення: *Ходім туди, у ліс, на гору!* (6, с. 32). Уведенням у текст безособового речення автор привертає увагу реципієнта до стану природи: *Так свіжо там в південний час* (6, с. 32). Надалі використовується просте речення, ускладнене однорідними підметами та присудками, перші з яких уточнюють зміст речення, а другі надають оповіді яскравої емоційності: *Нас стрінуть берести і граби / І холодком обіймуть нас* (6, с. 32). Наведені речення «просякнуті ліризмом, що досягається сукупністю мовних засобів» [5, с. 82].

Інколи ліричний суб'єкт навіть висловлює бажання бути якоюсь рослиною, наприклад у вірші «Я хотів би бути кленом молодим». Саме це дерево, на думку автора, допомагає знайти душевну рівновагу, несе заспокоєння, упевненість у собі. Щоб детально змалювати флоронім, який подобається ліричному героєві, поет використовує складні та прості речення. Починається вірш складнопідрядним реченням із підрядною означальною частиною: *Я хотів би бути кленом молодим, / Юним кленом, що я бачив нині / Там, край скелі, на долині. / Я хотів би бути кленом*

молодим (6, с. 125). Для конкретизації місцезнаходження дерева письменник ускладнює предикативну частину уточнювальними обставинами локальної семантики *край скелі, на долині*. Далі автор уживає просте речення, яке повторює наприкінці чотиривірша. Таке обрамлення поезії підкреслює бажання ліричного героя. Змальовуючи довкілля, митець у другій строфі використовує для увиразнення думки просте речення, а для детального відтворення оточення – безсполучникову складну конструкцію: *Милий світ його незмінно з ним. / Світ його – то береги зелені, / Світ його – дерева нечисленні / Над потоком голінким* (6, с. 125). У наступному чотиривірші поет за допомогою складного речення з різними видами зв'язку яскраво, динамічно й експресивно передає почуття та емоції, якими наділено флоронім: *Тільки те, що близько, знає він: / Зір його не тоне в небосхилі, / Він не тужить по далекій милій – / Тільки те, що близько, любить він* (6, с. 125).

На фоні природи, тобто через просторову організацію, письменник неодноразово зображує певні події. Так, змальовуючи поховання своєї коханої, автор відтворює й метафоричні дії фітонімів, які нібито проводжають її в останню путь: *Праворуч текло вечірнє сонце, / До краю дороги укріп тиснувся, / Ліворуч липи сяяли цвітом* (6, с. 234). Щоб виділити думку, емоційно передати послідовність дій, репрезентувати спокій і водночас страх природи, митець використовує безсполучникове складне речення. В. Свідзінський зображує на тлі природи переживання, тугу, сум ліричного героя, який не дочекався своєї коханої: *Один без тебе, / Я липовий цвіт ірвав* (6, с. 300). Автор використовує прийом психологічного паралелізму для увиразнення змальовуваного стану: *І липовий цвіт коло мене, / Що ми мали зривати вдох. / І липовий цвіт од спеки / Помарнів і посох* (6, с. 300). Для акцентування метафоричних дій об'єкта-флороніма ампліфікуються присудки відповідної семантики.

Змалювання флоронімів дає змогу авторові відобразити мотив життєствердності: *Дивлюсь – усі гроби травною густо*

вкриті, / В траві розбризкалає кульбаба золота, / Гілки вишень, в пахучо-теплім цвіті, / Схиляються до кожного хреста. / І скрізь життя, і все радіє, живши, / І все жадне буюти і цвісти... (6, с. 21). За допомогою безсполучникового складного речення та складносурядної конструкції з полісиндетоном сполучника *і* автор передає дії, що відбуваються в природі. Інверсія узгоджених та неузгоджених означень виконує емоційно-експресивну функцію.

Простір рослинного світу в творчості письменника поєднано із часом, що надає пейзажним замальовкам додаткового звучання та збагачує художній хронотоп поезії: *Тече берізка / Тремтячим блиском, / За буйним вітром / Простягнувши гілля; / Могучі клени / Свій шум зелений / Бурхливо клонять / На свіже зілля. / А буйне збіжжя / Аж до обніжжя / Горбів далеких / Кипить розливне, / І все, здається, / Біжить, сміється / У слід блакитний, / За днем поривним* (6, с. 51). Щоб виразно, динамічно та образно відтворити стрімкість життя, додати різноманітних інтонаційних відтінків, автор використовує складні конструкції. Перша предикативна частина ускладнена відокремленою обставиною способу, яка надає додаткової характеристики дії. До другого речення введено вставне слово, що виражає суб'єктивну модальність у сприйнятті зображуваного. Однорідні присудки (*біжить, сміється*) передають буянню природи.

Вдячність землі за її красу, плоди прочитується у віршах, присвячених українським традиційним святкам. Так, наприклад, у поезії «Зелені свята» В. Свідзінський, змальовуючи захоплення ліричного героя чарівною природою в період Зелених свят, уживає прості речення з однорідними обставинними компонентами локальної семантики та однорідні присудки для увиразнення опису: *Під синім небом, ласкавим світом / Земля красує розмаїтим цвітом. / Земля красує і нам дарує / Зелені свята!* (6, с. 9). У вокативному реченні тричі, що є символічним за народною традицією, названо об'єкт звертання *гай*, щоб акцентувати увагу читача на цьому флоронімі: *О гаю мій, гаю,*

великий розмаю! (6, с. 9). Простим реченням, ускладненим однорідними присудками, динамічно передано дії ліричного героя: *До тебе піду, тебе звітаю* (6, с. 9). Для емоційного опису гаю автор використовує ампліфікацію іменних складених присудків, які деталізують словесний образ: *То ж ти могутий, свіжий, дрімучий / В зелені свята!* (6, с. 9). У наступному чотиривірші у звертаннях функціонують лексеми, що є назвами різних фітонімів: *Кипуче поле, сріблястий колос, / Буйна пшенице, шовковий голос!* (6, с. 9). Рамкова конструкція поезії надає оповіді експресії, увиразнює емоції суб'єкта: *Зелені свята, весняні свята, / Липовим гіллям уквітчана хата, / Липовим гіллям, татарським зіллям, / Чим весна багата* (6, с. 9).

Наступний вірш В. Свідзінський присвячує ще одному коханому святу українців – Спасу. Поезія починається звертанням ліричного героя до яблуньки та прославлянням її врожаю: *Ой красно ти, яблунько, / Зацвітала. / Ой рясно ти, зелена, / Плодів приношала* (6, с. 12). Письменник уживає монолог персоналізованого образу яблуні: – *Ой дівчата, дівчата, / Уквітчані коси, / Нас вітри колихали, / Зволожали нас роси, / І нас сонце любило, / Наші личенька рум'янило, / Нас наглядало / Золотим оком / Ще й наливало / Солодким соком... / Тепер нашим вітам тяженько, / То ви нас здійміте легенько, / До церкви однесіте, / До святого дому, / Учиніте славу літу золотому* (6, с. 12). Завершується вірш традиційним для Спаса прославлянням природи: *То на Спаса рано-пораненько / Гомоніли дзвони дрібненько: / – Ой слава, слава / Весняному раю, / А ще більша слава / Та щедрому врожаю! / Ой слава, слава / Жемчужному цвіту, / А ще більша слава / Та дорідному літу* (6, с. 14). Автор створює подвійну градацію із повтором лексеми в предикаті *слава*.

Рядки поетичних творів В. Свідзінського, що містять фітоніми, передають також насторогу і сум, як-от: *Щось темне віє невидимо; / Покірно поникає сад... / Чого над мурами старими / Запломенився виноград? / Черешня в пурпурі черленім, / І на кущах*

пожар ясний, / І золото спокійних кленів / Сіяє світлістю весни (6, с. 71). У другому прикладі митець, уживаючи риторичне питання, підкреслює протест ліричного героя.

Для емоційного відтворення всіх відчуттів суб'єкта, який щиро захоплюється природою, письменник застосовує різні типи речень. Автор використовує просте речення з однорідними присудками для увиразнення дієвості, емоційності й додатками, що дають змогу об'єктивніше й виразніше відтворити образ: *Віють, шумлять верховини / М'яко-темрявих лип / І ясенів прозрірно-розмаяних...* (6, с. 97), а означення до об'єктів надають додаткових відтінків. Розгортаючи думку, митець уживає безсполучникові складні речення: *Внизу, під віттям ліщини, / Ще омрак тайться, ще холод <...> Темний сад до ріки, / За рікою схопились вогнем / Потужні куці будяків / І так солодко пахнуть / Медом і ранком <...> Серце так стрепехається: / Там, на обрії, стали ліси, / Обкинені тонко туманом* (6, с. 97). Поет ускладнює перше й останнє речення уточнювальними обставинними компонентами локальної семантики для підкреслення місця дії.

Захоплення природою простежується й у поезії В. Свідзінського «Був я в південній землі...». Зображуючи явища природи Півдня, які так само зачаровували своєю красою ліричного героя, письменник підкреслює те, що свій край миліший і ближчий за всі інші: *Був я в південній землі, де шумлять евкаліпти сріблясті, / Плюскіт морської води тіло моє обіймав, / Морок північних лісів навівав мені смуток солодкий, / Бачив я в синій далі обриси гір снігових, / Та над отчину мою не знайшов я милішого краю: / Небо України одно – радість нетлінна очам* (6, с. 102). За допомогою складного речення з різними видами зв'язку автор яскраво й динамічно робить пейзажні замальовки, емоційно передає почуття суб'єкта.

Письменник активно вживає фітоніми в поезіях-спогадах про кохання, про дорогу серцю людину. Так, наприклад, у вірші «Темну осінню фіалку...» митець, використовуючи прості

речення, виразно через образ квітки, яка буде нагадувати про щасливі моменти, змальовує тугу та сум ліричного героя за минулим: *Темну осінню фіалку ти дала мені на прощання. / В книзі засохла вона, тільки пахоці легкі zostались* [6, с. 127]. Для надання експресивного звучання, додаткових відтінків флористичному об'єкту автор уживає два препозитивні означення.

В. Свідзінський неодноразово в поезіях використовує форму діалогу, дійовими особами яких є флороніми, так, наприклад, у поезії «Тільки в вечірньому мороці...» зображено діалог між рослиною та людиною: *Отоді ж бо то дівчинка з хати: / – Грибку, це ти? / – Ой, я! / – А де ж твої очі ястряні? / – Мої очі посліпли в тумані. / – Чого в тебе ніжка похила? / – Мрич мою ніжку під 'їла...*(6, с. 183).

Мовні партії дерев є і в інших віршах: *В паморозній тиши вечора / Усі дерева сколихнулися. / – Де ти так довго, довго був? / Либонь, усі світи обійшов, / Обтрусив золоту яблуню, / Пив воду з лиця місяця, / Здобув уламок веселки? – / Я став, відказую тихо: / – Золотих яблук не рвав, / З криниці неба не пив води, / До веселки ані дойнявся. – Усі дерева посмутилися* (6, с. 180). «Наділення дерев здатністю розмовляти сягає фольклорної традиції, у якій шелест листя асоціювався із розмовою людей. Поет таким чином акцентує увагу читача на самотньому стані ліричного героя, який може поспілкуватися лише з природою» [9, с. 69].

Отже, у творчості В. Свідзінського фітоніми, представлені різноманітними назвами, виразно відтворюють простір, у якому перебуває ліричний герой. Найвні майже в кожному вірші назви рослин виступають як дійовими особами, так і виконують статичну функцію. Письменник, щоб передати красу, вишуканість, неповторність природи або увиразнити риси зовнішності, поведінки героїв, використовує різні за структурою речення. Зокрема, аби жваво, лаконічно змалювати довкілля, митець уживає прості конструкції, якщо хоче розширити, узагальнити думку – складні, а якщо відтворює живе усне мовлення – діалог та пряму

мову. Крім того, В. Свідзінський досить часто ускладнює згадані конструкції. Щоб надати оповіді експресивних відтінків, автор використовує відокремлені означення, аби уточнити, деталізувати місце та спосіб дії – відокремлені обставини відповідної семантики; конкретизувати зміст попередньої лексеми – уточнювальний член речення; створити певний ритмомелодійний та інтонаційний контур тексту – повтори; емоційно виділити в реченні слово чи сполучення слів – звертання; надати мовленню емоційності, напруги, градації – однорідні члени речення. Убачаємо перспективними подальші мовознавчі дослідження індивідуального стилю В. Свідзінського задля розкриття й аналізу особливостей його поетичного мовомислення.

Література

1. Бачишина О. Б. Мовні засоби вираження просторових відношень в українській мові / О. Б. Бачишина // Наукові записки [Національного ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2012. – Вип. 24. – С. 7–9.
2. Демченко А. В. Художній простір у мовній картині світу Василя Стуса / А. В. Демченко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2008. – Вип. 8. – С. 221–223.
3. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу : зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
4. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета : [наукова монографія] / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків : ХДПУ, 2001. – 160 с.
5. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці. / О. Муромцева. – Харків, 2008. – 229 с.
6. Свідзінський В. Є. Твори : у -х т. / вид. підготувала Е. Соловей / В. Є. Свідзінський. – К. : Критика, 2004. – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с.
7. Серебрянська І. М. Етнокультурний концепт «природа» як складова просторового коду / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – 2009. – №1. – Т.1. – С. 90–94.
8. Скорбач Т. В. Мовні особливості вираження художнього простору в поезії В. Поліщука – Мовознавча та літературознавча проблеми / Т. В. Скорбач // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. – Вип. 5. – Харків. – 1998. – С. 147–151.
9. Сметана І. І. Семантико-синтаксичні функції питальних речень у поетичному мовленні В. Свідзінського / І. І. Сметана // Science and Education a

New Dimension. Philology. – Budapest, 2017. – V(34), Вип. 124. – С. 69–71.

10. Тимченко А. О. Мотивна структура поезії Володимира Свідзінського : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. О. Тимченко. – Харків, 2010. – 20 с.

11. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Из работ московского семиотического круга. – М. : Языки рус. к-ры, 1997. – С. 455–515.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

УДК 821.161.2-1.09

Л. Б. Стрюк, К. С. Ткачук

ГРОМАДЯНСЬКА ЛІРИКА ІВАНА ФРАНКА, ЇЇ ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стрюк Л. Б., Ткачук К. С. Громадянська лірика Івана Франка, її художні особливості.

У статті досліджено художні особливості всіх циклів, що входять до збірки І. Франка «З вершин і низин». Визначено, що провідними художніми засобами для громадянської лірики поета є зіставлення, паралелізм, інакомовність, персоніфікація, насиченість риторичними конструкціями, антитезами, розгорнутими метафорами, порівняльними зворотами, поетичними звертаннями та ін. Громадянській ліриці поета властива пристрасність, внутрішня енергія поривання до боротьби зі злом, соціальною неволею, горем та упослідженням народу. Ліричне «я» постає борцем за волю і щасливе майбутнє для України і демократичних верств.

Ключові слова: інакомовність, персоніфікація, алегорія, метафора, стилістичні фігури, громадянська лірика.

Стрюк Л. Б., Ткачук К. С. Гражданская лирика Ивана Франко, ее художественные особенности.

В статье исследуются художественные особенности всех циклов, входящих в сборник И. Франко «С вершин и низин». Акцентируется внимание на том, что доминирующими художественными средствами для гражданской лирики поэта являются сопоставления, параллелизмы, иносказательность, персонификация, насыщенность риторическими конструкциями, сравнениями, поэтическими обращениями и т. д. Гражданской лирике поэта свойственна эмоциональная насыщенность, страстность, внутренняя энергия стремления к борьбе со злом, социальной неволей, горем и унижением народа. Лирическое «я» – это борец за волю и счастливое будущее для Украины и демократических слоев населения.

Ключевые слова: иносказательность, персонификация, аллегория, метафора, стилистические фигуры, гражданская лирика.

Stryuk L. B., Tkachuk K. S. The civil lyrics of I. Franko, its artistic features.

The article examines the artistic features of all cycles included in the collection of I. Franko "From the tops and lowlands". It is determined that the dominant artistic means for civic lyrics of the poet are juxtaposition, parallelisms, allegorical meaning, personification, saturation with rhetorical constructions, comparisons, poetic appeals, epithets, hyperboles, repetitions, sound patterns, antonyms, synonyms, folklore elements, key words (struggle, bondage, grief, tears, blood, battle, chains, poverty, torment, crying, hard work, sadness, freedom, truth), and etc. The poet's civic lyrics are characterized by emotional saturation, passion, inner energy of striving to fight evil, social bondage, grief and humiliation of the people. The lyric "I" is a fighter for the liberty and a happy future for Ukraine and the democratic segments of the population. The civil lyrics of the poet present a number of relationships: man and society, man and nature, ideal and reality. The lyric "I" opposes the negative moral and social phenomena of the era, accuses the state system of anti-humanity, anti-nationality. The poet emphasizes on such phenomena of reality as oppression, hopelessness, poverty, grief, hunger, meanness, cynicism, disregard, back-breaking toil, etc. He urges to overcome the dominance of evil, lie, despotism and injustice in society. The bearer of positive is represented by a man of labor against the background of a generous nature in his works. Most of the civil lyrics works are imbued with tragic-dramatic pathos, which is caused by the irreconcilable conflict of the lyrical "I" with anti-human reality. Contrasts of the social life of the lower classes and pictures of humiliation of a person are inseparable from the motives of his greatness and spiritual strength, faith in a better future for the people. I. Franko's civil lyrics are characterized by ideological overtones, the leitmotif of the struggle against despotism of the upper classes, publicistic and romantic rhetoric, and a call for struggle for freedom and independence. The language of works is artistically rich and aphoristic. The poet believed in the power of the artistic word. The dominant images are images of fire, clouds, thunderstorm, rainstorm, wind, sun, stars, which grow into symbolic images in his works. The lyrics of the poet are intellectual in content, differ social optimism, belief in the victory of good over evil, light over darkness. I. Franko skillfully conveys the peculiarities of the author's worldview, and the lyrical "I" via creating associative fields.

Key words: allegorical meaning, personification, allegory, metaphor, stylistic figures, civil lyrics.

Оновлення, яке відбувається в суспільному житті, зумовлює нові підходи в дослідженні художніх творів. На сучасному етапі розвитку науки велику увагу науковці приділяють їх глибокому

текстуальному вивченню, оскільки «високохудожній твір сповнений глибоких, актуальних сенсів, <...> поетика високохудожнього твору дає змогу по-справжньому відкрити «секрети художності» [5, с. 5]. Упродовж багатьох десятиліть в аналіз художніх творів штучно привносилися такі політичні акценти, які об'єктивно не впливали зі змісту цих творів, не диктувалися життям і творчою діяльністю митця, приглушувався загальнолюдський зміст літератури, її художній потенціал. У наш час потребує переосмислення творчість письменників-класиків, зростає увага до художнього тексту, до нової його інтерпретації, звільненої від кон'юнктури. З огляду на це важливим є перепрочитання поетичних творів І. Франка, які відповідають потребам сучасності щодо духовного збагачення молоді, усвідомлення української самоідентифікації «у розумінні етнічної і / або політичної нації», морально підготувати її до ситуації екзистенційного вибору [8, с. 2]. Тому дослідження громадянської лірики І. Франка, її художніх особливостей є актуальним і своєчасним.

Герой Франкової лірики, як вважав С. Єфремов, виступає на захист активності, екзистенційної боротьби особистості. Однак це не простий бунт проти обставин у дусі соціальної боротьби, це діяльність як філософія буття особистості, як художньо-філософський маніфест – філософія активності та неспокою, *vita activa*, світоглядне кредо, яке С. Єфремов вкладає у триаду «життя – праця – боротьба» [4, с. 170].

О. Білецький у статті «Поезія Івана Франка», говорячи про вихід збірки «З вершин і низин», писав: «Це була найвизначніша після «Кобзаря» Шевченка подія в українській поезії XIX ст.» [1, с. 193]. Оскільки в цій збірці, за твердженням М. Дубини, прозвучали «мотиви викриття тогочасного ладу», вона «піднесла українську політичну лірику на новий, вищий щабель» [3, с. 48].

І. Франко, як зазначав М. Ткачук, «прагнув виводити лірику на широку дорогу художнього пізнання сучасної та історичної

дійсності, а особливо поглиблювати суб'єктну сферу моделювання внутрішнього «Я» як «іншого», «випромінювання-Я» (по-німецьки *Ausstrahlungen des Ichs*), що створює простір для випромінювання його кількох «Я» <...> Його поезія відбила душевні шукання героя-екзистенціала, який болісно, як і автор, переживав «сирітство духовне» [7, с. 35]. Франкова концепція людини, на думку О. Романенка, – діяльна, його ліричний герой здатний бути причиною змін у власному житті та й у житті усього суспільства. Його внутрішній неспокій, його передчуття оновлення трансформуються в перетворення суспільні, природні, психоемоційні [6, с. 100–101].

Т. Гундорова відзначала, що вперше видана 1887 р. і згодом доповнена й перевидана 1893 р. збірка «З вершин і низин» – свого роду підсумкова на творчому шляху поета. До першого видання включено незначну частину поезій, написаних протягом 1877–1887 років. Друге, значно розширене видання, організоване за поетичними циклами, жанрово й стилістично багатofункціональне, тематично різнопланове, можна вважати зразковим в українській літературі кінця ХІХ ст. [2, с. 287]. Поетичні твори цієї збірки, на її думку, зорієнтовані на актуальність і дохідливість, пройняті громадянськими асоціаціями, виростають із реального досвіду [2, с. 291].

Більшість дослідників вважає вірш «Гімн» своєрідним прологом до збірки «З вершин і низин» – першим у світовій літературі гімном революційній та волелюбній ідеї, яка здавна хвилювала людські душі, збуджувала прагнення до кращого життя. Це гімн духу, що «рве за поступ, щастя й волю» [9, с. 43]. Синонімічним повтором, уведеним у риторичну конструкцію поет констатує: «Він не вмер, він ще живе!» [9, с. 43]. Цей дух персоніфікується, він «о власній силі йде», *«міцніє, І спішить туди, де дніє: Словом сильним, мов трубою, Мільони зве з собою»* [9, с. 43]. Образ світлого майбутнього інакомовно постає у фразі *«туди, де дніє»*, а порівняльний зворот *«мов трубою»* передає

силу закличного голосу, що згуртовує, пробуджує прагнення до кращого майбутнього, «*добувати хоч синам, як не собі, Кращу долю в боротьбі*» [9, с. 44]. Поет повтором заперечної частки «ні» підкреслює незнищенність волелюбного прагнення в народів: «*Ні понівськії тортури, Ні тюремні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпiонське ремесло В грiб його ще не звело*» [9, с. 44]. Образ «злої руїни» [9, с. 44] – це символ ворожої народу влади, що породила в країні місця «*недоли й слiз*» [9, с. 43]. Образ борців за волю постає в символічному образі нестримної лавини, яку ніяка сила не здатна спинити, як не можна спинити світла «розвидняющогося» дня.

Підзаголовок «De profundis» об'єднує найбільшу частину циклів збірки, щоб показати життя, страждання, сльози, нещастя соціальних низів, скривджених, понівечених, кинутих напризволяще. У перекладі з латинської мови інакомовна фраза означає «*з глибин, з низин*» [9, с. 43]. Відкриває цю частину збірки цикл «Веснянки», більшість творів якого побудована на паралелізмі, що зіставляє життя людське, сповнене дисгармонії, і життя природи, сповнене гармонії і яскравих барв. Тому так пристрасно ліричне «я» чекає очисної грози в суспільстві, що «*людськість, мов красна весна, обновить*» [9, с. 47], тому, як казковий лицар, звертається він до землі «*всеплодющої*» [9, с. 48] матері наповнити його силою, «*щоб в бою сильніше стояти*» [9, с. 48], щоб «*пута ламати*», «*в серце кривди влучать*» [9, с. 48].

Для громадянської лірики поета властива пристрасність, внутрішня енергія поривання до правди і справедливості, до боротьби зі злом, соціальною неволею. Поет закликає до суспільного оновлення, до пробудження «*свіжих надій*» [9, с. 50], щоб не наросли «*мозолі на руках і душі*» [9, с. 50]. Автор персоніфікує природу, образ сонця, що оглядає землю, її «*велике, непроглядне горе...*» [9, с. 52], тому, мов сльози жалю, «*на рісницях золотистих дві-три краплиночки зависли*» [9, с. 52]. Розквіт і радість у природі дисонує з життям людей, коли вони «з

роботи перемучені спішать, руки й ноги мов відрубані болять» [9, с. 53]. Природа постає «наче людському нещастю на докір» [9, с. 53]. Кожен вірш ніби нанизує біди знедоленого народу, якого переслідують «голод і холод, руїна і страти» [9, с. 53]. Ліричне «я» воліє стати часткою природи, «Щоб не чуть в серці пекучого болю, Людської муки не бачити скрізь!» [9, с. 54].

Медитаційного характеру набувають рядки, звернені до розуму, щоб той зміг «порвати пута віковії, Що скували думку людську! <...> Розхитай <...> ясні думи, Розрости бажання волі <...> Поєднай велику силу <...> Щастя, волі добувати!» [9, с. 55]. Розгорнута метафора сповнена громадянського пафосу, акцентує на необхідності боротьби народу з царством неволі і зла, де «тьма і неволя п'є народну кров» [9, с. 56]. Акцентно-виразного значення набувають і епітети «вбогі села», «бідний гине з голоду мужик» [9, с. 55], «сумна пісенька» [9, с. 56], «понура тюрма» [9, с. 56], «скорбне серце моє» [9, с. 56], «важка боротьба» [9, с. 56] та ін. Поетичні звертання сповнюють громадянську лірику експресією, прагненням передати внутрішній стан ліричного «я», багату гаму його переживань: «Встань, орачу!» [9, с. 47], «Гей брати!» [9, с. 48], «Земле, моя всеплодючая мати» [9, с. 48], «Розвивайся, лозо, борзо, Зелена діброво!» [9, с. 50], «рідне поле» [9, с. 50], «О небо, кришталеве море» [9, с. 52], «Весно, голубко» [9, с. 53], «розуме, бистроуме» [9, с. 55], «Веснянії пісні, Веснянії сні» [9, с. 55], «Ох, живі діброви, Ясний сонця світ» [9, с. 55], «Думи, діти мої» [9, с. 56], «Весно, вітре» [9, с. 57], «Люди, люди» [9, с. 57] та ін.

Завершує цикл «Веснянки» вірш, що має інакомовну назву «Vivere memento!», у якому відкрито звучить заклик до боротьби, звільнення від «горя домовини» [9, с. 57]. Образ дивного голосу, як голосу духа боротьби і волі, закликає: «Встань, прокинься, пробудись! Vivere memento!». Інакомовна фраза означає: «Пам'ятай, Що живеш!» [9, с. 57]. Цей голос автор називає «крик життя могутий» [9, с. 57]. Він висловив своє прагнення боротися

за щастя людей і *«серця свого кров'ю рад горе змити»* [9, с. 57]. Метафора-гіпербола передає самовідданість, саможертвоність ліричного «я». Вірш завершують рядки афористичного характеру, що виражають авторське кредо: *«Лиш боротись значить жити»* [9, с. 57]. Ці слова вказують на відкриту громадянську позицію автора служити народу.

У циклі «Осінні думи» образ вітру постає багатогранно. Це і природне явище, і душевний неспокій, і руйнівна сила, і вітер оновлення, змін, і вітер історії, вихор якого може поглинути *«слід буття»* [9, с. 58] ліричного «я». У вірші «Журавлі» поет подає широку панораму народного зубожіння через художню деталь: *«селища бідні», «непошиті хатки», «обдерті і пусті стодоли», «Люд темний, сумовитий, голій»* [9, с. 58]. Над усім цим журавлі пролітають *«з плачем сумним, мов плач по крації доли»* [9, с. 58]. Автор персоніфікує образ журавлів, передає їх співчуття людській недолі. Ліричне «я» звертається до них з проханням взяти його з собою, бо він знемагає у країні, що нагадує мгlistу і вогку яругу. Суспільні умови підтягли йому крила і він *«сохне в тузі»* [9, с. 59]. Цей інакомовний образ створює трагіко-драматичну тональність твору, яку підсилює звуконаслідуваний повтор, що нагадує кигикання журавлів *«Де ви? Де ви?»* [9, с. 59]. Автор прагне розповісти про горе рідного краю усьому світу, зазначивши, що *«сірі, безутішні мгли <...> стоять на нашій виднокрузі»* [9, с. 59], *«про бідність, сльози вічні, про труд безсонний в болю і натузї, про чорний хліб, <...> про спів жалібний»* [9, с. 59], *«щоб щире серце й там ридало»* [9, с. 59]. Автор передає власну концепцію дійсності: люди бідні нещасні чи то на *«півночі»*, чи то *«в далекім юзі»* [9, с. 59]. В одному з творів цього циклу поет подає метафоричний образ заздрості, що *«гострі щипці виставляє»*, якщо *«в серці людськїм зорі золотаві»* [9, с. 60]. Цей метафоричний образ малює момент відчуття людського щастя, на яке вже чатують хижі *«люті щуки»* [9, с. 60]. Прийом інакомовності збагачує художню виразність твору.

Цикл «Скорбні пісні» починає вірш, у назві якого автор зазначає: *«Не винен я тому, що сумно співаю»* [9, с. 61]. Слова його поезій народжуються *«в хвилях неволі, задуми тяжкої»*, *«самі уста їх шепчуть, безсонний робітник залятий склада їх – сум»* [9, с. 61]. Матір'ю *«скорботних дум»* він вважає свою й *«народну неволю»* [9, с. 61]. Слід зазначити, що автор не дистанціює себе від народу, а вважає невіддільною його складовою, тому горе народне сприймає як власне. Рій *«скорбних мислей»* [9, с. 61] він порівнює з чорною хмарою, що *«небо криє»* [9, с. 61]. Ліричне «я» дивиться *«поглядом німої злости <...> на небо й світ живий»*, сповнений людського горя, в очікуванні, *«що з земної утроби ось-ось прорвесь огонь страшний І вміть спалить всю землю тую З всіма неправдами її»* [9, с. 61]. Ці рядки І. Франка нагадують крилаті Шевченкові рядки *«сонце зійде і осквернену землю спалить»*. Як і в Т. Шевченка, у І. Франка відкрито звучить віра в те, що *«наче золото в горнилі, Сей світ очиститься зовсім <...> Засяє правда й воля в нім»* [9, с. 62]. Він вважає, що його діяльність і творчість сприятимуть споконвічній боротьбі за щасливе майбутнє народу: *«До храму людських змагань, праць і трудів Чень і моя доложиться цеглина»* [9, с. 62]. Поет вірить, що *«день світла, щастя й волі засвітає»* [9, с. 62]. Він висловлює сподівання, що його *«хтось добрим словом <...> згадає»* [9, с. 62]. Ці рядки перегукуються з рядками «Заповіту» Т. Шевченка: *«І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом»*.

Автор потерпає від безсилля змінити антигуманну соціальну систему на досконалу, де панували б воля і правда: *«А ще тяжче гаряче бажати Волі, правди, братньої любови, Шарпатись у путах, гризти крати, А на волю встати не могли»* [9, с. 63]. Тяжко переживав І. Франко ув'язнення за революційну діяльність. Його огортав сум, бо *«тюремнії стіни» «пожовкли від сліз, Що ними просякли наскрізь»* [9, с. 63]. Понуру тюрму він порівнює з могилою, тісною і німою [9, с. 64]. Низкою риторичних запитань

поет створює трагіко-драматичну тональність, акцентуючи на гіркому світовідчутті: *«За що мене тут закували? За що мені волю відняли? Кому і чим я завинив? Чи тим, що народ свій любив?»* [9, с. 64]. Свої погляди на суспільство і свій обов'язок громадянина поет окреслив низкою соціальних орієнтирів, що властиві прогресивній людині: *«Бажав я для скованих волі, Бажав для нещасного долі І рівної правди для всіх, – Се весь одинокий мій гріх»* [9, с. 64]. Але ці прагнення ліричного «я» стають причиною для його ув'язнення, ізоляції від суспільства, у якому панує жорстокість та антигуманність. Ув'язнення урядом борця за права народу спричинило до того, що від нього *«відциуралися люди»*: *«Сеї та той надійде і мине! Тільки боязко скоса зирне»* [9, с. 64]. Поет драматизує цю ситуацію, відчуваючи себе затравленим, *«мов звір серед гір»* [9, с. 64]. Порівняння і метафора *«В серці чую слова, мов докір: «Ти проклятий один серед них!»* [9, с. 64] акцентують на відчаї ліричного «я», ладного пожертвувати собою заради щастя людей у країні, щоб не було ні пана, ні рабів [9, с. 65], але це можливе лише в його *«снах, у тюрмі»* [9, с. 65].

Останню фразу циклу *«Скорбні пісні»* підхоплює назва наступного циклу *«Нічні думи»*. Ліричне «я» охоплюють *«думки невгамовнії», «невтішні і безконечні»* [9, с. 66], а також сум за коханою, з якою його розлучила тюрма. Його він виражає низкою риторичних запитань: *«Чи за життя ще я вздрю твоє личенько? Чи аж по смерті на гріб мій, горличенько, Плакатъ прийдеш?»* [9, с. 66]. Автор називає себе *«безутішним»*, а ночі в тюрмі *«безкраї», «чорні і сумні»* [9, с. 66]. Світовідчуття ліричного «я» передає низка епітетів, що створює ефект драматичного нагнітання. Громадянська лірика поета-борця сповнена розгорнутими метафорами, що акцентують на полум'яних його прагненнях, спрямованих на служіння правді й волі: *«Думок сную чорную ткань. І коли ж той жар догорить, Що ятриться у серці мені? І чи скоро то горе згасить В моім міску думки огняні? Ох, печуть і бушують вони! Гризе душу й морозить нуда! Кров*

кипить і нутро все в огни Вколо ж мур і неволя бліда» [9, с. 67]. Ліричне «я» веде внутрішню війну з собою. З одного боку він скутий в'язень у «неволі блідій», а з іншого, – його печуть «думки огняні», пов'язані з волею і боротьбою.

У вірші «Не покидай мене, пекучий болю» поет зазначає, що своє призначення бачить у захисті народу, він прагне терзань через людське горе, боїться збайдужіння до лиха людського. Це підкреслюють риторичні конструкції та поетичні звертання: «*Не покидай мене, пекучий болю, Не покидай, важкая думо-муко, Над людським горем, людською журбою!* <...> *Не дай заснуть в постелі безучастя»* [9, с. 68]. Поет-борець не хоче думати навіть про «*власну радість і про власне щастя»* [9, с. 68], доки круг нього «*мільони гинуть»* [9, с. 68], «*докіль на лицях сльози»* [9, с. 68], «*для прихоті своєї Люд трупом стелють люті тамерлани!»* [9, с. 68]. І. Франко звертається, як і Т. Шевченко, до своєї думи, просить днями і ночами закликати його служити людям: «*Ти слуга нещасних! Працюй для них словами і руками Без бажань власних, без вдоволень власних!»* [9, с. 69]. Поета обурює засилля в суспільстві «*блискучих гнізд розпусти, зіпсуття й обмани»*, які «*світ заражають»*, спричиняють до того, що «*життя тяжким давить валом, На пні ламає силою страшною»* [9, с. 68]. Виразні розгорнуті метафори передають у високохудожній формі трагіко-драматичне світовідчуття автора.

У вірші «Місяцю, князю!» І. Франко в народнопоетичній манері звертається до небесного світила, що пливе у «*воздушному морі»*, закликаючи «*змить з серця горе»*, знайти цілюще зілля, «*що лиш цвіте з-за райських меж»* [9, с. 69]. Бо навіть місяцю важко дивитись «*В людськості бідної Горе безсонне»* [9, с. 69], а майбутнє перебуває «*в пільмі»* [9, с. 69]. Цю думку автор розгортає в наступному вірші «Пісня геніїв ночі», який завершує цикл. Цей вірш має алегоричний характер. За допомогою лексичної епіфори «Засни», яка посилює алітераційний ряд «з», «с», «ш», «ч» та повторів співзвуч «ст», «сн», «змн», «шч» автор

передає магічний вплив геніїв ночі. Усі ці засоби створюють приглушеність звучання вірша й уповільнюють емоційний темпоритм. Образ магічної сили геніїв ночі оповитий серпанком таємничості, казковості, екзотичності. Ці алегоричні образи постають втіленням чудодійного навіювання, що спрямоване скувати людей путами забуття, бездіяльності, пасивності у вирішенні власної долі та соціальних проблем, відсторонити від боротьби, стримуючи прагнення до нового, справедливого, щасливого життя. Образ геніїв ночі перегукується з образом «Того, що у скелі сидить» з драми Лесі Українки «Лісова пісня». Завдання їхнє приспати пристрасті, викликати збайдужіння: *«Сюди, вандраче, ти пристань! Засни! Засни! Засни! Що земний шлях, що земний бій, Ненависть і любов? Тут ніч, тиша і супокій Без снів і без оков. Тут болю, ані втіх нема, Морозу, ні весни, Тут забуття, спокій і тьма – Засни! Засни! Засни!»* [9, с. 70]. Триразове епіфоричне повторення в поєднанні з усіма художньо-образними та мовностилістичними засобами створює враження навіювання чар геніїв ночі. Це яскравіше виражає ідейно-художнє спрямування вірша створенням звуко-слухового образу, що є засобом матеріалізації магічних істот. У творі звучить екзистенційний заклик рятуватися від соціальних негараздів та життя, де панує зло, смертю: *«Туди верни, відкіль прийшов, Наній безсмертя пий!»*, *«А дух?.. Се огник, нервів рух! Розпадець мозок, <...> згине дух»* [9, с. 70]. Голос геніїв ночі – це голос зневіри в потребі високих поривань до кращого майбуття, це антипод автора, якому той протистоїть своїми справами, своєю творчістю, горінням духу і серця.

У циклі «Думи пролетарія» гнівно звучить голос поета-громадянина, поета-борця, звернений до можновладців: *«Судіть мене, судді мої, Без милості фальшивої! Не надійтесь, що верну З дороги «нечестивої» <...> Судіть без встиду, таж ви встид На прив'язі тримаєте <...> Та й ще скажіть, за що хочать Перетворити лад цілий? За те, що паном в нім багач, А знесь*

слугою люд німий <...> *За те, що дармоїдство тут З робочих рук ссе кров і піт <...> За те, що лєсь мільйонів кров По прихоті панів, царів; За те, що люди людям тут Кати, боги, раби гірш псів <...> А ще скажіть, як сей лад Перевернути хочем ми? <...> Правдою і працею, Й наукою. А як війна Кривава понадобиться – Не наша буде в тім вина» [9, с. 71–72]. Це вірш-промова, який автор поставив на захист засуджених за протистояння уряду, що зневажає свій народ та його захисників, борців за звільнення від злотворних соціальних пут.*

Вірш І. Франка «Милосердним» звернений до тих, хто дешевими дарами лише погіршує душевний стан пролетаря, принижує його, бо нагадує йому, що він злидар, старець, хоч працює. Автор, щоб виразніше підкреслити соціальну зневагу до трударя, вживає порівняльні звороти, акцентуючи на несправедливості, яка панує в суспільстві: «*Нехай і так, що, мов черв'як, Затоптаний в bagno життя <...> Нехай і так, що, в старця мов, Похилий мій, нужденний вид»* [9, с. 72]. У вірші подає поет портретну характеристику пролетаря, акцентуючи художньою деталлю на трагіко-драматичному світовідчутті ліричного персонажа: «*драний той Блідий, нужденний пролетар <...> лице Не так щасливе, як у вас, <...> уста безкровнії, Погас в очах веселий жар І одіж драна голосно Говорить: «Бач, се пролетар»* [9, с. 73]. Низка епітетів («блідий», «нужденний», «драний», «не так щасливе», «безкровнії» та ін.) вказує на знедоленість та соціальну незахищеність пролетаря, який прагне кращого соціального статусу, «*слова прихильного»*, а не подачок, які зневажають його гідність, що «*глибоко груди раниють»* [9, с. 72], «*руку наскрізь палив (дар)»* [9, с. 73], «*вважа Пощочиною всякий дар»* [9, с. 73]. Як узагальнення звучить твердження автора до милосердних: «*А може, дар той, за котрий Вас ваша совість похвалить Його важким зниженням, Мов п'ясть, додолу повалить? Він милість вашу дешеvu І руки ваші проклинє»* [9, с. 73]. Соціальним докором сильним світу цього поет стає на

захист найзнедоленіших верств населення, усвідомлюючи, що це його *«важкий хрест»* [9, с. 73]. Поет усвідомлює свою високу суспільну місію, тому готовий витримати все заради народу: *«Проти рожна перти, Проти хвиль плисти, Сміло аж до смерти Хрест важкий нести!»* [9, с. 73]. Свою позицію автор окреслює низкою фразеологічних зворотів та піднесеними, сповненими рішучості словами у вірші *«Semper idem!»* (*«Завжди те саме»* – лат.) [9, с. 73]: *«Правда проти сили! Боєм проти зла! Між народ похилий Вольності слова!»* [9, с. 74]. У вірші звучить впевненість у силу людського духу на шляху до правди, щоб здолати соціальне зло. Афористичного звучання набувають рядки з твору: *«Ще те не вродилось Гостреє залізо, Щоб ним правду й волю Самодур зарізав!»* [9, с. 74]. Сучасне життя у громадянській ліриці поета найчастіше зіставляється з *«багном»* [9, с. 72], *«болотом гнилим»* [9, с. 74], але пристосуванці вважали, що *«так є найліпше, як є»* [9, с. 74]: *«Читали промови, співали поеми Про гарне, щасливе в болоті життє»* [9, с. 74]. Поет прагне відкрити очі громадськості, пристрасно стверджуючи: *«Всюди нівечитьсь правда, Всюди панує брехня»* [9, с. 75]. Поет прагне, щоб якнайшвидше зломився *«лютий вал лицемірства і зла»* [9, с. 75], вірячи, що зрине *«з-під зла й пересудів Правда жива на землі!»* [9, с. 75]. Це переконання наскрізно проходить громадянську лірику І. Франка.

Глибоким філософським змістом сповнений вірш *«Супокій»*, у якому автор подає різні суспільні ситуації, у яких немає місця супокою, бо *«супокій – святее діло В супокійній часи»* [9, с. 75]. Немає місця супокою, на думку поета, *«в час війни та бою»* [9, с. 76], коли *«в нашу хату і комору Закрадаєсь лиходій, Щоб здобуток наш розкрати, Ще й на нас кайдани вкласти»* [9, с. 76], коли цей лиходій *«мисль нашу, мову, совість, мов будяччя, тне з плеча»* [9, с. 76]. Саме в ці важкі хвилини для країни і народу не місце супокою. Він полум'яно застерігає: *«Горе, хто тоді нас мирить, Хто не рветься до сокири, До коси та до меча»* [9, с. 76]. Горе також і тому, вважає поет, *«хто підносить самовільную*

війну» [9, с. 76] у часи процвітання країни: «...коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі Вирвать тайну не одну» [9, с. 76].
Про такі часи поету залишалося лише мріяти і своїм словом, і ділами наближати їх. Він прагне, щоб рівняли «по всій землі
стежку правді» [9, с. 77]. На його думку, лише служіння правді
об'єднує всіх борців, він виступає проти ідейних чвар, застерігає
своїх товаришів по боротьбі, що в пізніші часи «*ім'я і діла ваші*
прокленуть <...> І вашу добру славу оплюють Брехнею, й вас
полічать між злодії, Отрутою замучених напоять Надії ясні
жовцю затроють. На суд потягнуть вас, начиняють вами Всі
тюрми, все покличуть проти вас – Людей і бога» [9, с. 76].
І. Франко риторичним запитанням спонукає зупинитися
у ворожнечі між «старими» і «новими» «гордими лицарями»
боротьби: «*Чи ж так живуть з людьми-братами люди?»* [9, с. 76].

Наступний вірш у квінтесентній формі вже своєю назвою
констатує мудрість, до якої прийшов сам поет у процесі боротьби:
«*Не люди наші вороги»* [9, с. 77]. Він впевнено заявляє: «*Не люди*
наші вороги, Хоч люди гонять нас і судять, І запирають до
тюрми, І висмівають нас, і гудять» [9, с. 77]. Поет переконаний,
що причиною зла є соціальна система, яка в'яже своїми законами
на підтримку сильних світу цього все суспільство. Він стверджує
цю думку поетичними рядками: «*Не в людях зло, а в путах тих,*
Котрі незримими вузлами Скрутили сильних і слабих З їх мукою і
їх ділами» [9, с. 77]. Поет використовує образ-естафету, узятий із
античності, увівши цей образ у порівняльну конструкцію, щоб
зриміше передати потугу в соціальній боротьбі: «*Мов Лаокоон*
серед змій, Так люд увесь в тих путах в'ється <...> Ох, і коли ж
той скрут страшний На тілі велетня порветься?» [9, с. 77].
Риторична конструкція посилює драматизм звучання твору,
акцентує на його ідейно-художньому спрямуванні, зримості образу
народу, скутого соціальними путами, і бажанні їх розірвати.
Удаючись до інакомовної форми, поет прагне звільнити народ
шляхом знищення соціальної системи пригнічення.

Цикл «Excelsior!» (3 вершин – лат.) [9, с. 79] відкриває вірш «Наймит», що складається з трьох частин. У першій частині постає образ знедоленого, зневаженого наймита, у якого *«нестаток і тяжка робота, і натуга Зорали змориками чоло, Немов дідусь слабий <...> Сіряк, чуга На нім, мов на старцеві, з поширпаної свити <...> Сам хилиться в ярмо. Щоб жити, він життя, і волю власну, й силу За хліба кусник продає <...> Сумує німо він, з тужливим співом оре... Потом труда своего Панам панування дає»* [9, с. 79–80]. Автор виражально-зображальними епітетами акцентує на трагіко-драматичному світовідчутті ліричного персонажа: *«тужливий спів», «тяжка робота», «нужда безвихідна», «піт кривавий»*. У другій – цей образ набуває переосмислення. З образом упослідженого наймита зіставляється український народ: *«Той наймит – наш народ, що поту ллє потоки Над нивою чужою Все серцем молодий, думками все високий, Хоч топтаний судьбою <...> Руїни перебув, татарські лихоліття І панщини ярмо тверде <...> В століттях нагніту його лиш рятувала Любов до рідних нив <...> З любов'ю тою він – мов велетень той давній, Непоборимий син землі, Що, хоч повалений, оп'ять міцний і славний, Вставав у боротьбі»* [9, с. 80]. Поет возвеличує образ народу з його тяжким історичним минулим і з палкою любов'ю до рідної землі, який готовий піднятись на боротьбу за краще майбутнє, бо він *«непоборимий син землі»* [9, с. 80]. У третій частині твору автор називає народ *«велетнем закутим»* [9, с. 81], він вірить, що з нього *«обпадуть пута»* [9, с. 81]. Поет висловлює надію, що *«ярма всі ми порвемо»* [9, с. 81], і віру, що *«він побідить»* [9, с. 81]. Заклино і впевнено звучать рядки, звернені до народу, які перегукуються з «Заповітом» Т. Шевченка: *«І вольний власний лан Ти знов оратимеш – властивець свого труда І в власнім краю сам свій пан»* [9, с. 81]. Мотив вільного життя для народу є наскрізним для громадянської лірики І. Франка. Поет прагне бачити народ господарем своєї долі, своєї праці, свого краю.

Наступний вірш «Беркут» складається з чотирьох частин. У першій частині образ беркута постає як образ високогірного птаха, що сягає *«лід хмари сині»* [9, с. 81]. Авторіві здається, що цей могутній птах може *«облетіти світ, і аж о неба звід опреться»* [9, с. 81]. З цим образом зіставляється *«гнівлива думка»*, яка, облетівши світ, зве: *«Де правда та? Де ти, великий боже?»* [9, с. 81]. Риторичні запитання посилюють соціальне звучання твору. У другій – образ беркута постає як образ хижого птаха: *«В блакиті він завис недвижний, розпростертий, Мов над життям грізний, невпинний образ смерти»* [9, с. 81]. Він завжди прагне *«кров пролити»* [9, с. 81], він навіває жах. У першій і другій частині твору образ орла постає як народнопісенний символ вольності і міфологічний посланець потойбічного царства. Звертаючись до уявного читача, поет застерігає, надаючи цьому образу певної інакомовності: *«Таж над тобою тож завис беркут нестримний! Він не хибне тебе, хоч як високо висить! Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить?..»* [9, с. 81]. Поет натякає, що в суспільних верхах є людолови, які чатують на кожного. Це одночасно перегукується з образом дамоклового меча чи лихої долі, рока.

Інакомовність образу беркута закріплюється у третій частині твору. Поет зіставляє беркута з човником Долі, що *«тче дні наших пасма скриті»* [9, с. 82]. Почувши його хижий крик, *«в час тиші не раз прорветься плач народний»* [9, с. 83]. У трактовці образу автор рухається від окремого до загального, від окремої особистості до узагальненого образу народу. Інакомовність образу розкривається в четвертій частині твору, набуваючи певної алегоричності. Автор гнівно звертається до беркута: *«Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! За те, що в груді ти ховаєш серце люте, За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих З погордою глядиш, хоч сам живеш із них, За те, що так тебе боїться слабіша твар, Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!»* [9, с. 82]. Загрозливо у творі звучать слова автора про те, що він готовий знищити

беркута, і той сам *«спіткає смерть під хмарами»* [9, с. 82]. Поет попереджає, що на таких же, як він, *«є стрільців стосот»* [9, с. 82]. Образ беркута у творі виростає до образу-символа хижої, необмеженої влади, що натякає на самодержавний герб. Автор надає образу узагальнення: *«І все, що звесь беркут, полоще кров'ю рот, Вивищуєсь над мир, тривогу й пострах сіє»* [9, с. 82]. У той же час поет пророкує безжальне знищення можновладців, що провадять антинародну політику в суспільному житті.

Алегоричний характер має і вірш «Каменярі» І. Франка, що завершує збірку «З вершин і низин». У ньому набуває переосмислення образ каменярів, що виростає з образу звичайних будівників доріг до образу борців, що прокладають народу шлях у щасливе майбутнє. Завдяки цьому віршу образ самого І. Франка співвідноситься з образом невтомного каменяра, що рушить скелю деспотизму, соціальної несправедливості. Велику художню роль у творі відіграє синонімічний повтор до слова «дорога»: *«Що аж тоді підуть по тій дорозі люди, Як ми проб'єм її і вирівняєм всюди, Як наші кості тут під нею зогніють»* [9, с. 86], *«На шляху поступу ми лиш каменярі»* [9, с. 86], *«Що кров'ю власною і власними кістками Твердий змуруємо гостинець і за нами Прийде нове життя, добро нове у світ»* [9, с. 86], *«Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі. І щастя всіх прийде по наших аж кістках»* [9, с. 86].

У цьому вірші за допомогою синонімічного ряду: *«дорога»*, *«шлях»*, *«гостинець»*, *«путі»*, вибудовано асоціативні поля, що помітно збагачують образ дороги, надають йому нового наповнення завдяки контексту. У семантиці цих слів відчутна певна градація: у нашій уяві виникає спочатку *«дорога»*, обмежена просторово, потім цей образ дещо розширюється і це вже *«шлях»*, що губиться в безмежному просторі, а потім *«гостинець»*, який ніби розгалужується на безліч *«путів»*. Виходячи з контексту, можемо помітити, що смислове значення слів змінюється. Вони вжиті у вірші не лише у своєму прямому значенні, але й

у переносному. Зокрема, словосполучення «*шлях поступу*» сприймається у значенні «шлях боротьби». Саме це сприяє переосмисленню алегоричного образу каменярів. І в уяві постають уже не звичайні будівники доріг, що розбивають камінні брили, а борці, які прокладають шлях до нового щасливого майбуття, руйнуючи скелю деспотизму. Словосполучення «*рівняєм правді путі*» в художньому контексті сприймається у значенні боротьби за правду, щастя, нове життя, до якого прагнуть прокласти шлях каменярі, хай навіть ціною свого життя. Автор вводить у твір словосполучення, що синонімічні слову «*смерть*»: «*наші кістки тут під нею зогніють*», «*кров'ю власною і власними кістками твердий змуруємо гостинець*», «*Щастя всіх прийде по наших аж кістках*». Цей синонімічний повтор створює певне драматичне нагнітання, посилює емоційно-сміслову наповненість твору.

Отже, дослідивши громадянську лірику І. Франка зі збірки «*З вершин і низин*», нам вдалося простежити характер співвідношень: людина і суспільство, людина і природа, що найповніше виражають динамічне співвідношення ідеалу й дійсності. Так, у поезіях збірки автор, за його визнанням, хотів показати першу спробу реальної, «на живих фактах обпертої і за реальним способом обробленої поезії». Аналізуючи твори, ми побачили, що поет акцентував на тому, що не в людях зло, а в тих суспільних обставинах, які спонукають їх до тієї чи тієї дії, у соціальних путях системи, що сковують всіх. Автор відкрито заявляє: «*Всюди нівечиться правда, Всюди панує брехня*». Він прагне, щоб зломився «*лютій вал лицемірства і зла*».

У творах відображено віру І. Франка в людину, у можливість пробудження в ній за сприятливих умов кращих рис. Він вірить у торжество правди на землі. Носієм позитивного постає в його творах селянська родина на тлі щедрої природи. Поет намагається проникнути в психологію трудящої людини, її світовідчуття. У збірці поет зображує потворні явища дійсності: неволю, гніт, підлість, злість, зневагу, бідність, приреченість, голод та ін.

Чимала частина творів має трагіко-драматичну тональність, що зумовлена безпосередньою участю ліричного «я» в непримиренному конфлікті з антигуманною дійсністю, усвідомленням неможливості здійснення високого ідеалу в сучасних умовах. У збірці контрасти соціального життя «низин», картини приниження людини ідуть поруч із мотивами їх величі та духовної сили. У поетичному розкритті багатогранних сторін і виявів життя І. Франко вдається до улюбленого ним ряду образів (вогню, хмар, грому, зливи, вітру, сонця, зірок). Одне з принципових світоглядних переконань поета – його розуміння великої суспільно-впливової сили слова. Як показало дослідження, громадянська лірика І. Франка відзначається помітним ідеологічним підтекстом, лейтмотивом боротьби з соціальним злом, публіцистично-романтичною риторикою, уславленням вольового ствердження особистості людини-борця за прогресивні загальнолюдські та загальнонародні ідеали. Громадянська лірика поета інтелектуальна за змістом і драматична за пафосом. Вона відзначалася соціальним оптимізмом, вірою в неминучість перемоги добра над злом, світла над темрявою.

Мова творів І. Франка афористична (*«Горе тому, хто підносить Самовільную війну»*, *«не в людях зло, а в путях тих, Котрі незримими вузлами Скрутили сильних і слабих з їх мукою і їх ділами»*, *«Сій, хоч не твойов Руков пожате буде жниво!»*, *«В власнім краю сам свій пан»*, *«Ніде той не дійде, Хто не має цілі»*, *«Пісня і праця – великі дві сили! Їм я до скону бажая служить»*, *«В пісні те лиш живе, що життя дало»*, *«Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів Тебе, кохана Вкраїно!»*, *«В наших серцях сила, Котрої ржа спідлення не з'їсть»*, *«Не знає стін, перегород любов»*, *«Де поставить кого доля, Там і стій!»*, *«Судить мене, та вас осудить час!»*, *«Любов людей, мов хліб той до засіка, Громадь і степенуй в любов до чоловіка!»*, *«Хто з злом не боресь, той людей не любить»* та ін.). Його лірика багата на художні засоби.

Найбільш активно поет використовує епітети як виражальні, так і зображальні, порівняння, розгорнуті і нерозгорнуті, різнопланові зіставлення, метафори, антитези, паралелізми, стилістичні фігури та інше задля того, аби розставити смислові акценти, увиразнити ідейно-художнє спрямування твору, передати особливості світовідчуття автора, ліричного героя чи ліричного «я».

Література

1. Білецький О. І. Поезія Івана Франка / О. І. Білецький // Українські доживтєві письменники: зб. літературно-критичних матеріалів / упоряд. : В. Ф. Шевченко. – К. : Рад. школа, 1985. – С. 192–197.
2. Гундорова Т. І. Іван Франко / Т. І. Гундорова // Історія української літератури ХІХ століття : у 2-х кн. – Кн. 2 : підручник / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. – С. 268–349.
3. Дубина М. Іван Франко / М. Дубина // Українська література. – К., 1996. – 256 с.
4. Єфремов С. Іван Франко : Критично-біографічний нарис / С. Єфремов. – К., 1926. – С. 170.
5. Клочек Г. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування / Г. Клочек // Дивослово. – 2017. – № 2. – С. 2–11.
6. Романенко О. Екзистенційна апологія боротьби (до проблеми ліричного героя Івана Франка) / О. Романенко // Літературознавчі студії. – Вип. 18. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 100–104.
7. Ткачук М. Духовні шукання героя-екзистенціала у збірці «Із днів журби» Івана Франка / М. Ткачук // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч. 1. – К. : Акцент, 2006. – С. 35–58.
8. Токмань Г. Українська літературна освіта: з погляду вічності й у контексті сьогодення / Г. Токмань // Дивослово. – 2017. – № 3. – С. 2–6.
9. Франко І. Я. Вибрані твори : у 3-х т. / Іван Франко. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1973. – 759 с.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2018 р.

ЛЕКСИЧНІ ДОМІНАНТИ В ПОВІСТІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО «САНАТОРІЙНА ЗОНА»

Цюп'як І. К. Лексичні домінанти в повісті Миколи Хвильового «Санаторійна зона».

У статті проаналізовано лексику Миколи Хвильового з огляду на її постійне домінування та повторення окремих лексем в тканині художнього тексту. З'ясовано семантичну специфіку й функціональну роль лексичних домінант у повісті «Санаторійна зона»; досліджено їх структурні та стилістичні особливості, зокрема й стосовно передачі авторської концепції дійсності; простежено їх мовознавчий аспект як вербалізаторів стилістичних фігур «мовчання» та «крику».

Ключові слова: лексична домінанта, лексема, мікродомінанта, стилістична особливість, вербалізатор.

Цюпьяк И. К. Лексические доминанты в повести Николая Хвильового «Санаторийная зона».

В статье анализируется лексика Николая Хвильового с учётом ее постоянного доминирования и повторения отдельных лексем в ткани художественного текста. Акцентируется внимание на семантической специфике и функциональной роли лексических доминант в повести «Санаторийная зона»; исследуются их структурные и стилистические особенности, в частности и относительно передачи авторской концепции действительности; рассматривается их языковедческий аспект как вербализаторов стилистических фигур «молчание» и «крика».

Ключевые слова: лексическая доминанта, лексема, микродоминанта, стилистическая особенность, вербализатор

Tsyupiak I. K. Lexical dominant in the story of Mykola Khvyliovyi "Sanatorium zone".

The article analyzes the vocabulary of Mykola Khvyliovyi, in view of its constant domination and repetition of separate lexemes in the text. The semantic features and functional role of lexical dominant in the story "Sanatorium zone" are revealed; their structural and stylistic peculiarities of author's conception of reality transmission are investigated: their linguistic aspect is traced as verbalizers of stylistic figures of "silence" and "scream".

The author uses lexemes that characterize the figure of silence "Anarch of Stupid", "Maya nervously shrugged his head and silently rushed forward", "River was silent. But even in the silence of the river was the same indescribable loneliness". Mykola Khvylov uses tokens on the sign of silence to relate the silence of Man and Nature. The words of silence are used by them in the works "Mother", "Silhouettes" and others. In the final story, the scream turns into mute pain. It goes down inside the heroes. Consequently, the lexical dominant is a phenomenon, which in the text of the story acquires poly-dimensional significance, forms the concept sphere and expresses the attitude of the author. M. Khvylov's statement of his position is achieved precisely because of the saturation of the text of the story with dominant lexemes, which give the author's style polysemic, expressiveness and individuality. The Ukrainian prose of the 20-30's of the

twentieth century represented the peculiarity of the image of mental processes determined by social circumstances on the basis of post-revolutionary activity. Logically, in this typological context, the stories of Mykola Khvylovyi with their lexical dominantes, which determine the originality of his style and the poetics of the work of art, fit into it. The term “dominant” is used in the theoretical interpretation of the prominent neurophysiologist, psychologist and neurologist O. Ukhomsky.

Key words: lexical dominant, lexeme, microdeterminant, stylistic peculiarity, verbalizer.

Українська проза 20-30-х рр. ХХ століття репрезентувала своєрідність зображення психічних процесів, детермінованих соціальними обставинами на ґрунті пореволюційної діяльності. Логічно в цей типологічний контекст вписуються повісті Миколи Хвильового з їх лексичними домінантами, які і визначають самотність його стилю та поезику художнього твору. Термін «домінанта» ми використовуємо в теоретичній інтерпретації видатного нейрофізіолога, психолога і невролога О. Ухтомського, введений і обґрунтований академіком у серії статей «Домінанта як робочий принцип нервових центрів», «Інстинкт і домінанта», «Домінанта й інтегральний образ», «Про інерцію домінанти», «Принцип домінанти», «Про домінанту», «Домінанта». Своєрідну класифікацію домінант О. Ухтомський розробив у книзі «Учення про домінанту» [1]. Синтезуючи думки вченого, викладені в цих статтях, застосовуємо їх для аналізу лексичних домінант, які служать засобом проникнення в художній світ образності Миколи Хвильового.

Учені виділяють такі класифікаційні риси домінанти: 1) підвищена збудливість; 2) стійкість збудження; 3) здатність до об'єднання збуджень. Послугуючись терміном видатного дослідника, використовуємо його для означення в художніх текстах Миколи Хвильового стійких лексичних утворень, які постійно функціонують у художньому просторі твору, увесь час «збуджують» увагу й акумулюють навколо себе інші образи. Визначаємо специфіку лексичних домінант поезику повісті «Санаторійна зона» як соціопсихологічну. М. Хвильовий, як і чимало його сучасників, убачав у комуністичних ідеях світле

майбутнє своєї нації, свято вірив у них і зрештою, зрозумівши, що ідеї розійшлися з практикою, розчарувався.

Лексична домінанта, яка реалізується в художньому творі у двох площинах – соціальній та психологічній – стає визначальним критерієм, завдяки якому можна осмислити і дешифрувати тексти й підтексти повісті.

Лексична домінанта виокремлюється з інтегративно-узагальненого рівня психологічного детермінізму. О. Ухтомський розглядає домінанту як результат інтегральної діяльності мозку і як спосіб системного реагування психіки людини на вплив зовнішнього середовища [1, с. 284]. Він підкреслює, що індивідуальне ставлення людини залежить від характеру її домінант: «Зміст і конкретні умови виникнення домінантних почуттів та оцінок детерміновані соціальними факторами» [2, с. 56]. Психічні процеси залежать від домінант, які виходять за межі іманентних властивостей психіки, укорінені в соціальній дійсності і, впливаючи на світогляд автора, знаходять естетичне відображення у вигляді лексем у художньому творі.

У повісті «Санаторійна зона» М. Хвильовий зображує причинно-наслідкову залежність психічних станів героїв від зовнішніх факторів (руйнування революційних ідеалів, розшарування суспільства, антигуманна політика держави тощо), їх рух до домінантного стану (коли відбувається зрощення, стійке сполучення зовнішнього фактора з внутрішніми психічними процесами). Лексична соціопсихологічна домінанта, що виникла у процесі такого синтезу естетично втілюється в художньому тексті. Вона створює асоціативне поле, яке насичує текст повісті розмаїттям ідейно-емоційних відтінків. Водночас виявляє тип художнього мислення автора й визначає форми вираження його світовідчуття. Лексична домінанта таким чином модифікує естетичні вимоги до тексту. На перше місце виводиться психологізм, у якому психосоціальне є продуктом соціальних відносин, що є постійним «збудником» для психічних процесів.

Реагування психіки персонажів може бути різним: від убивства – до самогубства. Але домінантний стан героїв постійно зосереджено на соціальних ситуаціях. Заглибленість у проблеми суспільного буття, злитість із ним психіки характерна риса героїв М. Хвильового.

Важливу функцію в контексті лексичних домінант повісті письменника виконують мікродомінанти, які продукуються лексичними домінантами і мають такі різновиди: ідеологічна, соціальна, побутова, психологічна, фонетична, номінативна, кольорова. Найяскравіше їх поліфункціональність простежується на лексичному мікрорівні, виявляється в семантичних нашаруваннях та асоціативних полях, антонімічних і синонімічних рядах.

У листі до М. Чернявського від 18.03.1924 року М. Хвильовий, аналізуючи його оповідання «На березі морському» (1919 р.), писав: «Такі випадки, який Ви дали у своєму оповіданні, є характерним явищем для того часу. Але ж Ви прекрасно знаєте, що так лютували не тільки червоні, себто ми, але й білі. І от уявіть: ми, червоні, розказуємо через свою пресу про свої «зверства», забуваючи про такі ж «зверства» наших ворогів. Проте це зовсім не значить, що ми свої «зверства» хочемо замовчувати, ми хочемо тільки об'єктивності [3, с. 82]. Лексеми на позначення кольору *червоні* / *білі* мають виразне означення політичного режиму, а лексема *зверства* повторена в невеличкому уривку тричі і двічі стосовно лексеми *червоні* утворює виразне відображення справжніх уявлень про злочинні дії червоноармійців щодо мирного населення. Наприклад, у повісті «Санаторійна зона» фонетична мікродомінанта виявляється алітераціями *з / с*: *золотий сум – санаторійна зона*, що постійно рефренуються за принципом тематичної градації.

Початок ХХ століття відзначається бурхливим соціально-свідомісним рівнем, зверненням погляду людини на себе як суспільну одиницю і виявленням власної значущості. Лексичні домінанти виконують інформаційно-семантичну роль у прозі Миколи Хвильового, тобто перебирають на себе соціальний

інформатизм часу, виявляють гострі соціальні суперечності. При цьому, об'єднуючись, лексичні домінанти створюють соціальні образи-символи. Наприклад, *бюст чорного папи комуни, великий вчитель, світова сволоч*, уведення ідейних гасел, мовних кліше модулюють соціально-ідеологічний вплив і забарвлюють лексичну домінанту в соціальний підтекст. Психологічні домінанти (лексеми на позначення психостану, міміки, портрету, пейзажу, психологічної деталі) також забарвлюються соціальним підтекстом. Микола Хвильовий використовує пейзажну лексему *гора*, яка у повісті «Санаторійна зона» називається «командною висотою». Пейзажна лексема на позначення гори як висоти людського духу використана як полісемантична. Одне з потрактувань має значення вершини як очищення, звільнення від земного, можливість стати вільним, що простежується в такому напрямі, як романтизм (Гете, Гейне). Фрідріх Ніцше в «Ессе homo» вважає географічно-просторове явище висоти еквівалентом суб'єктивного мислення [5, с. 78]. Німецькі філософи ХІХ століття прагнули всебічно осмислити явище висоти. Вона притягувала до себе можливістю оволодіння простором для вивільнення духу з-під влади тіла, яке нібито залишається внизу, тоді як дух лине в небесну височінь. Інтерпретація Хвильового збігається з концепцією німецьких філософів щодо розуміння вершини, висоти: *А як ходив на командну висоту, – одразу почав патетично Хлоня, – знаєте, товаришу, відтіля маячать воістину прекрасні далі* [4, с. 410]. Роздивитися прекрасні далі (тобто утопічне майбутнє) заважає Майя.

До домінантних лексем Миколи Хвильового слід зараховувати й антропологічні номінації – імена з прихованою семантикою. Семантика імені Майя має значення омани, ілюзії. Дешифрування цієї лексеми вкладено в уста іншого персонажа – Карно: *Майя, це здається, з індійських поем «Рамайяна» – богиня ілюзії* [4, с. 459].

Німецький філософ А. Шопенгауер наголошував, що

філософська істина була пізнана мудрецьми Індії у філософії Веданти, одним з пунктів якої є поняття про те, що весь навколишній світ лише тканина майї, яка, як покривало, накинута на очі смертних і не дає змоги їм визначити який це світ: «це остання пастка Майї, ілюзії» [6, с. 130].

Філософське значення лексеми *Майя* в повісті «Санаторійна зона» переросло зі свого внутрішнього ейдосу в зовнішній. Це вже не ім'я Майя, тобто ім'я жінки, яка спокушає Анарха, це одна зі складових зони – світу абсурду. У повісті лексема *Майя* є прямим відповідником омани, ілюзії, що унеможлиблює бачення справжньої суті речей. Творці Упанішат індійського філософського вчення твердили: той, хто зазирає за покривало майї, не зможе жити, як раніше, бо розчарування буде занадто велике. Майя скидає покривало, вона розвінчує себе як тасмний агент. Зазирнувши за покривало ілюзії, пізнавши дійсність, а отже, розчарувавшись в ідеалах, про які мріялося на командній висоті, Анарх і Хлоня гинуть. Хвильовий співвідносить з номінативною лексемою «Майя – ілюзія» пейзажно-психологічні мікродомінанти туман, примари, фантоми: *І сьогодні стоїть туман, і завтра буде туман. І в цих туманах я нічого не бачу. Де ж моя епоха?* [4, с. 476]. Промовиста лексема *туман* позначає не природне фізичне явище, а психологічну властивість соціального змісту: сірість – туман заповнює все навкруги, туман – нерозуміння ситуації у країні, яка склалася після революції, а революція для Хлоні і самого М. Хвильового – надзвичайно прекрасна епоха. Семантичне значення психологічного пейзажу розкриває лексему *туман* як облуду, оману, неможливість знайти вихід і перетворюють пейзаж на метафору соціального передбачення.

Власне, для повісті «Санаторійна зона» характерне метафоризоване зображення феномена природи, яка від філософської умоглядності прямує до психологічного відображення світосприйняття автора. М. Хвильовий репрезентує «я» героя через зображення топусу та локусу природи. Проблему

втрати ідеалів як суспільної хвороби розгорнуто в образі безкінечної сірості. Автор використовує лексеми *маячня*, *туман*, *хворий світанок*, *сірий осінній ранок*, *сірі дні*, *печальні мотиви ринв*, як-от: *Хлоня дивився у сіре вікно, за вікном стояв туман* [4, с. 469]. Домінантна лексема на позначення кольору постійно варіює кілька кольорів *сірий* або *жовтий*, *золотий*, що пов'язано з сумом людини і природи, передчуттям смерті, несумісністю проживання на зоні.

М. Хвильовий досягає особливої концентрації асоціативних полів, нагромаджуючи домінантні лексеми, синтезуючи несумісні поняття в синкретичну цілісність: *Виття було темне і незрозуміле, і здавалося Анархові, що це не виття, а мла вогкої чвири, і по ній простяглися сірі осінні дороги* [4, с. 479].

Пейзажна лексема *вогка чвир*, убудовуючись у сюжет санаторійної зони, сприяє його розв'язці. Пор.: *І печальну елегію осінньої чвири замкнула похоронна процесія* [4, с. 485]. Своєрідністю поезики повісті є її насиченість такими повторами – домінантними лексемами, знаками, які створюють психосоціальну напругу і самі по собі є атомарними мікротекстами, самостійним семіологічним значенням.

Зв'язок з Майсю-чекісткою обертається для Анарха повною втратою реальності світу: «ця дійсність є лише натовп примар». Можливість позбутися примар пов'язана з підняттям на гору. Локус висоти, зовнішньо залишаючись пейзажним детермінантом, внутрішньо концептуалізується в центр самоусвідомлення героя як сутнісна його домінанта.

Підтекстове наповнення локусу висоти реалізує соціальний трагічний зміст повісті М. Хвильового, для якого світовідчуття є соціальним із трагічним забарвленням. Саме на командній висоті Майя зізнається, що вона тасмна чекістка, саме на висоті приходить усвідомлення героями фатальної приреченості і трагічного кінця. Злам у психіці романтичного героя Хлоні відбувається після того, як він побував на командній висоті:

Знаєте, – сказав він, – я тільки-но знову був на командній висоті. Я дивився навкруги себе... Скучно! [4, с. 468].

Дизгармонійність, трагізм світовідчуття автора та його героїв виражено і через інші пейзажні просторові лексеми, які постійно повторюючись створюють узагальнені символічні картини, набуваючи рис персоніфікованих істот. Найяскравіше такою лексичною домінантою постає лексема *ріка*. Лексема *ріка* творить узагальнений образ життя, що в повісті набуває образу ріки-смерті. Ріка – останній притулок Хлоні й Анарха.

Наскрізне переплетіння антитетичних конфігурацій домінантних лексем висота-Майя (ілюзія), ріка-життя-смерть, крик-мовчання, переборює їхню об'єктивовану буттєвість у тексті. Тому й лексема *зона* сприймається не лише як просторова, яка позначає ізольоване місце проживання хворих. За допомогою домінантних лексем вона наповнюється психологічним відчуттям трагічності й абсурдності світу. Навколо зони – сум, жура, у самій зоні – то мертвий спокій («мертві лежанки»), то напруга і роздратування: *і стоїть той тихий осінній сум, що буває на самотньому ставку* [4, с. 379].

Повість М. Хвильового «Санаторійна зона» вимагає дешифрування, бо містить приховані натяжки, алегорії, символи, маски, які відображають суперечності буття й прочитуються тільки в контекстуальній єдності. Психологічна лексична домінанта *осінній сум* поєднується з лексемою *зона*, яка позначає обмежену територію. Вона, своєю чергою, поєднуючись із лексемою *санаторійна*, створює глибинний іронічний підтекст. Насправді це не місце відпочинку, а закрита територія, з якої ніхто не зможе вийти. Соціопсихологічна домінанта складає основу естетичних засад М. Хвильового, вона є незатухаючим збудником у тканині художнього тексту нерозривній єдності двох частин: соціального і психологічного. Звісно, що лексичні соціопсихологічні домінанти у структурі поезики тексту більшою чи меншою мірою властиві всім письменникам 20-30-х рр.

XX століття, але лише в М. Хвильового вони вирізняються так самотньо, аналітично загострено, так проникливо.

Прикметно, що трагічну тональність повіствування створюють стилістичні фігури крику і мовчання, які стають доміантними фонетичними лексемами. Крик в інфраструктурі повісті – знак страху, болю, безвиході, смерті. Він деформує відносну гармонію екзистенційного буття в санаторійній зоні, а відтак руйнує сталість текстової організації. Якщо в живописі, скульптурі митці рідко вдаються до використання фігури крику, оформлення його у візуальні засоби естетичного, на чому наголошував ще Лессінг («Лаокон або Трактат про мистецтво»), то література незмінно послуговується криком як аудіовізуальним, слуховим засобом для виразу крайніх форм етичного зображення дійсності. У повісті крик відсторонюється від об'єкта-носія й існує як окрема субстанція. Тканину тексту пронизує доміантна фонетична лексема – рев вола на бойнях: *На далеких бойнях ревів віл, і рев був тягучий і протяжний* [4, с. 479].

У повістеву тканину органічно вплітається доміантна фонетична лексема на позначення виття здихаючого сеттера-пса, що вказує на незмінну присутність трагічної тональності. Важливим доповненням і своєрідною пролонгацією фонетичної лексеми крику є лексема на позначення крику санаторійного дурня, що виступає символом безглуздя існування і ще однією гранню трагічного світовідчуття. Антитезою до лексеми на позначення крику, що проходить різні рівні градації від безглузлого «о-о-о» до крику жаху – повідомлення «Хлоня утопився!» [4, с. 479], є лексема на позначення антикрику. Лексема-антикрик – своєрідне мовчання, виявлення внутрішнього крику. Автор використовує лексеми, які характеризують фігуру мовчання: *Анарх остовпів; Майя нервово відкинула голову і мовчки рвонулась уперед* [4, с. 479]; *Ріка мовчала. Але й в мовчазності ріки була та ж сама невимовна самотність* [4, с. 454]. Микола Хвильовий, використовуючи лексеми на позначення мовчання, співвідносить

мовчання Людини і Природи. Лексеми мовчання використано й у творах «Мати», «Силуети». У фіналі повісті крик перетворюється в німий біль. Він затихає всередині героїв.

Отже, лексична домінанта є феноменом, який у тексті повісті набуває поліаспектного значення, формує концептосферу й виражає світовідчуття автора. Висловлення відповідної позиції досягається через насичення тексту повісті домінантними лексемами, що надають авторському стилю полісемічності, експресивності й індивідуальності.

Література

1. Ухтомский А. Учение о доминанте / А. А. Ухтомский // Собрание сочинений. – Т. 1. – Л., 1950. – 328 с.
2. Нигматуллина Ю. Г. Методология комплексного изучения художественного произведения / Ю. Г. Нигматуллина. – Казань, Изд-во КГУ, 1976. – 108 с.
3. Лист Хвильового М. Г. до Чернявського М. Ф. від 18.III.1924. // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 134. – № 57.
4. Хвильовий М. Санаторійна зона / М. Хвильовий // Твори : у 2-х т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1.
5. Ницше Ф. Ессе homo / Ф. Ницше // По ту сторону добра и зла. – Италия – СССР, 1990. – Т. 2. – С. 86–105.
6. Быховский Б. Шопенгауер / Б. Быховский. – М. : Мысль, 1975. – 206 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2017 р.

УДК 811.161.2'23:373

О. Л. Чумак

МОВНА АГРЕСІЯ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ТЕКСТІ ГРИГОРІЯ ГУСЕЙНОВА

Чумак О. Л. Мовна агресія в епістолярному тексті Григорія Гусейнова.

У статті розглянуто мовну агресію в епістолярному тексті роману у щоденниках і листах «Повернення в Портленд» Г. Гусейнова. Акцентовано на тому, що проблема агресії є частиною емоційного досвіду письменника, його внутрішнього стану. Досліджено лексико-семантичні особливості мовної агресії. Проаналізовано дефініцію агресія у словниках. Визначено лексико-семантичні

групи слів мовної агресії. Репрезентовано шари лексики зі значенням мовної агресії.

Ключові слова: агресія, мовна агресія, дефініція, форми вираження мовної агресії.

Чумак Е. Л. Языковая агрессия в эпистолярном тексте Григория Гусейнова.

В статье рассматривается языковая агрессия в эпистолярном тексте романа в дневниках и письмах «Возвращение в Портленд» Г. Гусейнова. Акцентируется внимание на том, что проблема агрессии является частью эмоционального опыта писателя, его внутреннего состояния. Исследуются лексико-семантические особенности языковой агрессии. Анализируется дефиниция агрессии в словарях. Выделяются лексико-семантические группы слов языковой агрессии. Репрезентируются пласты лексики со значением языковой агрессии.

Ключевые слова: агрессия, языковая агрессия, дефиниция, формы выражения языковой агрессии.

Chumak O. L. Speech aggression in a epistolary text by Grygori Guseinov.

Modern stage of linguistic progress is recognized by its increased focusing on the studies of speech aggression. Specialists in psychology, sociology, and politology take specific interest in the analysis of aggression. Linguists have started studying aggression as a phenomenon of linguistic communication since latter half of the twentieth century. Topicality of the speech aggression investigation results from the increase in social aggression being observed in the community. Category of aggression is scantily studied problem in the context of modern linguistics; thus, objective of the paper is to determine speech aggression in terms of current Ukrainian language with the help of epistolary materials. A novel in diaries and letters “Back to Portland” by Grygori Guseinov is taken for the analysis. To achieve the objective, following problems should be solved: aggression in linguistic dictionaries; and lexical and semantical of words representing the category of speech aggression.

Category of aggression holds a special place in the novel by Grygori Guseinov. Thus, his works are very important for the studies. A problem of aggression is a part of emotional experience of the writer and his internality. Hence, it is possible to consider a state of mean-spiritedness, unkindness, and aggression as lexis of a word aggression representing emotional state. Originality, novelty, and individual style of the writer are manifested in his unique mystification basing upon his fabulated chronicles. As an integral component of human consciousness, language records elements of the aggression category within definitions of defining dictionaries. Analysis of lexis of a category of aggression makes it possible to say that the majority of the lexis emotionally coloured and represented with the help of various lexical layers. In terms of

factual selection of materials, the category of speech aggression is explained by means of different lexemes, i.e. aggression words expressed with the help of nouns, verbs, adjectives; moreover, lexical and semantical groups have been singled out.

Determination of groups of speech aggression is an important part of the studies; it involves further studies of the lexis of semantics of aggression. Future studies will concern comparative analysis of lexical and semantical structure of the category of speech aggression.

Key words: aggression, speech aggression, definition of forms of speech aggression expression.

Сучасний етап розвитку мовознавства відзначається підвищеною увагою до вивчення мовної агресії. Найбільшу зацікавленість у дослідженні агресивності виявляють психологи, соціологи, політологи. Мовознавці почали досліджувати агресивність як явище мовної комунікації з другої половини ХХ століття. Актуальність вивчення мовної агресії зумовлена наростанням суспільної агресії, яка спостерігається в суспільстві.

До мовних виявів, пов'язаних з агресивністю зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, а саме: Р. Берон, О. Бикова, О. Власова, Т. Воронцова, В. Желвіс, Л. Закоян, Дж. Річардсон, Ю. Щербініна та ін. У дослідженні О. Власової йдеться про те, що «мовна агресія в різних сферах життєдіяльності людини має багато функцій. Основні з них: 1) засіб впливу на адресата; 2) засіб нанесення психологічної шкоди; 3) засіб вираження влади та мовного насилля» [2, с. 113].

О. Демидов потрактує агресію як фізичні та вербальні дії, що передбачають такі компоненти, як атака, напад, ворожнеча, загроза. Окрім того, складовим елементом агресії є мовне насилля. Мова, по суті, вплітається в насилля та агресію і стає знаряддям тиску. Мовна агресія, на думку вченого, пов'язана з негативною оцінкою того чи того явища або особи [4, с. 7].

Агресивність є малодослідженою ділянкою в сучасній лінгвістиці, тому метою запропонованої статті є визначення ролі мовної агресії в сучасній українській мові на епістолярному тексті (роман у щоденниках і листах «Повернення в Портленд» Григорія

Гусейнова). Досягнення цієї мети потребує розв'язання таких завдань: 1) репрезентувати дефініцію поняття «агресія» в лінгвістичних словниках; 2) здійснити лексико-семантичний аналіз слів, що репрезентують категорію мовної агресії.

Насамперед визначимо значення поняття «агресія». Слово «агресія» походить від латинського *aggressio*, що в перекладі означає «напад, захоплення території» [6, с. 12]. У наш час термін «агресія» отримав широке потрактування. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» *агресія* тлумачиться як «неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності» [1, с. 18]. У словнику іншомовних слів *агресія* визначається як «незаконне, з погляду міжнародного права застосування сили одним господарством проти другого, особливо озброєного нападу на інше господарство задля захоплення його території, ліквідації незалежності, зміну політичного або соціального укладу тощо» [6, с. 12]. Синонімічний ряд категорії агресивності представлено словами *напад, агресія, наліт, наскок, набіг, наїзд* [7, с. 36].

У лінгвістичних розвідках поняття «агресія» ще не одержало однозначного тлумачення. Поняття «мовна агресія», «мовленнева агресія», «вербальна агресія», «словесна агресія», «комунікативна агресія», «мова ворожнечі», а ще «мова ворожості», «словесного екстремізму», «дискурс ненависті й ворожості» широко вживається як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі останніх десятиріч. Ці поняття майже стали термінологічними. Агресія, інструментом якої є не сила, а слово – це мовна агресія. Проблема вербальної агресії знаходиться у сфері компетенції психолінгвістики.

Твори Григорія Гусейнова становлять важливий об'єкт дослідження. Оригінальність, індивідуальний стиль письменника передає авторську думку, що репрезентована в епістолярному тексті. Епістолярне мовлення у своєму типовому вияві – монологічне, проте природними елементами епістолярного тексту

можуть стати, на думку П. Дудика, «і діалоги, почуті або прочитані автором, а потім відтворені в листі» [5, с. 97]. Ознаками епістолярного тексту, як стверджує мовознавець, є те, що «в його основі матеріали з власного життя, з власної думки, з власного чуття, конкретно суттєве описання дійсності» [5, с. 97]. Недослідженою залишається в епістолярному тексті Г. Гусейнова мовна *агресія*, що посилює й увиразнює лексико-семантичну структуру, деталізує індивідуальний стиль, манеру опису письменника. У романі в щоденниках і листах мовна *агресія* виявляється через авторські негативні емоції, викликані певними подіями або людьми, які його оточують, що безпосередньо впливає на зміст тексту та формує своєрідну думку про певні події, суспільні явища, людей.

Результати дослідження роману у щоденниках і листах дають змогу виокремити такі лексико-семантичні групи слів мовної *агресії*:

– лексема *війна* асоціюється з *агресією*, тому що війна є результатом озброєної боротьби між державами або окремими лідерами і викликає почуття страху за своє життя в людини. Негативні асоціації викликають лексеми, пов'язані з війною та військовою справою: *це так жорстоко киянам мстив Бабин Яр, що у війну став місцем масових розстрілів* (3, с. 55); *у війну в будинку окупанти розмістили гестапо* (3, с. 60); *крок ліворуч, крок праворуч – розстріл* (3, с. 136); *багатотисячна сила татарського війська полилася стрімко вниз, знищуючи на шляху все живе* (3, с. 166); *розповідають, що в громадянську й Вітчизняну там відбувалися розстріли* (3, с. 189);

– іменники, що репрезентують *агресію*: *ще довго в столичному культурному середовищі пахло скандалом* (3, с. 21); *часом буває мордобій* (3, с. 33); *Клава усміхається, і я бачу, що в очах у неї сльози. Садизм* (3, с. 81); *однак розумію, що конфлікт насправді в іншому* (3, с. 104); *люди, юначе, діляться на травойдних та хижаків* (3, с. 116); *викрили кубло шпигунства й*

тероризму (3, с. 140); *і в мене вистачило нахабства* (3, с. 151); *ввечері на розбори приходили товарознавці, але морди бити не стали* (3, с. 153); *натяку на ускладнення і потенційні побоїща* (3, с. 162); іменники – найменування суб'єктів агресії: *гурт шибайголів у Жулянах* (3, с. 116); *Георгій Коваль розпочав свої пошуки з колишнього бандита Круподері* (3, с. 133); *виріс мікрорайон, відбудували трампарк, на залишках дамби-вбивці висадили тополі* (3, с. 56); іменники, що репрезентують знаряддя агресії: *а вже звіти винесла сплющений шматочок металу. Це була куля-вбивця, що її згодом випадково віднайшла вдова Софія Миронівна* (3, с. 132); *гарячі чоловіки висмикували зі штанів ремені з великими блискучими бляхами, швидко їх намотували на руку й грізно підступали до очманілого беззахисного баяніста* (3, с. 168); іменники – образи-символи з Біблії, що асоціюються з агресією: *пекло розділяється на три частини – ближча, дальша та пекло самотності* (3, с. 155); *напевно, я все ж таки закінчений хуліган, й за це мені доведеться колись смажитися в пеклі* (3, с. 189);

– дієслова фізичної або психічної дії, напрямки яких семантично пов'язані з агресією: *учитель обзивав нас безрукими і примушував після уроку вимітати за собою з майстерні стружки* (3, с. 8); *хлопця жорстоко били* (3, с. 154); *він став погрожувати»* (3, с. 167); *уб'ють гармоніста* (3, с. 168); дієслова агресивного емоційного стану: *хоча мати лаялася* (3, с. 73); *Вона злилася* (3, с. 81); *на кого всмерть ображався, випліскував злість* (3, с. 103); *відповідав нахабно* (3, с. 104); *суворо допитав якогось старого чоловіка* (3, с. 133); *знову будемо щоденно ненавидіти* (3, с. 18);

– прикметники, що позначають риси характеру людини: *суворий учитель* (3, с. 8); *став ще агресивнішим* (3, с. 95); *бачив перед собою лише набурмосену жорстоку Руду* (3, с. 136); *маю страшенно сварливий характер* (3, с. 140); прикметники, що описують природу, події та асоціюються з агресією: *навколо такою мірою все вбивче й принизливе* (3, с. 158); *сувора осінь поступово звужує географію мандрювань* (3, с. 163); *листування –*

страшна річ (3, с. 291); прикметники, що передають кольорову гаму та асоціюються з агресивним настроєм і відношенням письменника до описуваного: *прощай назавжди, бридке й ніяке Городище* (3, с. 138); *усе виглядало тяжким і гнітючим, хоч вішайся* (3, с. 138); *у Києві тепер жодних яскравих фарб, крім сумних – чорного, сірого й гнилувато-жовтого* (3, с. 143); *настрій гидотний* (3, с. 169).

Мовна агресія прямо пов'язана з інвективною лексикою, яка представлена в романі такими прикладами: *Теж фраєрюга!* (3, с. 81); *лаяв себе як останню наволоч* (3, с. 138); *може, сам я такий ідіот?* (3, с. 140); *але таки паскудник цей Еміль Дімітров* (3, с. 200); *хотілося їм в очі сказати: дурні!* (3, с. 201).

До складників, що передають мовну агресію в тексті щоденників і листів Г. Гусейнова, посилюють семантичну структуру належать фразеологічні одиниці: *кожного з нас заїли, наче блошиці, свої нагальні турботи* (3, с. 26); *життя дістає в тім'ячко, і я дуже скоро почну вити вовком* (3, с. 41); *та й вовчі закони зовсім не такі всесильні* (3, с. 141); *насправді час лише завити вовком* (3, с. 156); *однак купатися ніхто не припинив, а навіть хтось із хлопців забрав кілька черепів (вовків боялися – в ліс не ходити) з собою додому* (3, с. 170).

Досліджувана лексика мовної агресії представлена такими шарами: нейтральна лексика, що репрезентує фізичну або психічну діяльність, називає суб'єктів агресії; експресивна, емоційно-забарвлена лексика; розмовна та просторічна лексика, а також інвективна лексика. Проблема агресії є частиною емоційного досвіду письменника, його внутрішнього стану, тому уможливлене зарахування до відповідної лексики слова, що репрезентують емоційний стан – стан злості, жорстокості, агресивності.

Отже, мова як невід'ємний компонент свідомості людини фіксує елементи структури категорії агресії в дефініціях тлумачних словників. Аналіз лексики мовної агресії дає змогу

стверджувати, що більшість цієї лексики є емоційно забарвленою, репрезентована різними шарами. У тексті Г. Гусейнова мовна агресія маніфестується найрізноманітнішими лексемами, відмінними і в семантичному, і в граматичному, і у функціональному аспектах. Ідеться передовсім про такі слова мовної агресії, як іменники, дієслова, прикметники. Диференціація груп мовної агресії є важливою частиною вивчення матеріалу та передбачає ґрунтовне дослідження лексики семантики агресії. Перспективу подальшого дослідження становить зіставне вивчення лексико-семантичної структури категорії мовної агресії.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 518 с.
2. Власова Е. В. Пресса третьего рейха как пространство проявления речевой агрессии / Е. В. Власова // Речевая агрессия в современной культуре : сб. науч. тр. – Челябинск : ЧГУ, 2005. – С. 113–118.
3. Гусейнов Г. Повернення в Портленд : роман у щоденниках і листах / Г. Гусейнов. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.
4. Демидов О. В. Проявление речевой агрессии в юридическом дискурсе: практика лингвистических экспертиз / О. В. Демидов // Речевая агрессия в современной культуре : сб. науч. тр. – Челябинск : ЧГУ, 2005. – С. 7–14.
5. Дудик П. С. Стилїстика української мови : [навчальний посібник]. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
6. Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
7. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та ін. – К. : Наукова думка, 1999–2000. – 567 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2017 р.

УДК 81'25=030

Л. В. Козак

ПЕРЕКЛАД ЯК ВИД МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Козак Л. В. Переклад як вид мовленнєвої діяльності.

У статті йдеться про такий складний вид розумової діяльності, як переклад. Акцентовано на тому, що це один із видів мовленнєвої діяльності. Проаналізовано види перекладу, зокрема й технічний, який найчастіше використовується у вишах.

Зазначено, що до перекладу, як особливої мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, належать механізми сприйняття, розуміння, породження тексту. Теорія перекладу вивчає також питання про його місце в системі наук – емпіричних, прикладних, теоретичних; психології і «технології» перекладу. Потреба в науково-теоретичному осмисленні механізмів різних видів інтелектуальної діяльності, зокрема й перекладу, постала з новою силою у зв'язку з появою можливості їх автоматизації, тобто використання машинного перекладу.

Ключові слова: переклад, навчальний переклад, технічний переклад, науково-технічна інформація, повний письмовий переклад, реферативний переклад.

Козак Л. В. Перевод как вид мыслительной деятельности.

В статье речь идет о переводе как очень сложной умственной деятельности. Акцентируется внимание на том, что это один из видов мыслетворчества. Анализируются виды перевода, в том числе и технический, который чаще всего используют в вузах.

Перевод как особенная языковая и мыслительная деятельность человека включает в себя механизмы понимания, осмысления и порождения текста. Теория перевода изучает также вопросы о месте перевода в системе наук – эмпирических, прикладных, теоретических; психологии и «технологии» перевода. Необходимость в научно-техническом осмыслении механизмов разных видов интеллектуальной деятельности, в том числе и перевода, появилась в связи с разработкой и использованием автоматизированного перевода.

Ключевые слова: перевод, обучающий перевод, технический перевод, научно-техническая информация, полный письменный перевод, реферативный перевод.

Kozak L.V. Translation as a linguistic activity.

In this article we are talking about such a complex kind of mental activity as translation. The emphasis is on the fact that this is one of the types of speech activity. The types of translation, including the technical one, which are most often used at higher levels, are analyzed.

Speaking of speech I would like to pay attention to the translation as one of the types of speech activity. Translation is also a unique tool for the development of linguistic and linguistic competence. Translation activities are the same speech activity as the author's, and, perhaps, more important and meaningful. It should be borne in mind that translation is a multidimensional and multidimensional type of human activity that involves, to a certain extent, the reconstruction of the translator's activities of the author, while respecting the original and, at the same time, taking into account the peculiarities of his culture.

Today distinguish two main types of translation: educational and technical. Training translation is a translation from Russian into Ukrainian, that is, into the language that is being studied. This type makes it possible to obtain from students the use of those structures, which need to pay attention, to activate language means. First, by translating, students are forced to look for means to adequately convey thoughts in the language they are learning. Secondly, in the process of translation, the attention of students is drawn to a similar and distinctive in two languages.

In the process of exchange of scientific and technical information between specialists, the role of an intermediary is performed by a technical translator. It should be remembered that most often translate the latest information contained in foreign scientific publications. In order to qualitatively make a technical translation, the specialist must possess such knowledge, qualities and skills: to be knowledgeable in a certain field of knowledge and production, that is, to have a professional terminology and be able to use different types of dictionaries; master all types of technical translation.

The information industry of modern society puts linguistics, as well as in the fields of computer science, psychology, sociology, philosophy, fundamentally new applied management problems that arise in connection with the automation of intellectual activity. One of them is the machine translation, which is based on the connection of linguistic problems of the MP with the general problems of linguistics - on the one hand, and with the general problems of computer science - on the other. Therefore, the systematic analysis of the research object consists in the unity of empirical and theoretical, linguistic and extra-linguistic, integral and differential in the description of information influence.

Key words: translation, technical translation, scientific and technical information, full written translation, abstract translation, interpretation.

Переклад, як відомо, є складним видом розумової діяльності, що вимагає спеціальних знань, навичок та вмінь. Проблемами перекладу займалася низка науковців. Вагомий внесок у справу перекладознавства зробили Л. Бархударов, В. Дубічинський, С. Засекін, В. Комісаров, І. Шевченко, О. Боднар та ін.

З позиції психології, навчальний переклад – це специфічна форма активності, що може задіяти поперемінно або одночасно будь-які мовні засоби, які знаходяться в розпорядженні суб'єкта відповідно до завдань, що стоять перед ними. Суть перекладацького процесу полягає в тому, щоб «проникнути» у свідомість автора, подивитися на світ його очима. З погляду лінгвістики, необхідно витримувати відповідність між лінгвістичними реаліями обох мов.

Говорячи про мову і мовлення, хочеться звернути увагу на переклад, як один із видів мовленнєвої діяльності. На нашу думку, переклад є унікальним засобом розвитку мовної і мовленнєвої компетенції. Перекладацька діяльність – це така ж мовленнєва діяльність як і авторська, а можливо, і більш важлива та змістовна. Слід дотримуватися погляду, що переклад є багатоплановим і багатовимірним видом людської діяльності, який передбачає певною мірою реконструкцію перекладачем діяльності автора, дотримуючись оригіналу і водночас зважаючи на особливості своєї мови і культури.

С. Засекін зауважує, що перекладач не передає засіб однієї мови засобом іншої мови, а насправді «передає функцію вихідного засобу, вибираючи для цього засіб в іншій мові, що виконує аналогічну функцію» [3, с. 26].

Перш ніж дати визначення перекладу, згадаємо, що перекладання – це активний цілеспрямований процес. Як зазначають у навчальному посібнику науковці з Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», перекладання складається з таких частин: «1) свідомого запам'ятовування інформації шляхом її аналізу мовою оригіналу й

синтезу рідною мовою задля того, аби зробити текст чи повідомлення оригіналу своїм власним знанням; 2) відтворення іншою мовою того, що стало власним знанням, певній особі або групі» [4, с. 44].

Поняття «переклад» у спеціальній літературі витлумачують як роботу над іншомовним текстом, так і результат цієї роботи. Принципово важливим є розмежування процесу виконання перекладу і результат, який отримано після завершення цієї роботи. На позначення процесу в українській мові вживається слово «перекладання», а на позначення результату – «переклад». Ці два поняття взаємопов'язані: перше завжди передбачає друге, і навпаки, друге завжди є результатом першого [5, с. 7].

Отже, переклад – це передання засобами однієї мови того, що вже було висловлено іншою мовою. Сьогодні виокремлюють два основні типи перекладу: навчальний і технічний.

Розглянемо основні аспекти *навчального перекладу*. Це переклад українською мовою з російської, тобто на ту мову, яка вивчається. Цей тип перекладу дає змогу домогтися від студентів уживання саме тих структур, на які треба звернути увагу, активізувати мовні засоби. По-перше, перекладаючи, студенти змушені шукати засоби для адекватного передавання думки мовою, яка вивчається; по-друге, у процесі перекладу вони звертають увагу на подібне й відмінне у двох мовах.

Традиційно навчальний переклад використовують при вивченні тих тем, де наявна відмінність у засобах вираження, наприклад відмінність у сполучуваності слів: *прийти в університет – прийти до університету, беспокоиться о друге – турбуватися за друга*.

Використання навчального перекладу лише тоді буде корисним, коли він відбувається системно.

Доречним є переклад при вивченні таких тем: склад, наголос, тверді й м'які приголосні, співвідношення звуків і букв. На заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)»

доцільно виконувати такі вправи:

а) у записаних словах підкресліть букви, які відрізняються написанням в українській і російській мовах:

інженер-программист	– інженер-програміст
энергия воды	– енергія води
машинист электровоза	– машиніст електровозу;

б) поряд з російськими словами запишіть українські, поставивши в обох словах наголоси. Порівняйте наголоси:

беседа	–
восемьдесят	–
договор	–
новый	–
твердый	–

Отже, якщо переклад – це передавання того, що вже було висловлено, то перекладаються не просто слова, граматичні конструкції, а думки, зміст оригіналу за допомогою певних засобів, що утворюють іншу систему знаків.

Технічний переклад використовують для обміну спеціальною науково-технічною інформацією між фахівцями, які спілкуються різними мовами.

Варто звернути увагу на ті вимоги, що висувають до науково-технічного перекладу: переклад повинен бути точним, але не дослівним; перекладаються не окремі слова оригіналу, а його зміст, бо лише в контексті слова набувають певного значення. Науково-технічний переклад має бути стислим, бо зайві міркування стають на заваді розуміння тексту перекладу.

У процесі обміну науково-технічною інформацією між фахівцями роль посередника виконує технічний перекладач. Слід пам'ятати, що найчастіше перекладають найновішу інформацію, яка міститься в закордонних наукових виданнях. Для того щоб якісно зробити технічний переклад, фахівець повинен володіти такими знаннями, якостями та вміннями:

– бути обізнаним у певній галузі знань і виробництва, тобто

володіти фаховою термінологією та вміти користуватися різними типами словників;

– опанувати всі види технічного перекладу.

Технічний переклад поділяють на такі види: повний письмовий переклад, реферативний, анотаційний та усний. Кожен з них має свої особливості.

У формі повного письмового перекладу обробляється практично вся інформація, бо довідкова і сигнальна інформації обробляються скорочено у вигляді реферативного та анотаційного перекладів.

Процес перекладу починається зі сприйняття потоку інформації, який надходить із різних джерел, потім визначається форма, ідентифікується значення на семантичному рівні. У цьому разі науково-технічний текст повинен відповідати нормам стилістики, граматики й орфоєпії.

Як засвідчує досвід, особливу увагу слід звернути на передавання значення лексичних одиниць (термінів, загальноновживаних слів) тексту оригіналу. Аби уникати помилок при перекладі термінів та їх сполук, необхідно проаналізувати лексичний склад науково-технічного тексту.

Аналізування лексики науково-технічного тексту засвідчує, що частина вузькогалузевих термінів не перевищує 25%, а 75% цього тексту складають загальнонаукові терміни та загальноновживані слова, тобто слова, що обслуговують різні наукові галузі, наприклад: *аналіз, баланс, програма, фактор* тощо.

Перекладання вузькогалузевих, загальнонаукових термінів та загальноновживаних слів має свою специфіку.

Як зазначають В. Дубічинський, Л. Васенко та О. Кримець, «пошук відповідного за значенням вузькогалузевого терміна-еквівалента у власній мові має починатися з аналізування того поняття, яке виражає іншомовний термін. Правильним вважається такий шлях пошуку відповідного терміна у власній мові: поняття → український термін, а не іншомовний термін → український

термін [2, с. 411].

Важливим при перекладі технічних текстів є зіставлення синтаксичних конструкцій мов, з яких перекладають технічні тексти, бо їх бездумне перекладання стає причиною неправильного перекладу дієприкметників і дієприслівників. Як зазначає у своїй статті О. Боднар, «найбільш адекватно передається смисл у термінах, що мають конструкцію «дієприкметник + іменник» [1, с. 20].

Форма дієприкметника є однією з найскладніших, оскільки в українській мові відсутні дієприкметники теперішнього часу як активні, так і пасивні. Під час перекладання російських активних дієприкметників теперішнього часу виникають такі труднощі: це переклад дієприкметників, що в українській мові перетворилися на прикметники або ситуативно відіграють таку роль (*легковоспламеняющиеся вещества, режущий инструмент*). Українськими відповідниками найчастіше стають прикметники: *легкозаймисті речовини, різальний інструмент*. Слід також пам'ятати, що в українській мові неможливі зворотні дієприкметники: *испортившееся оборудование – зіпсоване обладнання, использующаяся модель – використовувана модель, действующий прибор – чинний прилад* тощо.

Отже, замість активних дієприкметникових форм теперішнього часу від перехідних дієслів у термінах слід використовувати прикметники, іменники, пасивні дієприкметники.

Слід зауважити, що особливу увагу необхідно при перекладі звернути на слова-терміни, які мають кілька відповідників в іншій мові, зокрема і в англійській. Насамперед це стосується терміносистеми комп'ютерних наук, термінологія яких має переважно англійське походження. Деякі науковці перекладають ці терміни не з тієї мови, у якій вони виникли, а з мови-посередника, тобто з російської. Це створює проблеми, бо в українській мові з'являються неправильно утворені терміни – кальки з російської мови. У такому разі мовознавці рекомендують використовувати

інтернаціоналізми, наприклад: *біт, табулятор, тригер, комп'ютер, диск, меню* та ін.

До найважливіших досягнень наукового прогресу належить створення пристроїв, що здатні виконувати інтелектуальні операції. Саме тому одним із найважливіших понять науки є інформація – операційний об'єкт інтелекту. Не менш актуальними стають відповідно і лінгвістичні проблеми комунікації – найважливіший вид інформаційної взаємодії в суспільстві.

Інформаційна індустрія сучасного суспільства, що формується досягненнями НТР, ставить перед лінгвістикою, як і перед інформатикою, психологією, соціологією, філософією принципово нові прикладні проблеми управління, які виникають у зв'язку з автоматизацією інтелектуальної діяльності. Одним із них стає машинний переклад (МП), який отримав у нас статус комплексного науково-технічного завдання.

Епоха машинного перекладу бере початок з 1954 року, коли в Джорджтаунському університеті було продемонстровано машинний переклад російського технічного тексту англійською мовою. Систему перекладу було створено для однієї пари мов, до складу словника входили тільки 250 слів, а граматику складалася з шести синтаксичних правил.

Сьогодні створено багато експериментальних і практичних систем автоматичного перекладу: SYSTRAN, LOGOS, ALPS, METAL тощо. В Україні працює система ПАРС, яку розробили харківські лінгвісти й програмісти. Це перекладна англо-російська / російсько-англійська система, що має дві модифікації ПАРС/Д (для російсько-німецького й німецько-російського перекладу) і РУМП (для російсько-українського та українсько-російського перекладу).

Систему ПАРС облаштовано великим комплексом термінологічних комп'ютерних словників майже всіх галузей людської діяльності обсягом 10-25 тисяч слів кожний.

Інститут мовознавства АН СРСР також брав участь у

виконанні науково-дослідницької програми 1983–1985 рр. з удосконалення й експлуатації системи МП з англійської на російську мову, де необхідно було визначити глибину постредагування та залежності від типів текстів і використання перекладних документів.

Метою розв'язання цих двох взаємопов'язаних завдань є інтенсифікація інформаційного обслуговування спеціалістів і зменшення собівартості МП. Лінгвістичний аспект нашого дослідження полягає у виявленні лінгвістичних принципів підвищення якості машинного перекладу як інформаційного процесу, як виду інформаційної взаємодії в суспільстві.

Аналіз лінгвістичних проблем удосконалення МП ґрунтований на зв'язку лінгвістичних проблем МП із загальними проблемами лінгвістики – з одного боку, і з загальними проблемами інформатики – з іншого. Тому системний аналіз об'єкта дослідження полягає в єдності емпіричного і теоретичного, лінгвістичного й екстралінгвістичного, інтегрального і диференційного в описі інформаційного впливу.

У зв'язку з цим емпіричний етап дослідження полягає в аналізі роботи системи МП, і зокрема, редакторській правці вихідних текстів на основі їх порівняння із вхідними текстами. У результаті була побудована класифікація машинних помилок, визначено причини їх виникнення та запропоновано способи їх усунення.

У практичній діяльності інженера мовлення є і носієм інформації, і засобом впливу як на окрему людину, так і на групу осіб. Аналітичне дослідження мовленнєвої діяльності майбутнього фахівця з вищою освітою дає змогу класифікувати її за різними ознаками: усна і писемна, внутрішня і зовнішня, повсякденна (побутова) і професійна тощо.

Навчання майбутніх інженерів перекладу і редагування науково-технічної літератури та основ термінології і створює їхню «філологічну освіченість», мовленнєву компетенцію. Формування

інженера нової генерації, висококваліфікованого, грамотного, з високим інтелектуальним потенціалом відбувається з двох боків: технічного і гуманітарного.

Під час навчання студент оволодіває індивідуальним кодом і мовою, аби потім з їх допомогою долучитися до світової і національної культури, до знань, закріплених завдяки мовним засобам, зафіксованим і збереженим у писемному мовленні. На індивідуальному рівні мова є одночасно і засобом, за допомогою якого організують безпосереднє спілкування, й умовою набуття узагальненого досвіду конкретною людиною, і формою існування цього досвіду в індивідуальній свідомості.

Отже, опанування теоретичними засадами і практичними навичками перекладу допоможе студентам вищих технічних навчальних закладів залучити найновіші досягнення не лише вітчизняної науки, але й закордонної, та використовувати ці здобутки при написанні наукових робіт, зокрема курсових і дипломних.

Література

1. Боднар О. Б. Особливості перекладу термінологічної лексики / О. Б. Боднар // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Вип. 8. / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін.]. Кривий Ріг : ТОВ «ОКТАН-ПРИНТ», 2012. – С. 15–23.

2. Дубічинський В. Навчання науково-технічного перекладу у вищому технічному закладі / В. Дубічинський, Л. Васенко, О. Кримець // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. VI. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 409 – 412.

3. Засєкін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу / С. В. Засєкін. – Луцьк : ВІЕМ, 2006. – С. 26.

4. Прикладне термінознавство : [навчальний посібник] / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець та ін.; за ред. В. В. Дубічинського та Л. А. Васенко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2003. – 145 с.

5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М., 2002. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2018 р.

УДК 378:33-047.22

Г. Ф. Ракшанова, І. Л. Назаренко

ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ

Ракшанова Г. Ф., Назаренко І. Л. Формування фахової термінологічної компетентності у студентів.

У статті розглянуто актуальні проблеми сучасної вищої освіти й приведення її у відповідність до потреб інтеграції світового та європейського освітніх процесів. Акцентовано на тому, що формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх спеціалістів зумовлено когнітивними процесами в сучасному науковому пізнанні. У сучасному суспільстві до підготовки фахівців висувуються певні «компетенції», необхідні для досягнення значних успіхів у професійній діяльності. Досліджено компоненти, що стосуються професійної реалізації та розвитку майбутнього фахівця, його здатності засвоювати нові знання з подальшим їх практичним застосуванням.

Ключові слова: професійно-термінологічна компетентність, наукова термінологія, професійна термінологія, системність термінології, структурно-когнітивний та лінгвопрагматичний аспекти.

Ракшанова А. Ф., Назаренко И. Л. Формирование профессиональной терминологической компетентности в студентов.

В статье рассматриваются актуальные проблемы современного высшего образования и приведения ее в соответствие с потребностями интеграции мирового и европейского образовательных процессов. Акцентируется внимание на том, что формирование профессионально-терминологической компетентности будущих специалистов обусловлено когнитивными процессами в современном научном познании. В современном обществе к подготовке специалистов предъявляются определенные «компетенции», которые необходимы для достижения значительных успехов в профессиональной деятельности. Исследуются компоненты, касающиеся профессиональной реализации и развития будущего специалиста, его способности усваивать новые знания с последующим их практическим применением.

Ключевые слова: профессионально-терминологическая компетентность, научная терминология, профессиональная терминология, системность терминологии, структурно-когнитивный и лингвопрагматический аспекты.

Rakshanova G. F., Nazarenko I. L. Development of Professional Terminological Competence among Students.

The article investigates current issues existing in the modern higher education as well as harmonization thereof with the international and European educational integration processes. Professional and glossary competence development of future professionals is caused by cognitive processes in the today scientific knowledge. The contemporary society expects the professional training to assure certain *competences* required for the prominent progress in the professional activity. The investigated issue has many aspects, as far as it includes various components related both to internal condition and internal definitiveness of the future professional, his professional fulfillment and professional development, and to his ability to receive and to absorb the knowledge successfully for its further practical implementation, using the creative approach in such cases. When studying terminology it is necessary to take into consideration the fact that the knowledge is systemic by its nature. Systemic nature of the scientific knowledge is displayed in conceptual framework. Systemic nature is more typical for the terminology in comparison with other layers of lexis.

The professional activity in any branch requires not only professional skills from the expert, but a comprehensive all-round education, as far as this activity is related to intensive verbal and written communications; it comprises a good speech practice, requires the exact expression of notions and categories. Simulation of the situations similar to various professional situations assures professional orientation of the training process, promotes students' communicative skills and professional speech progress, upgrades the future professionals' interest in the terminology study, and provides the possibility to arrange the proper environment for the knowledge practical use. It is reasonable to use creative tasks during classes, which assumes the student's certain independence during the execution thereof. Such works will help the students to avoid any mindless use of ready patterns during professional literature translation and professional texts writing, encourages them to standard terminology lexical items and professional phraseological term combinations use.

Key words: professional and glossary competence, scientific terminology, professional vocabulary, systemic character of terminology, structural-cognitive and linguistic-pragmatic aspects.

Національна мова – складна, динамічна й цілеспрямована культурно-історична система, що поєднує всі різновиди мовного функціонування.

Сучасна когнітивна лінгвістика, розглядаючи мовну творчість у нерозривному зв'язку з процесами пізнання, мислення і свідомості, із поверхневого, суто мовного погляду на лексикологію переходить на глибинний, концептуальний рівень її осмислення. Н. Хомський, зокрема, відзначає, що науковці надто

довго зосереджувалися на вивченні зовнішніх проявів мови, тобто її екстеріоризованих форм, а нині завдання полягає в тому, щоб дослідити її властивості в системі мислення, тобто проаналізувати інтеріоризовані структури мови. При цьому різнопланові когнітивно зорієнтовані дослідження мають спільну мету – з'ясувати загальні принципи і характеристики структури знання, виявити форми його організації в мисленні людини [7, с. 104].

На сучасному етапі науковці розуміють, що основним багатством будь-якої нації є майбутні висококваліфіковані фахівці кожної галузі. Це визначає стратегічний напрям розвитку вищої освіти – створити у кожному вищому навчальному закладі України творче середовище для розвитку пізнавальних та інтелектуальних можливостей особистості, її творчого потенціалу.

Формування професійно-термінологічної компетентності зумовлено такими чинниками: однією з найважливіших професійних рис будь-якого фахівця є знання термінологічної системи фаху; уміння налагоджувати комунікативні стосунки з партнерами, колегами, клієнтами, долати мовні бар'єри, що сприятиме уникненню непорозумінь під час вирішення професійних завдань; доступно, лаконічно, чітко пояснювати власні позиції та висловлювати думки; вільно орієнтуватися в останніх новинах своєї галузі, що поширюють засоби масової інформації; грамотно аналізувати економічні та технічні явища й події; полегшувати проведення діалогу та налагодження комунікативних зв'язків, замінюючи мовні конструкції потрібними галузевими термінами, що надасть можливість зекономити час; наукова термінологія постійно оновлюється та збагачується, що змушує фахівців-початківців перебувати в постійних пошуках нових професійних понять, використовувати творчі (нестандартні) підходи до їх засвоєння, тлумачення та використання; фахівці будь-якої галузі постійно перебувають у сфері надання послуг чи виробництва, що передбачає використання професійної термінології; розширення та збагачення

сформованих знань професійної термінології для спеціалістів є справою нелегкою, оскільки потребує постійного навчання та підвищення їхнього кваліфікаційного рівня, тому досить важливим є пошук способів правильної мотивації до особистісного та професійного розвитку; досягнення успіху під час виконання професійних обов'язків і налагодження комунікативних відносин залежить від рівня сформованості та насиченості професійного словника спеціаліста; сучасному суспільству потрібні, насамперед, професіонали своєї справи, тобто особи, які володіють професійною термінологією та культурою спілкування, що є важливою ознакою фахівця у будь-якій сфері виробництва та економіки [1, с. 3].

Проблеми формування професійно-термінологічної компетентності досліджували М. Бахтін (проблеми комунікації), О. Васічкіна, І. Куламхіна (технології розвитку комунікативної компетентності економістів), Т. Ганніченко (формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти), Г. Онуфрієнко (проблема професійної мови й формування мовно-професійної компетентності майбутніх фахівців з економіки), В. Приходько (економічна культура), проблеми інформатизації освіти та використання інформаційно-комунікаційних технологій (В. Биков, В. Олійник, П. Стефаненко); проблеми формування професійної термінології (Л. Симоненко, Л. Козак, В. Пілецький, Г. Онуфрієнко).

Мета нашої статті полягає в дослідженні ефективності організаційно-педагогічних умов формування фахової термінологічної компетентності майбутніх спеціалістів у процесі навчання в університеті.

Поняття «компетентність» відображає готовність і можливість людини розв'язувати професійні завдання та проблемні питання, використовуючи власний досвід, спосіб діяльності, уміння та знання, набуті під час навчання у ВНЗ. У працях Н. Хомського «компетенції» розглянуто як певні вимоги,

що висуває суспільство до підготовки людини, що необхідні їй для досягнення значних успіхів у професійній діяльності [7, с. 89]. «Професійна компетентність» це високий рівень розвитку комунікативних здібностей; наявність організаторських та управлінських рис; стійка вмотивованість та володіння інтегрованими знаннями, зокрема, щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасні науковці розглядають структуру професійної компетентності фахівця, виокремлюючи різні аспекти досліджуваної проблеми і наголошуючи на тісній взаємодії визначених компонентів. Таким компонентом у нашому дослідженні є формування та розширення знань професійної термінології майбутніх фахівців, оскільки фахова термінологія є елементом активного словникового запасу студента, а рівень володіння нею вказує на розуміння професійних явищ і понять.

Наукова термінологія – найвищий вияв людської думки, національної своїми витокami, інтернаціональної своїм призначенням. Термінологія – базовий структурний елемент удосконалення та стандартизації мови конкретної галузі, а термін – це слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [5, с. 76], яке застосовують у процесі пізнання та засвоєння наукових і професійних об'єктів та відношень між ними [6, с. 4–10].

При вивченні термінології потрібно зважати на те, що знання взагалі за своєю суттю системне. Системна природа наукового знання відображається в системі понять. Термінологія найбільше за інші прошарки лексики має системний характер. І ця системність виходить із подвійної природи термінології: з одного боку, термінологія пов'язана з системою понять, а з іншого, – термінологія функціонує і розвивається за законами мови. Логічна системність (логічна організація) понять дає змогу чітко виокремити розділи (підрозділи, предметні групи) конкретної

галузі знань. У кожному розділі виділяються початкові поняття, створюються передумови для встановлення зв'язків між поняттями, а отже, системний підхід дає змогу визначити місце кожного поняття в системі понять.

Звідси й специфіка сприйняття наукового твору. Воно відзначається тим, що реципієнт, постійно зіставляючи виклад з уже наявною у свідомості системою знань, сприймає написане водночас і синтагматично (подібно до сприйняття художніх, публіцистичних та інших творів), і парадигматично, категорійно. Це висуває особливі вимоги до точності наукового викладу, яку забезпечують насамперед терміни з їхніми однозначними дефініціями, а також інші засоби наукового стилю – прозорі синтаксичні конструкції, стереотипна структура наукових понять різних видів і жанрів [3, с. 83].

Тому при творенні термінів пріоритетним є структурно-когнітивний аспект – тут насамперед відштовхуються від поняття. Однак термін є й одиницею професійного спілкування (лінгвопрагматичний). Дві характеристики терміна – структурно-когнітивна (зв'язок з іншими поняттями певної галузі наукового знання) і лінгвопрагматична (забезпечення фахового спілкування) у науково-технічній сфері виявляються по-різному в теоретичній і практичній ділянках технічної науки [5, с. 96].

Професійно-термінологічна компетентність – це сформована здатність влучно та доцільно використовувати фахові терміни під час виконання посадових обов'язків; набуті вміння та навички граматично правильно будувати речення та власний діалог, використовуючи при цьому досвід, одержаний під час вивчення спеціальних дисциплін свого фаху у ВНЗ.

Сучасні науковці на підставі спостережень за навчально-пізнавальною діяльністю студентів виділяють такі критерії сформованості професійно-термінологічної компетентності майбутніх фахівців: розвиток творчих здібностей (сформованість умінь творчо підходити до розв'язання питань професійної

діяльності, використовуючи термінологію фаху); обсяги термінологічних знань і розвиток пізнавальних здатностей (сформованість знань професійної термінології та професійного мовлення); умотивованість вивчення фахової термінології та розвиток вольових рис (сформованість розуміння значущості та необхідності застосування фахової термінології у майбутній професії); результативність використання професійної термінології (сформованість умінь використовувати на практиці знання професійної термінології під час виконання посадових обов'язків); професійна спрямованість та самовизначеність особистості (сформованість умінь використовувати професійну термінологію у процесі налагодження комунікативних зв'язків та усвідомлення готовності її використання, опираючись на особистісні риси) [1, с. 17].

У ситуаціях діалогічного спілкування, наприклад, можна виокремити такі форми: ділову бесіду, ділові переговори, ділову дискусію, прес-конференцію та ділову нараду, а в ситуаціях, де за основу взято монолог одного з учасників – презентацію, доповідь, усний звіт і публічний виступ. Як показали дослідження, під час навчання варто використовувати всі типи ситуацій, зокрема, на етапах закріплення та відпрацювання одержаних умінь. Значну увагу необхідно звертати на ситуації творчого характеру, оскільки вони демонструють глибину розуміння та вміння використовувати терміни, що засвоювалися у процесі навчання.

Важливе завдання сьогодення – усіляко сприяти розвитку пізнавальної активності кожного студента. Треба не тільки пробуджувати в ньому цікавість до досліджуваного матеріалу, але й добиватися того, щоб ця цікавість перетворилася на допитливість, а потім набула характеру справжнього пізнавального процесу, прагнення до розкриття сутності досліджуваних явищ, причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей.

Діяльність фахівця в будь-якій галузі вимагає від нього не

тільки професійної майстерності, а й широкої загальної освіти, оскільки вона пов'язана з інтенсивним усним і писемним спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, потребує точного вираження понять і категорій у професійній діяльності.

Для підвищення вмотивованості студентів щодо оволодіння фаховою термінологією відбувається впровадження інтерактивних та імітаційно-ігрових форм навчання. Вони сприяють підвищенню вмотивованості студентів до освоєння фахової термінології; розвитку та вдосконаленню уяви і творчих здібностей студентів; процес навчання є простішим, набуває індивідуальності та відповідає рівню знань майбутніх фахівців, надаючи їм можливість встановлювати асоціативні зв'язки між термінами та сферою їх використання, будувати послідовні логічні ланцюжки термінів відповідної тематики; виробленню вміння працювати з фаховими довідниками та словниками.

Для оптимізації оволодіння студентами новими поняттями використовуються інформаційно-комп'ютерні технології. Це дає змогу інтегрувати мережу Інтернет у навчальний процес під час вивчення професійної термінології, що розширює світогляд та простір для творчої діяльності студентів; підвищує вмотивованості студентів до вивчення матеріалу; зацікавлює предметом професійного спрямування. Результати експериментального дослідження показали, що використання інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій і методів під час навчання сприяє пробудженню інтересу студентів до вивчення професійної термінології; розвитку їхніх творчих здібностей; підвищенню загальних показників сформованості професійної термінологічної компетенції майбутніх спеціалістів; підвищенню якості навчання студентів; значному розвитку пізнавальних і вольових здібностей; професійній спрямованості навчання студентів; розширенню їх термінологічного словника; відпрацюванню вмінь та навичок доцільного застосування сформованих термінологічних знань на практиці, тобто під час

вирішення ситуацій професійного спрямування [1, с. 18; 4, с. 127].

Серед різних технологій навчання творчого вивчення термінології застосовується технологія петлювання, що передбачає багаторазове повернення до вивченого задля закріплення вже опрацьованого лексичного матеріалу. При цьому студентам надається можливість творчо вибирати термінологічні одиниці, але в межах тієї ситуації, що запропоновано. Студенти вирішують проблемні ситуації; складають мікро-макро-діалоги; пояснюють, аналізують ті чи ті факти та явища; переходячи до дискусії. розкривають значення спеціальних термінів-паронімів тощо. Особливе значення для самовираження студентів мають різноманітні рольові й ділові ігри. Під час таких видів робіт студент діє, узявши на себе певну соціальну роль. У її межах він спілкується, приймає рішення, виявляє своє ставлення до різних питань і проблем, тобто розкриває себе як особистість. Ігри дають змогу перевірити рівень знань спеціалізованої термінології у процесі навчання, демонструють та пояснюють необхідність вивчення фахової термінології, уможливають відпрацювання вмінь її доцільного використання.

Моделювання ситуацій професійного спрямування забезпечує професійну спрямованість навчального процесу, сприяє розвитку комунікативних умінь і професійного мовлення студентів, підвищує зацікавленість майбутніх спеціалістів у вивченні фахової термінології, дає змогу організувати середовище практичного застосування сформованих знань.

На заняттях доцільно використовувати завдання творчого спрямування, вони передбачають певну самостійність студента при їх виконанні, наприклад: 1) перекладіть українською мовою термінологічні словосполучення та доберіть до них контекстуальні синоніми; 2) за допомогою словників чи фахової літератури доберіть терміни й утворіть термінологічні багатокомпонентні ланцюжки, у яких кожен компонент конкретизує, увиразнює утворений термін; 3) за допомогою словника доберіть до термінів

синоніми, складіть з них пари, введіть терміни-синоніми в речення, урахувавши відтінки їх значень; 4) за допомогою словника доберіть до термінів антоніми, складіть з ними речення; 5) складіть усне висловлювання фахового спрямування, використовуючи професійну термінологію; 6) складіть діалог виробничої тематики, насичений вашою фаховою термінологією; 7) прочитайте текст, виправте терміни, ужиті з невласливим для них значенням [4, с. 125].

Доцільним є також застосування вправ порівняльно-зіставного типу, що допомагають студентам відчутти специфіку фахових понять, ілюструють особливості нормативного фахового мовлення порівняно з розмовно-побутовим; вправ на переклад, що виявляють «поряд із спільними ознаками, характерними для близькоспоріднених мов, також риси своєрідні, національно специфічні» [2, с. 26]. Вправи цих типів дають змогу проаналізувати особливості виучуваних понять на фонетико-орфоепічному, лексико-граматичному та стилістичному рівнях. Окрім того, збагачуючи лексичний запас студентів технічних спеціальностей професійно-науковою термінологією, ми одночасно маємо змогу підвищувати культуру мовлення майбутніх фахівців, звертаючи увагу на: 1) особливості вимови та правопису того самого терміна в російській та українській мовах; 2) доречність використання термінів та професіоналізмів у різних мовних ситуаціях; 3) нюанси вживання термінів-синонімів (дублетів – власне українського слова та інтернаціоналізму) у фахових текстах; 4) нюанси вживання термінів-паронімів у фахових текстах; 5) особливості перекладу стійких термінологічних сполук, що не мають точних українських відповідників російським варіантам та ін.

Застосування таких видів роботи допоможе студентам уникати сліпого калькування при перекладі фахової літератури та написанні текстів професійного спрямування, орієнтуватиме на вживання нормативних форм термінолексем та фахових фразеологічних терміносполучень.

Безперечно, найбільш доцільним для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів зі спеціальності. Невеликих за обсягом, доступних за змістом, насичених словами, стійкими словосполученнями та граматичними конструкціями, характерними для мови спеціальності. Тільки на рівні тексту професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, придатна для використання в певних робочих ситуаціях, а не як сукупність розпорошених лексем та синтагм [1, с. 17; 4, с. 126].

У процесі роботи активізується діяльність кожного студента, створюються передумови переходу від пасивного сприйняття до активного мислення. Уміння творчо використовувати здобуті знання є соціальною цінністю, оскільки допомагає людині виконувати суспільні й професійні функції, швидко адаптуватися до нових економічних умов, сприяє гнучкому переходу від одного виду діяльності до іншого. В умовах прискороного науково-технічного прогресу це вміння стає нагальною суспільною необхідністю, тому що сучасна вища школа відчуває потребу вже не стільки у простих навичках розумової праці людини, скільки в її творчих здібностях.

Професійно-термінологічна компетентність – це здатність доцільно та влучно використовувати терміни у процесі виконання посадових обов'язків, спираючись на досвід, одержаний під час навчання у ВНЗ, мотивуючи себе значними успіхами в майбутній професійній діяльності. Досліджувана проблема є багатогранною, оскільки передбачає різні компоненти, що стосуються як внутрішнього стану та внутрішньої визначеності майбутнього фахівця, його професійної реалізації та професійного розвитку, так і його здатності одержувати й успішно засвоювати нові знання з подальшим їх практичним застосуванням, використовуючи в цих випадках креативний підхід. Лише цілеспрямовано, систематично й послідовно організована навчальна діяльність забезпечить формування кваліфікованого працівника.

Література

1. Власюк І. В. Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. ... канд. пед. наук / І. В. Власюк – Вінниця, 2015. – 20 с.

2. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учебное пособие] / Т. Р. Кияк – К. : УМКВО, 1989. – 103 с.

3. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.

4. Ракшанова Г. Ф. Професійна термінологія як засіб формування мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця / Г. Ф. Ракшанова // Міжнародна конференція «Сучасний університет: перспективи розвитку». – Черкаси, 2010. – С. 125–127.

5. Ракшанова Г. Ф. Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект) : дис. ... канд. філол. наук / Г. Ф. Ракшанова – К., 2004. – 193 с.

6. Федорова И. В. Функционирование общенаучной лексики в научно-техническом тексте / И. В. Федорова // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 59–65.

7. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : МГУ, 1972. – 123 с.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2018 р.

УДК 372.147:629

І. Б. Файнман, Є. Б. Токарь

**КОМПОНЕНТИ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ
В АВІАЦІЙНОМУ ВНЗ**

Файнман І. Б., Токарь Є. Б. Компоненти навчання англійської лексики в авіаційному ВНЗ.

У статті розглянуто питання навчання англійської лексики студентів авіаційних вищих навчальних закладів. Виокремлено низку теоретичних та концептуальних ідей, що лягли в основу розробки компонентної структури навчання лексики. Увагу зосереджено на визначенні компонентів навчання лексики майбутніх авіаційних фахівців з урахуванням наявності процесів опосередкованого та цілеспрямованого вивчення студентами нових слів. Проаналізовано чотири компоненти, а саме: систематизоване свідоме навчання спеціально відібраних лексичних одиниць; розширення мовного досвіду студентів; навчання студентів стратегій вивчення лексичних одиниць; розвиток

лексичної свідомості.

Ключові слова: іншомовна авіаційна лексика, навчання лексики, вивчення лексичних одиниць, компоненти навчання лексики.

Файнман И. Б., Токарь Е. Б. Компоненты обучения английской лексике в авиационном ВУЗе.

В статье рассматриваются вопросы обучения студентов авиационных вузов английской лексике. Выделяется ряд теоретических и концептуальных идей, которые легли в основу разработки компонентной структуры обучения лексике. Внимание акцентируется на определении компонентов обучения лексике будущих авиационных специалистов с учетом наличия процессов опосредованного и целенаправленного изучения студентами новых слов. Анализируются четыре компонента, а именно: систематизированное сознательное обучение специально отобранных лексических единиц; расширение языкового опыта студентов; обучение студентов стратегиям изучения лексических единиц; развитие лексического сознания.

Ключевые слова: иноязычная авиационная лексика, обучение лексике, изучение лексических единиц, компоненты обучения лексике.

Fainman I. B., Tokar Ye. B. Components of teaching English vocabulary in Aviation universities and colleges.

This paper explores English vocabulary teaching in aviation higher educational establishments, namely tries to define components of teaching vocabulary to aviation students. The starting point of the study is to provide theoretical background and define basic conceptual ideas. Herein, the authors underline the necessity of explicit vocabulary instruction and systematic regular planned work on expanding students' vocabulary. However, implicit learning while reading and listening is stated to be no less important. Thus, the authors come to the conclusion that both sides of the process should be combined into an effective method of teaching vocabulary. Within this viewpoint four components of teaching English vocabulary to aviation students are defined. Explicit teaching individual words is distinguished to be the first component. It involves teachers' direct vocabulary instruction as for specifically chosen lexical items. It turns to have best possible results when lexical units are connected with key concepts of the lesson or are the ones used in general language. Providing rich language experience is the second component which deals with students' vocabulary expansion while reading, listening and speaking. The teacher's role lies in working out activities aimed at effective vocabulary learning while reading as well as just reading aloud and discussions. The third component, teaching word-learning strategies, is aimed at teaching students to learn words themselves. It includes morphemic analysis, exploring the context and using dictionaries while learning new words. Fostering word consciousness, i.e. awareness of and interest in words, is a significant element in

vocabulary teaching providing background for further words learning. It covers word games, tongue twisters, jokes, emphasizing interesting words, etc.

Key words: explicit teaching, incidental learning, component, vocabulary instruction, word-learning strategy, word consciousness.

Якісна підготовка авіаційного фахівця наразі неможлива без ґрунтового підходу до викладання англійської мови. Оскільки значна частина виконуваних авіатором завдань на робочому місці пов'язана саме з використанням мови, то й у процесі професійної підготовки мовна освіта потребує достатньої уваги науковців та практиків. Відтак питання вдосконалення англійської підготовки авіаторів, розширення їх мовних можливостей, зміна вектору розвитку іншомовних навичок від пасивного сприйняття до активної участі в освітньому процесі є зараз надзвичайно нагальними в наукових дослідженнях.

Лексична компетенція авіатора займає важливе місце в його загальній комунікативній компетенції, а вокабуляр поруч із вимовою та граматикою є основою для подальшого формування продуктивних навичок говоріння (fluency) та сприйняття на слух (comprehension), що, своєю чергою, об'єднуються задля забезпечення уміння мовленнєвої взаємодії (proficiency in interaction) [7, с. 2–9]. Навчання лексики та формування лексичної компетенції майбутнього авіаційного фахівця вимагають науково обґрунтованого й ретельно спланованого підходу, адже на виході мають гарантувати авіатору необхідний рівень навичок та умінь.

Проблеми навчання англійської лексики в підготовці авіаційних фахівців попри їх значущість наразі не набули достатньо широкого висвітлення у світових наукових дослідженнях з філології та методики викладання мов. На сьогодні описано потреби студентів авіаційного профілю щодо вивчення лексики (N. Koparan), визначено складнощі (challenges) навчання лексики в авіаційному ВНЗ (S. Y. E. Secer, M. Sahin), виокремлено низку методів навчання авіаційної лексики (A. Wang).

Н. Копаран (2017), провівши опитування й інтерв'ю

студентів, описав їх потреби щодо покращення навчання лексики. С. Сечер та М. Сахін (2014) також вирізняють низку проблем і труднощів у навчанні лексики в курсі авіаційної англійської мови, але подають не загальний опис, а класифікують їх у три категорії. Дослідники виокремили: 1) проблеми, що виникають через мовну компетентність і мотивацію студентів; 2) проблеми, породжені нестачею досвіду викладання авіаційної англійської мови у викладачів; 3) проблеми, спричинені особливостями програми курсу авіаційної англійської. Проте дослідники не дають ґрунтовних методичних розробок для спланованої та систематичної роботи щодо подолання цих труднощів, а обмежуються лише загальними рекомендаціями й порадами стосовно відповідних проблем.

А. Ванг (2011) визнає системність авіаційної лексики та її розподіл за авіаційними секторами (авіаційна історія, структура літака, аеропорт, управління повітряним рухом тощо) і класами (технічна, напівтехнічна та загальна лексика). Науковець виокремлює 7 методів (збережено формулювання автора першоджерела), що застосовуються в Китаї щодо навчання авіаційної лексики, а саме: фонетичний метод, контекстуально-ілюстративний метод, метод аналізу слова, мнемонічні допоміжні засоби, особисті словникові нотатки, орієнтовані на знання лексикографічні інструкції, перекладний метод. Підкреслюється також необхідність вивчення лексики авіації у зв'язку з авіаційною культурою й історією.

Наявні дослідження здебільшого мають констатувальний характер складності навчання студентів-авіаторів англійської лексики, а розробки детальних послідовних рекомендацій або методів навчання для забезпечення максимально ефективного опанування вокабуляром у процесі навчання в авіаційному ВНЗ є відсутніми. Питання чіткого визначення компонентів навчання майбутніх авіафахівців англомовної лексики, напрямків та стратегій такої роботи залишаються відкритими в сучасній

методиці викладання іноземних мов.

Мета цієї статті – виокремити та обґрунтувати компоненти навчання англомовної лексики в авіаційному ВНЗ.

Наше дослідження спирається на низку вихідних теоретичних і концептуальних положень. По-перше, услід за Т. Дадлі-Еванс та Ст. Джон (1998) вважаємо, що навчання лексики при вивченні англійської мови зі спеціальною метою (ESP) (а вивчення іноземної мови в авіаційному ВНЗ є саме таким курсом, адже готує до безпосереднього використання мови для конкретних професійних завдань) спирається на загальні засади й принципи навчання англомовної лексики. По-друге, варто зазначити, що засвоєння іншомовної лексики (*L2 vocabulary*) може відбуватись за рахунок несвідомого опосередкованого (в англомовній літературі *implicit, incidental, indirect, unplanned*) вивчення (*learning*) або свідомого й цілеспрямованого (*explicit, intentional, direct, planned*) навчання (*teaching, instruction*). Несвідоме засвоєння лексики є побічним продуктом (*by-product*) при залученні студента до таких видів діяльності, як читання та слухання і не містить прямої інструкції щодо вивчення в цьому процесі нових лексичних одиниць. Свідоме ж навчання лексики стосується залучення до діяльності, що має на меті цілеспрямоване вивчення лексичних одиниць студентом [6, с. 268].

Наукові дебати про більшу значущість і першочерговість кожного із зазначених видів засвоєння лексики при опануванні іноземної мови ведуться не одне десятиріччя. Одні освітяни стверджують, що студенти можуть вивчити всю необхідну їм лексику з контексту у процесі інтенсивного читання (Krashen, 1989). Інші ж, визнаючи корисність та необхідність читання, наголошують на важливості свідомого розуміння студентами завдань вивчення лексики, навчання їх свідомих стратегій вивчення слів (Ellis & Sinclair, 1989; Hulstijn, 1997).

У ракурсі цих дебатів виокремлюємо низку тверджень, що вважаємо обґрунтованими й основоположними для нашого

дослідження. Ми наголошуємо, що:

1. Роль несвідомого засвоєння лексики за рахунок залучення в різний мовний контекст є зовсім незначною на початкових етапах вивчення лексики [11, с. 16]. Це безпосередньо стосується вивчення іноземної мови для авіаційних спеціальностей, адже занурення має відбуватися у зрозуміле для студента мовне середовище (*comprehensible language input*), а в разі з вивченням англійської мови для потреб авіації професійний контекст є абсолютно новим і незнайомим на початкових етапах навчання.

2. Засвоєння іншомовної лексики для професійного спілкування повинно мати не стихійний, а контрольований систематичний та логічний характер. Оскільки сфера професійного спілкування є чітко визначеною й потребує знання конкретних лексичних одиниць, то покладатися на їх випадковий вибір не є раціональним. Окрім того, процес несвідомого засвоєння в кожного студента проходить своїм чином і не гарантує відкладання лексичних одиниць у довготривалу пам'ять.

3. Не можна повністю відкидати потенційні можливості та важливість несвідомого засвоєння лексики. Студенти вивчають / засвоюють не все, чого навчає викладач. Цілеспрямоване навчання є прямим, логічним і послідовним, а от вивчення й засвоєння у процесі такого навчання не завжди є такими [11, с. 18].

Ми визнаємо необхідність залучення студентів до несвідомого навчання лексики за рахунок читання й слухання водночас із цілеспрямованим систематичним і послідовним навчанням лексичних одиниць зі свідомою навчальною інструкцією. «Несвідоме та цілеспрямоване вивчення лексики мають розглядатись як *взаємодоповнюючі* види діяльності, що *обидва* мають практикуватися в навчальному процесі» (курсив збережено з цитованого джерела) [6, с. 276]. Хочемо зауважити, що необхідним є не просто заохочення студентів до проведення великої кількості часу за читанням або слуханням (що хоч і може приводити до певного непослідовного випадкового вивчення

лексичних одиниць, проте не є самодостатнім), а важливо розробляти завдання, які фокусують увагу студента на вивченні лексичних одиниць і стимулюють усвідомлення важливості ефективних стратегій розширення словникового запасу.

Виходячи з теоретичних положень і концептуальних засад, обґрунтованих вище, а також аналізу науково-педагогічних і методичних джерел з окресленої проблематики виокремлюємо низку компонентів навчання (teaching) лексики в авіаційному навчальному закладі: 1) систематизоване свідоме навчання спеціально відібраних лексичних одиниць; 2) розширення мовного досвіду студентів; 3) навчання студентів стратегій вивчення лексичних одиниць; 4) розвиток лексичної свідомості

Систематизоване свідоме навчання спеціально відібраних лексичних одиниць. Навчання лексики відбувається за рахунок контрольованого, чітко розробленого, систематичного й упорядкованого засвоєння конкретно відібраних лексичних одиниць як загального вжитку, так і тих, значення яких охоплює коло професійної діяльності майбутніх авіаторів і є актуальним для виконання їх професійних обов'язків, зокрема щодо ведення комунікативної діяльності. Хоч студенти й засвоюють значну кількість нових слів у результаті різноманітного навчального досвіду під час занять і самостійної роботи, упорядковане викладання ретельно відібраних лексичних одиниць є вкрай необхідним для розуміння мовлення зі специфічним змістовим наповненням, притаманним будь-якій професійній галузі й сфері спілкування авіаторів зокрема. Як зазначають С. Датро й К. Моран, а також Л. Філмор та К. Сноу, просте занурення студентів при вивченні іноземної мови в англомовно різноманітне інтерактивне освітнє середовище є, на жаль, неефективним; необхідне активне, інтенсивне планування навчання академічного вокабуляру та граматики задля набуття студентами міцних і неповерхових навичок [3; 5]. Оскільки коло потенційно нових для студентів лексичних одиниць є значним, а навчання є обмеженим

у часі процесом, то з-поміж труднощів у межах діяльності викладача вирізняється визначення слів, вивчення яких буде виправданим з огляду на безпосередні систематизовані зусилля педагога. П. Нейшн (Nation) зауважує: «Викладачі повинні порізно розглядати слова, що мають високу та низьку частотність вживання. Як викладач, так і студент повинні знати, на словах якої частотності слід сфокусувати увагу. Високочастотні слова заслуговують на більшу увагу з боку викладача. Коли вони вивчені, викладач повинен зосередитися на навчанні студентів користуватися стратегіями вивчення й роботи над словами низької частотності» [8, с. 5]. Найбільш результативним цілеспрямоване навчання лексики виявляється тоді, коли слова, що підлягають засвоєнню, пов'язані з центральними, ключовими концептами заняття або складають лексику загального вжитку.

Визначивши слова, які потребують цілеспрямованого навчання й вивчення, викладач детально планує свою роботу, обираючи стратегії взаємодії зі студентами в цьому руслі. Різноманіття стратегій дозволяє робити заняття жвавими, динамічними, розвивати мотивацію та зацікавленість студентів, залучати їх до активної самостійної діяльності. Маємо зауважити, що цей компонент навчання студентів іншомовної лексики є найбільш трудомістким і потребує значних затрат часу.

Розширення мовного досвіду студентів. Великого значення для збагачення вокабуляру студентів має також розширення мовного досвіду шляхом залучення до різноманітних видів діяльності, як-от: самостійне читання, прослуховування прочитаного кимось, усне обговорення. Традиційно більшість науковців-філологів і методистів розглядали лексичний запас як дещо скоріше «схоплене, аніж навчене», стверджуючи, що слів просто занадто багато, щоб навчати їх обґрунтовано й ефективно у практичному плані, і що супутнє, побічне вивчення слів через різноманіття досвіду читання відповідальне за накопичення більшої частини вокабуляру. Читання, безсумнівно, дуже важливе

для розвитку словникового запасу студентів, але, на нашу думку, випадкове вивчення нових лексичних одиниць є досить довготривалим, недостатнім, малоефективним і непередбачуваним процесом, позбавленим можливості прогнозувати, які саме слова будуть вивчені, коли і на скільки глибоко та ґрунтовно. Ми наголошуємо, що студенти навряд чи накопичуватимуть суттєво значущі знання лексики лише через читання, позбавлене якісного й обґрунтованого керівництва цим процесом.

Роль викладача в цьому контексті полягає в розробці й застосуванні на практиці завдань, спрямованих на зростання ефективності вивчення лексики через збільшення читацького досвіду. Необхідно також додати, що різноманіття жанрів творів, які читають студенти, сприяє вивченню різнопланової лексики, а зі збільшенням обсягу читання професійно спрямованих текстів йде накопичення професійно значущої лексики, що значно додає розвиткові майбутніх авіаторів як професіоналів. Слід наголосити, що деякі дослідники підкреслюють також значущість прослуховування прочитаного й вважають, що така діяльність має потенціал для значного збагачення вокабуляру студентів [8]. На думку А. Каннінгхема та К. Становича, поєднання прослуховування з обговоренням прослуханого, а також мотивування до самостійного читання в позааудиторний час є ефективним методом збагачення лексики [2]. Важливо, щоб викладач приділив достатньо часу таким усним видам діяльності, як обговорення почутого й прочитаного.

Навчання студентів стратегій вивчення лексичних одиниць. Наступним компонентом навчання студентів-авіаторів лексики визначаємо навчання стратегій вивчення нових слів. Студенти можуть самостійно дізнатися значення нових слів, коли вміють послуговуватися стратегіями оволодіння лексичними одиницями (аналіз структурних елементів слів (морфологічний аналіз), дослідження контексту; користування словником).

Морфологічний аналіз слова передбачає визначення його

структури. Аналіз слова за морфемами стосується встановлення значення слова шляхом дослідження його значущих елементів (морфем), таких як корінь, основа, префікси і суфікси, флексивні закінчення. Дж. Бауманн та ін. зауважують: складаючи частини слова разом, студенти краще здатні усвідомити значення цілого слова [1]. Науковці стверджують, що знання морфології відіграє неоціненну роль у вивченні слів, оскільки надає студентові інформацію, корисну для дослідження незнайомих слів та усвідомлення їх значень, що суттєво розширює й поглиблює вокабуляр [4].

Аналіз контексту незнайомого слова задля з'ясування його значення передбачає активне використання тексту й ілюстрацій, що супроводжують слово [4]. Дослідження контексту відбувається на предмет таких видів підказок, як визначення, приклади, повторне вживання, яке пояснює значення вжитого слова. Читачі пристосовують швидкість читання, сповільнюючись або прискорюючись, щоб знайти необхідну інформацію.

Дж. Бауманн (2010) наголошує на важливості навчання студентів контекстного аналізу і визначає низку причин для цього:

1. Значення слова іноді наявні в реченні або реченнях, що передують або йдуть за невідомим словом.
2. У реченні або реченнях, що йдуть перед або після невідомого слова, можуть міститися підказки щодо його значення.
3. Деякі тексти подають значення слів, але студенти можуть пропустити їх.
4. Найкорисніші натяки й підказки зазвичай містяться в тому ж самому реченні, що й невідоме слово, але студенти не усвідомлюють їх.
5. Деякі підказки можуть бути оманливими. Тоді студенти мають проявити ініціативу й запитати: «Чи має це значення сенс у відповідному контексті?» [1].

Ще одним методом навчання стратегій вивчення слів є використання словників. Здебільшого словник використовується,

коли слово, прочитане в контексті, залишається незрозумілим. Навчити студентів користуватися словником – це означає навчити не лише знаходити слова за алфавітом і ключові слова у верхній частині сторінки (що зазвичай засвоюється ще на етапі навчання у школі), а правильно читати словникову статтю. Зауважимо: під час вивчення лексики в авіаційному ВНЗ варто спрямовувати студентів на те, що в разі користування загальним словником (на відміну від авіаційного), одномовним тлумачним або двомовним, значення слова, характерне для авіаційної галузі, слід шукати в кінці словникової статті, де зазвичай мають міститися й прикладі вживання слова в конкретному професійному контексті.

Розвиток лексичної свідомості. Останнім, але не менш значущим компонентом навчання лексики в авіаційному навчальному закладі ми виокремлюємо розвиток лексичної свідомості та розуміння ролі і значень слів. Лексична свідомість стосується знань і схильностей, необхідних студентові для того, щоб вчити, оцінювати й ефективно використовувати слова [9, с. 106]); це обізнаність та інтерес до слів та їх значень, різноманіття ситуацій вжитку. До такої обізнаності належить також гра слів, слова, що характеризуються тією чи тією виразністю, як-от ідіоми, образна мова.

Студенти, які усвідомлено ставляться до слів, постійно помічають їх у різних оточеннях і схоплюють їх особливі риси. Вони насолоджуються і грають словами, охоче вивчають нові. Викладач може розширювати словниковий запас студентів завдяки розвитку таких рис, як вияв значного інтересу до слів, увага до слів, вивчення нових лексичних одиниць. Стимулювання розвитку обізнаності і свідомості в межах навчання студентів лексики допомагає розвивати ці знання протягом усього життя й сприяє постійному збагаченню читацького досвіду. Студенти з усвідомленим ставленням та інтересом до нових слів внутрішньо мотивовані до пошуку й розкриття значень лексичних одиниць, мають високий рівень розвитку навичок вживання слів у таких

видах мовленнєвої діяльності, як письмо й говоріння.

До способів розвитку обізнаності й інтересу до слів належать ігри зі словами, скоромовки, жарти, акцентування цікавих слів, що трапляються в тексті і т. ін. За такого підходу до викладання й навчання викладачі та студенти постійно звертають увагу на сферу вживання і значущість, а також змістове наповнення слів. З розвитком лексичної свідомості й зацікавленості новими словами студенти набувають підґрунтя для поглиблення свого словникового запасу й після закінчення професійного навчання.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про необхідність поєднання опосередкованого й свідомого навчання англійської лексики в авіаційному ВНЗ. Уперше виокремлено компоненти, що охоплюють не лише пряме цілеспрямоване навчання конкретно відібраного вокабуляру, а й передбачають відносно управління несвідомим вивченням студентами лексики, навчання їх стратегій вивчення нових слів, розвиток лексичної свідомості. Результати дослідження можуть застосовуватися у практиці викладання іноземної мови в авіаційних ВНЗ задля підвищення ефективності формування лексичної компетенції майбутніх авіаторів. Перспектива ж подальших досліджень полягає в детальному обґрунтуванні прийомів і стратегій навчання, які має та може застосовувати викладач у межах кожного з компонентів.

Література

1. Baumann J. Strategies for teaching middlegrade students to use word-part and context clues to expand reading vocabulary / Baumann J., Font G., Edwards E., Boland E. Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice [Ed. E. Hiebert, M. Kamil]. – New York, NY: Routledge. – 2010. – P. 179–205.
2. Cunningham A. Vocabulary growth through independent reading and reading aloud to children / A. Cunningham // Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice [Ed. E. Hiebert, M. Kamil]. – New York, NY: Routledge. – 2010. – P. 45–65.
3. Dutro S. Rethinking English language instruction: An architectural approach /

S. Dutro, C. Moran // English learners: Reaching the highest level of English literacy (G. Garcia, ed.). – Newark, DE: International Reading Association, 2003. – P. 227–258.

4. Edwards C. Unlocking word meanings: Strategies and guidelines for teaching morphemic and contextual analysis / Edwards C., Font G., Baumann J., Boland E. // Vocabulary instruction: Research to practice ([ds. J. Baumann and E. Kame'enui]. – New York, NY : Guilford Press, 2004. – P. 159–176.

5. Fillmore L. W. What teachers need to know about language. Special report from ERIC Clearinghouse on language and linguistics // L. W. Fillmore, C. E. Snow. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.cal.org/ericcll/teachers/teachers.pdf>

6. Hulstijn J. H. Intentional and incidental second-language vocabulary learning : A reappraisal of elaboration, rehearsal and automaticity / Robinson P. Cognition and Second Language Instruction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 258–286.

7. ICAO. Manual on the Implementaion of ICAO Language Proficiency Requirements. Doc 9835 AN 453, 2nd ed. – Montreal, Canada. – Retrieved from <https://www4.icao.int/aelts/uploads/icao%20doc9835%202nd%20edition.pdf>

8. Laufer B. Ten Best Ideas for Teaching Vocabulary / B. Laufer, P. Meara, P. Nation // The Language Teacher. –2005. – 29.07, July.– P. 3–10.

9. Scott J. Developing word consciousness / J. Scott, W. Nagy // Essential readings on vocabulary instruction. (M. Graves,ed.). – Newark, DE: International Reading Association, 2009. – P. 106–117.

10. Secer Y. E. & Sahin M. Challenges of Teaching Aviation Vocabulary and Radio Phraseology at High School Level / Y. E. Secer, M. Sahin // International Journal on New Trends in Education and Their Implications. – Vol. 5 (4). – 2014. – P. 110–120.

11. Takač V. P. Vocabulary Learning Strategies and Foreign Language Acquisition / V. P. Takač. – Clevedon : Multilingual Matters, 2008. – 196 p.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018 р.

УДК 81'25:811.111=811.161.2(045)

Д. В. Фурт

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ З АНГЛІЙСЬКОЇ

Фурт Д. В. Способи перекладу термінів українською мовою з англійської.

У статті з'ясовано особливості перекладу безеквівалентних термінів українською мовою. Узагальнено визначення поняття «термін» у лінгвістиці, виокремлено спільні риси у визначеннях поняття різними науковцями, окреслено

основні характеристики терміна. Розглянуто способи перекладу англійських термінів українською мовою та визначено особливості кожного. Особливу увагу приділено перекладу багатокомпонентних термінів та визначено основні етапи їх перекладу (аналітичний та синтетичний); розглянуто основні причини неправильного перекладу, надано поради щодо їх усунення.

Ключові слова: безеквівалентні терміни, абсолютний та відносний еквівалент, запозичення, транскодування, калькування, описовий переклад, інверсія.

Фурт Д. В. Способы перевода терминов из украинского языка на английский.

В статье выяснены особенности перевода безэквивалентных терминов на украинский язык; обобщенно определено понятие «термин» в лингвистике, выделены общие черты в определениях понятия разными учеными и обозначены основные характеристики термина. Рассмотрены способы перевода английских терминов на украинский язык и обозначены особенности каждого. Особое внимание уделено переводу многокомпонентных терминов и определены два основных этапа их перевода; рассмотрены основные причины неправильного перевода и даны советы по их устранению.

Ключевые слова: безэквивалентные термины, абсолютный и относительный эквивалент, заимствование, транскодирование, калькирование, описательный перевод, инверсия.

Furt D. V. Ways of translating terms from English into Ukrainian.

This article develops the basics of the theory of English terms into Ukrainian. The peculiarities of non-equivalents terms translation into Ukrainian are determined; general definition of the notion «term» in linguistics is generalized, common features in notion definitions by different scientists are outlined and term main characteristics are indicated. The ways of translating English terms into Ukrainian are considered and the features of each method are outlined. Particular attention is paid to the translation of multicomponent terms and defined two main stages of their translation; the main incorrect translation causes are considered. Translating terms from English into Ukrainian, linguists are primarily trying to find a lexical equivalent – a constant lexical correspondence that exactly coincides with the meaning of the word. This task is rather complicated, since many terms have appeared relatively recently, therefore it is not always possible to impose them on the realities of our country. If it is impossible to find absolute equivalents then the absolute equivalent of the relative is allowed. Among the ways of translating terms the next ones are considered: the untranslatable adoption of terms method (it is not recommended for widespread use, since «excessive adoption» is often carried out, while in the language the equivalent of the term already exists), adaptive transcoding (it is recommended to use if it is necessary to create a clearly

defined term), linguistic calque (in some cases this method is integral for translating specialized terms), explication or descriptive translation (when a simple term is replaced by a phrase that absolutely conveys its meaning), inversion (change the phrase components order) and substantiation (using Ukrainian word with a narrower subject-logical meaning than the English one has). While translating non-equivalents terms, a combination of several translation techniques can be combined simultaneously. Complex terms translation involves two stages: analytical and synthetic. When translating the terms, it is necessary to take into consideration the context of the whole text. The translation of terms is the core of scientific and technical translation, so it is important to know the features of the translation of this vocabulary layer to achieve maximum equivalence.

Key words: non-equivalent terms, absolute and relative equivalents, untranslatable adoption, transcoding, linguistic calque, descriptive translation, inversion.

Опис та аналіз науково-технічних терміносистем є одним із провідних напрямів лінгвістичних досліджень останніх десятиліть. Підвищений інтерес до питань спеціальної номінації пояснюється роллю термінології та її стандартизацією в різних галузях знання. Задля досягнення єдиного позначення та розуміння сутності й процесів навколишнього світу, а також задля отримання максимальної ефективності від діяльності фахівців у сферах науки і виробництва сьогодні розв'язуються проблеми уніфікації та гармонізації термінології. Процес упорядкування науково-технічного простору багато в чому залежить від подолання мовної розосередженості в професійних сферах знання, тому в лінгвістиці першочергове значення мають дослідження, спрямовані на подолання мовних бар'єрів у професійних сферах діяльності. Термінологи (В. Виноградов, Г. Винокур, О. Смірницький) вивчають процес термінотворення, закріплення терміна в терміносистемі, виявляють основні механізми номінації, здійснюють цілеспрямовану діяльність для досягнення еквівалентності перекладу термінологічної лексики, для встановлення коректних міжмовних відповідностей термінологічних понять на національному та міжнародному рівнях.

Термінологічна система – складний лексичний пласт.

На думку Л. Дінес, термінологія будь-якої галузі знання знаходиться в стані постійної кількісної та якісної зміни. Одні терміни виходять з ужитку, створюються інші, що позначають нові поняття або більш точно передають зміст старих [5].

Незважаючи на різні підходи до визначення поняття «термін» (функціональний, комунікативний, когнітивний тощо), більшість дослідників дотримуються позиції, що «термін» – це слово або словосполучення, яке означає спеціальне поняття і містить наукову інформацію. Нам імпонує визначення поняття «термін», запропоноване В. Лейчиком. Науковець наголошує, що термін – це лексична одиниця певної мови для спеціальних цілей, що позначає загальне, конкретне або абстрактне поняття спеціальної сфери знань або діяльності [9, с. 31–32].

Питання специфіки термінів та способів їх перекладу розглядали у своїх працях багато мовознавців: Г. Агапова, Л. Алексеева, Н. Александрова, І. Арнольд, О. Ахманова, І. Багмут, В. Виноградов, Г. Винокур, В. Даниленко, Т. Кияк, В. Комісаров, В. Лейчик, М. Мартем'янова, С. Радецька, О. Реформатський, Я. Рецкер, О. Смірницький, С. Хоменко та інші. Проблеми перекладу іншомовних слів розглядаються в публікаціях І. Кікець та Н. Кікець «До питання про деякі труднощі при перекладі термінів та шляхи їх подолання» [7], Н. Сапальової «Використання в українському перекладі науково-технічних термінів іншомовного походження» [12].

З погляду А. Суперанської та Н. Подольської, термін однозначний, не має конотативних значень, позбавлений синонімів, незалежно від тексту термін перекладається терміном – повним або абсолютним еквівалентом, і тому відповідно до думки багатьох спеціалістів, належить до одиниць, які не ускладнюють роботу перекладача [6]. Однак Л. Борисова акцентує увагу, що не в усіх ситуаціях переклад терміна є безпроблемним процесом через те, що різні галузі знань уміщують у собі одну й ту ж одиницю, яка має різне значення залежно від контексту [3].

Тож мета статті полягає в розгляді особливостей перекладу безеквівалентних термінів українською мовою.

Під час перекладу термінів з англійської мови українською лінгвісти передусім намагаються знайти лексичний еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно збігає зі значенням слова. Це завдання є складним, оскільки багато термінів з'явилися відносно нещодавно, тому не завжди можливо їх накласти на реалії в нашій країні. В. Карабан наголошує на необхідності вміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові та розширювати знання термінів-еквівалентів [6]. Прикладом пошуку еквівалента є: *equipment* – *техніка, оснащення*.

Як зазначає Е. Скороходько, подекуди неможливо віднайти абсолютні еквіваленти. Якщо зміст поняття частково відображений у тексті, то допускається заміна абсолютного еквівалента відносним. Під відносним еквівалентом розуміють термін, який виражає поняття, родово щодо поняття, яке виражене терміном. Відносний еквівалент може використовуватися лише в такому контексті, який дає змогу відновити видові ознаки об'єкта. Відносні еквіваленти застосовують у тому разі, якщо абсолютний еквівалент виявляється занадто громіздким. Наприклад, абсолютним еквівалентом англійського терміна *share without par value* є *акція без номінальної вартості*, а відносним може бути просто *акція* (якщо контекст дозволяє) [13].

У наш час активно розвиваються міжкультурні й міжмовні контакти в різних сферах діяльності, що спричиняє інтенсивну появу мовного запозичення. Спосіб безперекладного запозичення термінів реалізується через транскрипцію або транслітерацію: *б'юрглери* (*burglary*), *фелонія* (*felony*), *гендер* (*gender*), *девіантність* (*deviance*), *стратифікація* (*stratification*), а також численні латинські вираження: *ад хок* (*ad hoc*), *де факто* (*de facto*), *де юре* (*de jure*).

Хоч в українській мові є еквіваленти означених англійських слів, вони не будуть повною мірою мати той сенс, який криється

в англійських поняттях. Наприклад, для українського слова *стать* в англійській мові є два еквіваленти – це і *sex* і *gender*, однак ці слова не є синонімами. І для розмежування значення залучення до лексичного складу української мови терміна *гендер* обґрунтовано.

Такий метод є необхідним в окремих ситуаціях та не рекомендується для широкого застосування, оскільки часто відбувається «надмірне запозичення», тоді як у мові вже функціонує еквівалент терміна.

Під час транскодування літерами може передаватися вся форма або більша її частина. Іноді застосовується змішане транскодування, коли більша частина транскодованого слова відбиває його звучання, проте водночас передаються й деякі елементи його графічної форми [4]. Як зазначає Л. Білозерська, транскодування термінів відбувається в тих випадках, коли в мові відсутнє відповідне поняття та відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може дібрати слово або слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття та задовольняли вимоги термінотворення. Оскільки у процесі транскодування слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін [2].

Останнім часом частішали випадки, коли такі способи перекладу термінів не мають логічних підстав. Так, наприклад, нещодавно з'явилися такі псевдо-терміни, як *атітьюди* (*attitudes*), *структурації* (*structuration*), *егалітарний* (*Egalitarian*), *детермінація* (*determination*). Використання таких термінів не є обґрунтованим, адже в українській мові є точні еквіваленти, які чітко відображають сутність англійських концептів (агенти / суб'єкти, установки, структурування, рівний / рівноправний, визначення).

Запозичення пояснюються «мовною модою» і є «порожніми» концептами (англомовними варваризмами).

Наступним методом перекладу термів є калькування, що

передбачає наявність двосторонніх міжмовних відповідностей між лексичними одиницями. Подекуди калькування є невід'ємним способом перекладу спеціалізованої лексики. Наприклад, термін *Benchmark* означає *вихідні дані, на які керівництво компанії звертає пильну увагу, коли формує будь-які стратегії*. Терміном *benchmarking* зазвичай виражається процес виявлення головних стратегічних показників і визначення цільових значень цих показників на основі стратегічних завдань. Означене поняття вже закріпилося в економічній терміносистемі української мови. За допомогою калькування можна перекласти такі терміни: *discontinuity* – *припинення діяльності*, *provision* – *постачання*, *temporary difference* – *тимчасові різниці*, тощо.

Для перекладу термінів використовується також прийом описового перекладу (експлікація). Описовий переклад – це такий прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли простий термін замінюється в мові перекладу словосполученням, яке адекватно передає зміст цього простого терміна [6, с. 36]. На такий переклад ми можемо натрапити в тлумачних словниках. Прикладами описового методу можуть бути: *diluted earnings per share* – *розбавлений прибуток на звичайну акцію*; *basic earnings per share* – *чистий прибуток у розрахунку на акцію*, *market auction* – *торгівля цінними паперами* тощо.

На думку Е. Акопової, недоліком прийому є його громіздкість, яка значно ускладнює текст [1]. В. Борщовецька наголошує, що описове словосполучення порушує таку вимогу до термінів, як стислість (а тому такі багатослівні терміни не мають дериваційного потенціалу, тобто, від них важко, якщо загалом можливо, утворювати похідні терміни [4].

Наступним способом перекладу термінів вважають «інверсію» – переклад зі зміною порядку компонентів словосполучення [11, с. 20–21], як-от: *cartographical production's publication* – *видання картографічної продукції*, *spatial data's updating* – *оновлення просторових даних*.

Серед способів перекладу безеквівалентних термінів виокремлюють також метод конкретизації. Методом конкретизації вважається використання під час перекладу слова з вужчим предметно-логічним значенням ніж в англійській мові. Наприклад, *quadrangle name* – *номенклатура*, *state plane coordinates* – *державна система координат*. Цей спосіб перекладу зумовлений відсутністю повної відповідності між словами з широкою семантикою англійської мови в українській мові. Зазвичай у словниках подано кілька варіантних відповідностей, кожне з яких передає лише одне з приватних значень іншомовного слова.

Під час перекладу безеквівалентних термінів можливе поєднання кількох прийомів перекладу одночасно: використовувати калькування та транслітерації або транскрипції; транскрипції й описового перекладу тощо.

Перекладаючи багатоконпонентні терміни, необхідно встановити ключове слово та внутрішні смислові зв'язки [10, с. 49]. Наприклад, якщо розглядати термін *immovable property gains tax*, то спочатку перекладаємо ключове слово *tax* – *податок*, потім *gains* – *прибуток* і поєднання *immovable property* – *нерухоме майно*. Унаслідок отримуємо *податок на прибуток від нерухомого майна*.

Як стверджував В. Коптілов, переклад складних термінів передбачає два етапи: аналітичний та синтетичний. Важливим під час перекладу словосполучень є саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. А для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не лише слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміна [8, с. 85].

Важливо зазначити, що під час перекладу термінів, необхідно враховувати контекст. Тлумачний словник або довідкове джерело можуть допомогти в поясненні значень терміна. Наприклад, слово *rate* позначає *ставка* в словосполученні *interest rate*, але у словосполученні *inflation rate* вживається у значенні

рівень. Також необхідно враховувати географічні та країнознавчі реалії, уміти правильно добирати лексичну відповідність терміна або скористатися калькою в тому випадку, коли еквівалент в мові перекладу відсутній, перевіряти використання певного англійського терміна в оригіналі, перш ніж «упроваджувати» його в текст перекладу [14, с. 155–156].

Проблема неточного перекладу термінів має низку причин. По-перше, вибір невідповідного для кожного конкретного випадку значення будь-якого слова (зазвичай іменника). Ця помилка є найбільш поширеною. Наприклад: *government control* часто перекладається словосполученням *державний контроль*, хоч правильним варіантом є *державне врегулювання*. Іноді неправильний переклад дається не одному слову в конструкції, а всьому словосполученню, як-от: *a public services revolution* перекладається як *революція в побутових послугах* замість *реорганізація у сфері побутових послуг*, *work pressure* – як *робочий тиск* замість *вимоги до персоналу*.

По-друге, терміни, особливо вузькоспеціалізовані, часто зрозумілі тільки фахівцям конкретної галузі наукового знання.

По-третє, іноді причиною помилки є неякісний підрядковий переклад, що є наслідком вищезгаданого та / або неуважність і відсутність ретельного лексико-семантичного аналізу терміна, а також його контекстуального значення.

Переклад термінів становить ядро науково-технічного перекладу, тому важливо знати особливості перекладу цього пласта лексики для досягнення максимальної еквівалентності. Під час перекладу термінів необхідно використовувати певні прийоми. Найбільш часто використовуються калькування, транслітерація, описовий переклад, інверсія тощо. Можливі варіанти використання кількох прийомів перекладу одночасно. У процесі перекладу термінів необхідно опиратися на контекст та враховувати особливості спеціалізації.

Література

1. Акопова Э. Л. Безэквивалентные термины и способы их перевода / Э. Л. Акопова. – М., 2000. – 326 с.
2. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : [навчальний посібник] / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
3. Борисова Л. І. Основні проблеми науково-технічного перекладу / Л. І. Борисова. – М. : МГУ, 2003. – 208 с.
4. Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. Д. Борщовецька. – К., 2004. – 20 с.
5. Динес Л. А. Вариантность терминологических единиц в частноотраслевой терминосистеме / Л. А. Динес // Лингвистические проблемы формирования и развития отраслевых терминосистем. – Саратов : Изд-во СГАП, 1997. – С. 19.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 407 с.
7. Кікец І. До питання про деякі труднощі при перекладі термінів і шляхи їх подолання / І. Кікец, Н. Кікец // Вісник державного університету «Львівська політехніка». – Львів : Львівська політехніка, 2000. – № 402. – 420 с.
8. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К., 2003. – 185 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура : [учебное пособие] / В. М. Лейчик. – М. : «Либроком», 2009. – 256 с.
10. Письменный перевод специальных текстов : [учебное пособие] / Е. А. Мисуно, И. В. Баценко, А. В. Вдовичев, С. А. Игнатова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 256 с.
11. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы / Р. Ф. Пронина. – М. : Высшая школа, 1986. – 175 с.
12. Сапальова Н. М. Використання в українському перекладі науково-технічних термінів іншомовного походження / Н. М. Сапальова // Культура народів Причорномор'я. – 2001. – № 13. – С. 129–133.
13. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія / Е. Ф. Скороходько. – К. : Український інститут лінгвістики і менеджменту, 2002. – 76 с.
14. Слепович В. С. Перевод (английский – русский) : [учебное пособие] / В. С. Слепович. – Минск : ТетраСистемс, 2009. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Березовська-Савчук Наталя Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Бузько Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Городецька Вероніка Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Григорович Юлія Миколаївна – аспірант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Демиденко Ганна Глебівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Словська Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Інишаківа Ірина Опанасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Качайло Ксенія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Козак Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Колоїз Жанна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Костюк Наталія Григорівна – старший викладач кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Купіна Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Купчинська Зоряна Олегівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.

Малюга Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Мішеніна Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Назаренко Ірина Леонідівна – викладач кафедри філологічних дисциплін Черкаського комерційного технікуму.

Онищенко Геннадій Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Пасічна Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Підлубна Ольга Миколаївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов Льотної академії Національного авіаційного університету.

Ракшанова Ганна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та загального мовознавства Черкаського державного технологічного університету.

Сметана Ірина Ігорівна – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Стахова Ксенія Юріївна – студентка факультету української філології Криворізького державного педагогічного університету.

Стрюк Лариса Борисівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету.

Ткачук Карина Сергіївна – магістрантка факультету української філології Криворізького державного педагогічного університету.

Токарь Євгенія Борисівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Файнман Інна Борисівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Фурт Дар'я Володимирівна – старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу Донецького національного університету економіки та торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського (Кривий Ріг).

Цюп'як Ірина Костянтинівна – доцент кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Чумак Олена Леонідівна – викладач кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Рукописи не повертаються.

Редакційна рада залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

Формат А4, поля – 2,5 см з усіх боків.

Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1,5, абзац – 1,25 см.

УДК

Анотації українською (8-10 рядків, 700 знаків), російською (8-10 рядків, 700 знаків), англійською (28-30 рядків, 2000 знаків) мовами передбачають прізвище, ініціали, назву статті, текст, ключові слова (до 10 слів).

Подавати 12 кеглем перед текстом статті.

Ілюстративний матеріал виділяти курсивом з покликанням на джерело

(1, с. 24)

Для покликань на джерело цитування використовувати квадратні дужки

[2, с. 5].

Список літератури в алфавітному порядку оформлювати згідно з державним стандартом.

Обов'язково диференціювати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки («») та апостроф (').

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

Адреса для спілкування

**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086**

+38(056)440-08-42

Ф 54 Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 17 / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. – Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2018. – 284 с.
ISSN 2305–3852

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних та літературознавчих явищ. Представлено важливі аспекти викладання мов у школі та вищому навчальному закладі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук

Наукове видання

**Філологічні студії
Науковий вісник
Криворізького державного педагогічного університету**

Збірник наукових праць

Випуск 17

Відповідальний редактор – **Ж. В. Колоїз**
Відповідальний секретар – **Н. М. Шарманова**
Коректор – **В. М. Борита**

Макет і верстка – **Ж. В. Колоїз**

Підписано до друку 02.04.2018.
Формат 60×84/16. Ум. др. арк. 11,9. Обл.-вид. арк. 13,78.
Тираж – 100 пр.

ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-А, оф. 109, м. Кривий Ріг
Дніпропетровська обл., 50086

Свідоцтво про державну реєстрацію №030567 від 19.01.2007 р.
Тел. (067) 539-66-81